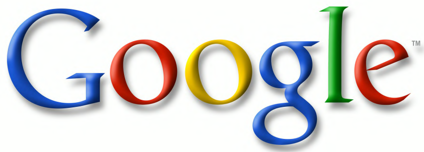

9

2.

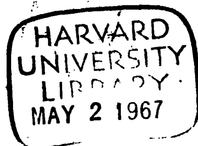
AZ ÁRPÁDOK TÖRTÉNETE

IRTA

SEBESTYÉN GYULA.

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT
MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.
1895.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

ELŐSZÓ.

Évek munkájának egy töredékét adom át e könyvben az olvasónak: az ezerből négyszáz esztendő történetét. Elbeszélem a magyar nép előrobogását a Fekete-tenger mellől, a honfoglalást, a magyar keresztény egyház és állam fölépítését és a magyar nemzet átalakulását a nyugati műveltség hatása alatt. Elbeszélésemben csak a legszükségesebb történeti anyagra szorítkozom: arra, a mit hazája történetéből minden művelt magyarnak tudnia kell. Kerülöm mindazt, a mi kétes és vitás s elbeszélésem nyugodt folyását nem zavarom meg a történetirodalom és tudomány pörös kérdéseinek fejtegetésével. Nem idézem tanuságtételre az egykorú írásokat és a későbbi korok íróit. Beérem történettudományunknak minden kétségen felűl álló eredményeivel; a tudós műhelyébe nem vezetem be az olvasót.

Nem én érzem, nem is én mondom ki először, hogy a történettudomány nálunk nincs azzal a mélyenjáró hatással a közszellemre és közérzületre, mint a művelt nyugati népeknél. E tény annál sajnálatosabb, mivel történettudományunk az utóbbi negyed század alatt rendkívűli mértékben terjedt, emelkedett és gazdagodott. A M. T. Akadémia, a Történeti Társaság, a vidéki szakegyesületek, a törvényhatóságok, egyháznagyok, főúri családok és egyének a történeti anyagnak roppant mennyiségét tették közzé.

De a Monumenták tiszteletet parancsoló gyűjteménye, a szapora oklevéltárak, a minden térre beférkőző monographiák hosszú sora és az ezeket kísérő irodalom csak a tudósnak van nyitva és a tudománykedvelők kis seregének. Minél lázasabb az ő munkásságuk és érdeklődésük az új

meg új publikácziók iránt, annál jobban megfeledkeznek a nagy olvasó közönségről, a mely hiába sovárog kutatásaik eredménye, a tudomány vívmányai után. Történettudósaink a bányákban, érczkohókban végzik munkájukat. Tömérdek az a nemes ércz, a melyet a múlt századok sötétségbe temetett rétegeiből napfényre juttattak; a kohók is serényen dolgoznak, zúzzák-olvasztják az érczet és a nemes fémrudak garmadáit szolgáltatják be a nemzet szellemi kincstárának erősen elzárt és jól őrzött kamrájába. Nagyon kevés az, a mit pénzzé vernek belőle; ez a kevés is alig kerül forgalomba.

Távol van tőlem, hogy történettudósaink érdemeit kisebbítsem. Nem is az arra való egyéni képességek hiányában, hanem történettudományunk fejlődésének irányában látom azt az okot, a melynél fogva irodalmunk emez ágában csaknem kizárólagosan az anyaggyűjtés uralkodik s hogy a tudós félre szorítja, lenyügözi, nem hagyja talpra állni az írót. Pedig a tudományt — e téren legalább — csakis az író plántálhatja át az olvasó közönség lelkébe. Dícséret és hála illeti meg a kevés kivételt; de elmondhatjuk, hogy a míg történettudományunk az utóbbi emberöltő alatt oly magasra emelkedett, történetírásunk alig rebbentette meg szárnyait. Ha a magyar olvasó — nem a népet, hanem a műveltebb osztályokat értem — hazája történetében óhajt lapozni, ma is csak két véglet közt választhat: Horváth Mihály és Szalay László nagy munkái ajánlkoznak egyfelől, az iskolai kézikönyvek vékonyka füzetei másfelől. De amazokban a közelség miatt a sok fától nem látja meg az erdőt; emezekben a nagy távolságból az erdő jobban áttekinthető ugyan, de az erdőnek sem illata, sem zaja nem hat el az olvasóig. Az arany középútra rávezet a művelt nyugati népek irodalmának példája. Történettudósaink ma még úgyszólván csak maguknak, vagy egymásnak írnak. Azt hiszem, nem esnék csorba hivatásuk méltóságán, ha a nagy közönségre is ügyet vetnének. Ez pedig nem az anyag bősége, a tárgyalás kimerítő volta és exakt módszere után kívánkozik, hanem az anyagban megnyilatkozó szellem után eseng s gyönyörű-

ségét abban a formában fogja találni, a melyet ez a szellem az író egyénisége által magának megteremt.

Minél több az ily értelemben írt monographia, annál kevesebb szükség van az egész nemzeti történetet összefoglaló nagy munkákra, a melyeket mindinkább az Ismerettárak sorsa fenyeget. Lapozgatunk bennök, ha tényeket, adatokat, szóval felvilágosítást keresünk náluk; igen tisztelt, becses jóismerősök, de meghitt barátainkká nem válnak. Annak a történetírónak, a ki tudományát a szó igaz értelmében népszerűsiteni akarja, egyenlő mértékben számot kell vetnie közönségének szükségével és idejével. A történetírás nálunk is, másutt is legtöbbet szenved s legnehezebben bír szabadulni a nagy foliánsok lidérczny omásától. Az a művelt olvasó, mondjuk: orvos, ügyvéd, mérnök, kereskedő, hivatalnok stb. stb., a ki a mindennapi élet küzdelmei közepette csaknem lopva használja fel egy-egy óráját arra, hogy a tudomány és irodalom világába is betekintsen s esetleg a nemzeti múltba óhajt visszaszállani: szórakozást, üdülést, élvezetet s megnyugvást csak oly munkában találhat, a mely kép után képet tár eléje és lehetővé teszi, hogy a hány órát fordít az olvasásra, annyi emberöltőt, annyi századot éljen át a multból. Olyan magyar történetünk, a mely monumentális nagy munkáink és az ösztövér iskolai kézikönyvek végletei között ily hívatást teljesíthetne, ma nincs. Ma még kevésbbé, mint századunk elején. Ez a szükség bátorított rá, hogy gyönge kézzel nagyot merjek s annak a munkának megírásába fogjak, a melynek bemutatott töredékéhez ezt a hosszú előszót írom.

Nem szabadkozom ellene, hogy a hosszú előszókról mondott itéletet rám is ne alkalmazzák. Belenyugszom, hogy nem egyéb az mentegetődzésnél, sőt az ellen sem tiltakozom, hogy a mentegetődzésben benne van az önmagam ellen fordított vád is. Ennyit kötelességem volt bevallani, a többit elvégzem magammal: a közönséggel szemben pedig védjen meg könyvem — ha tud. Még csak arról tartozom számot adni, hogy miért bocsátottam közre e töredéket.

Munka közben úgy fordúltak körűlményeim, hogy tanul-

mányaimat abban hagyva, egyelőre le kellett tennem a tollat. Abból, a mit megírtam, az Árpádok korszakának története kerek egész. Megállhat magában is. Ez a körülmény megengedte, más tekintetek viszont megkövetelték a közzétételt. Munkámnak e része már teljesen készen volt, mikor Pauler Gyula alapvető fontosságú munkája az Árpádok koráról megjelent. Az ezredéves nemzeti ünnep alkalmat szolgáltat kiadóinknak, hogy történetünket népszerű alakban többféleképp is megírassák: az Athenæum- és a Wodianer-czég már meg is indította illusztrált nagy válalatait, a melyeket bizonyára más kisebbek is követni fognak. Ily körülmények közt vétettem volna magam és a történeti igazság ellen, ha nem gondoskodom róla, hogy munkám megírt része napvilágot lásson. Nem tolakodik a nagyók közé, szerény helylyel beéri; de foglaljon helyet az egykorúak közt, a kik közűl egyik sem idősebb nála. Tudom, hogy az irodalmi kritikát ez által követelőbbé teszem vele szemben: sebaj, csak legyen az itélet igazságos.

De minek is erősítgetném, hogy csak a szerzői kötelesség parancsát követtem; minek is tagadnám, hogy egy másik húr is megrezdűlt lelkemben, a mely ugyanezt követelte. Nemzetem szeretete és kegyeletem ezer éves multunk iránt egyaránt arra ösztönzött, hogy csekélyke adományommal én is az ünneplők közé álljak. Szerencsés leszek, ha adományom méltónak fog itéltetni; boldog, ha azt, a mire ez előleggel köteleztem magam, a sors megengedi beváltanom.

Budapest, 1895 február.

A szerző.

ELSŐ KÖNYV.

A POGÁNY MAGYARSÁG KORA.

ELSŐ FEJEZET.

AZ ŐSHAZÁTÓL AZ ÚJ HAZÁIG.

I.

Nomád népek vándorlásai. — A magyar nép őshazája. — Vándorlások. — Lebédia. — Etelköz. — A bolgár háború. — Etelköz pusztulása. — A magyar nép tovább költözik.

Réges régen sokszor megtörtént, hogy egész népek fölkerekedtek, ott hagyták ősi szállásaikat s mindenestől, nyájaikkal és házoknépével együtt megindúltak új hazát keresni. Barmaik megadták nekik mindazt, a mire szükségök volt; mehettek tehát addig, a míg csak jó legelőt, jó ivóvizet találtak s más népek útjokat nem állták, vagy tovább nem űzték őket. Ha ők voltak erősebbek, áttörték, vagy visszaverték az ellenséges népet; ha gyengébbek voltak, másfelé fordúltak, s bizony megeshetett az is, hogy szolgaságba kerűltek.

Az ilyen vándorlás örökös küzdelemben és harczban telt el. A nép fegyverfogható része úgyszólván le sem szállt a nyeregből, szeme mindig az ellenségen járt s kezét fegyverén nyugtatta. Harczban született a gyermek, harczban nevelkedett föl az ifjú, harcz volt a férfi élete, halála. Lelkét harczias érzések és szenvedélyek töltötték el s a békés munkát nem becsűlte, mert a béke áldásai ismeretlenek voltak előtte.

Utoljára nem kerűlte hanem kereste a harczi veszedelmet. Ha más népek nem háborgatták is, maga

kereste föl őket támadásaival: a harczi dicsőség lelkesítette, a harczi zsákmány csábítgatta.

A viszontagságok idővel messzire elsodorták az ilyen vándorló népeket ősi szállásaiktól, sokszor egyik világrészből a másikba! Európa mai népei valamennyien így költöztek be Ázsiából. A németek ősei, a germán törzsek így telepedtek le a híres római birodalomban, melyet romba döntöttek s maguk számára foglaltak el; a húnok, az avarok, a mongolok, törökök így rontottak világrészünkre.

Így költözött be a magyar nép is Ázsia távoli pusztaságairól arra a földre, melyet ezer év óta vallunk magunkénak és magyarnak.

*

Honnan jöttek őseink? Hogyan jutottak idáig? hogyan foglalták el és hogyan biztosították utódaiknak az új hazát?

Nem tudjuk bizonyosan, de minden jel, melyet a történettudósok összevethettek, arra mutat, hogy a magyar nép őshazája Ázsia nyugati felében, az Ural és Altáj hegységek között, az Ob és Irtis folyók síkságán terült el. Ez a föld közös bölcsőjük volt a *finn-ugor* népeknek, a melyekhez a magyar nép is tartozott.

Ki mondhatná meg, hogy meddig éltek itt s mikor költöztek ki innen; elég az, hogy az ős hazát elhagyva, délre ereszkedtek, s nagy időkön keresztül azokon a pusztaságokon barangoltak, a melyek a perzsa hegyek és a Kaspi-tó között terülnek el.

Ezeken a pusztaságokon ősidők óta *török-tatár* népek tanyáztak. Közéjök keveredtek hát a magyarok s békében, háborúban sokat érintkeztek velük, sokat tanúltak tőlük. Úgy éltek, úgy öltözködtek, úgy fegyverkeztek s úgy harczoltak utoljára, mint ők. Nem is csoda, hogy

a magyarokat is *törököknek* nézték és nevezték a görög írók, mikor először megismerkedtek velük.

Nagysokára, Kr. u. a kilenczedik század második feléből halljuk az első biztos hírt őseinkről. Ekkor már a Fekete-tenger éjszaki partjai mentén, a Don folyótól nyugatra volt szállásuk.

A Fekete-tengert abban az időben görög tengernek tekintették; görög kereskedők jártak-keltek hajóikkal a partokon s a görög császárok szemmel tartották az itt tanyázó harczias népeket. Görög írók följegyzései adnak először hírt a magyar népről s e följegyzések világítják meg előttünk őseink útját a Don folyótól a Kárpátokig.

A magyar nép első szállását, itt a Fekete-tenger mellékén, a Don folyó jobb partján, *Lebédiának* nevezik a görög írók, a kik őseink életéről is elmondanak egyet-mást.

Elmondják, hogy a magyar nép törzsekre és nemzetségekre oszlott; hogy a törzsek függetlenek voltak egymástól s hogy mindegyik törzs a maga vajdája alatt állott, a ki rendet tartott, igazságot szolgáltatott és vezérkedett köztük. Legfölebb háborúban egyesültek a törzsek s erre az időre közös fővezért választottak maguknak. Békében barmaikat legeltették a kövér sikságon; nyáron messze fölhúzódtak éjszak felé, télen meg leköltöztek a melegebb tengerpartvidékre. Itt találkoztak az élelmes görög kereskedőkkel, a kikkel a maguk módja szerint csereberéltek. Főképen a szomszéd népektől ejtett hadifoglyaikat adogatták el rabszolgákúl vagy elcserélték őket drága szövetekért, fegyverekért és ékszerekért.

Szomszédaikat is ismerjük. Tőlük keletre, a hatalmas Volga folyó alsó vidékén laktak a *kozárok*; — ezeken is túl, az Ural folyó mellett, a *besenyők* és *kúnok*; — a

Volga középső folyásánál a *bolgárok* tanyáztak, a kiknek elszakadt testvéreik, a dunai bolgárok, kétszáz évvel azelőtt a dunai Bolgárországot alapították; — éjszaknyugaton, messze föl a Keleti-tengerig, *szláv* népek éltek, a kik közt ép ekkortájt keletkezett az első fejedelemség, a mai nagy orosz birodalomnak a magva.

Őseink addig éltek itt Lebédiában, míg egy nagy szerencsétlenség tovább nem űzte őket. A *besenyők,* — kikkel a magyarok régóta ellenségeskedésben éltek, — egyszer váratlanúl Lebédiába törtek s mert a magyar nép törzsei szanaszét barangoltak és nem volt, a ki hamarjában egyesíteni bírta volna őket, vereséget szenvedtek. A nagy zűrzavarban a magyar nép két részre szakadt. Az egyik visszahúzódott kelet felé a Volgán túlra, a hol maradékaik századokon át fentartották magukat; a másik a Fekete-tenger mellékén nyugatra vonúlt, s Lebédiát a besenyők szállták meg, a kik ettől fogva mindig sarkukban voltak a magyaroknak.

Az elszakadt testvérekért némi kárpótlást szolgáltatott az a körülmény, hogy a kazarok egyik törzse: a *kabar* törzs a tovább vándorló magyarsághoz csatlakozott s idők folytán vele egy néppé forrott össze.

A nyugat felé vonuló magyarság addig nem is állt meg, a míg jó messzire nem jutott a besenyőktől. Csak a Neszter folyón túl a Prúth, Szeret és Búg folyók kövér síkságán állapodott meg s itt az Al-Duna meg a Kárpátok közt szerzett magának új szállást. A magyaroknak ezt a szállását a görögök *Atelkuzunak* hivták, mi *Etelköznek* mondjuk.

Itt Etelközben a nagy vereség és szerencsétlenség után első dolguk volt az ősöknek, hogy megpihenjenek, összeszedjék magukat s erőt gyűjtsenek. Azt mondják még ma is, hogy kárán okúl a magyar; okúltak az

ősök is. Látták, hogy a törzsek nagy szabadsága és függetlensége volt szerencsétlenségök okozója. Szorosabban kellett tehát egyesűlniök, közös fővezért kellett választaniok, a ki a törzsek vajdáinak is parancsolhasson s békében és háborúban egyaránt őrködjék az egész nép fölött.

Így történt, hogy a hét törzs fejei: *Álmos, Előd, Ond, Kond, Tas, Huba* és *Töhötöm* az egész magyar nép hozzájárulásával fejedelmökké választották az öreg *Álmosnak* fiát, a vitéz és bölcs *Árpádot.*

A választáskor — a hagyomány úgy tartja — ünnepies, szent szerződést is kötöttek, melyben a maguk és utódaik nevében kölcsönösen megfogadták a következőket:

a míg Árpád és annak nemzetsége él, mindig abból választják fejedelmöket;

a mit közös erővel szereznek, abban mindenkinek része legyen;

a törzsek és nemzetségek fejei soha ki ne zárassanak a fejedelem tanácsából;

a ki e szerződéshez hűtlenné válik, örökre átok alatt legyen és fejével lakoljon.

Ősi szokás szerint vérök ontásával is megpecsételték e szerződést. A fejedelem és a hét törzs fejei fölmetszették karjokat és kiserkent véröket egy szent edénybe hullajtották, melyet kézről-kézre adtak. Mindegyikök megízelintette a vért, mondván: «úgy ontassék annak vére, a ki a szerződést megszegi, a mint mi ontottuk vérünket s úgy legyen egy nemzetté a hét törzs, a mint a mi vérünk egy edényben egyesült!»

Ezután pajzsaikra emelték Árpádot s bemutatták a népnek; az új fejedelem pedig a magasban az ég négy tája felé suhintott kardjával, annak jeléül, hogy fegyverével megvédi a népet, bárhonnan érje is veszé-

delem. Ezt a szerződést az utódok elnevezték *«vérszerződésnek»*, s századokon át úgy szerettek rá hivatkozni, mint a büszke magyar alkotmány alapjára. Az a szokás is megmaradt napjainkig, hogy koronázáskor az új király teljes díszben, koronás fővel fellovagol egy dombra és a népsokaság jelenlétében az ég négy tájéka felé suhint kardjával.

A fejedelemválasztás után nemsokára össze is szedték magukat az etelközi magyarok és messze el-eljártak hadi zsákmányra. Történt egyszer, hogy Leo görög császár meghívta őkat a dunai bolgárok ellen. A magyarok elfogadták a meghívást, átkeltek a Dunán, leverték a bolgárokat, s roppant nagy zsákmánynyal tértek haza szállásaikra.

De mindez csak vesztökre történt. *Simeon,* a bolgárok legyőzött fejedelme, bosszút forralt ellenök, titokban szövetkezett a besenyőkkel, s mikor a magyarok hadainak legnagyobb része valami harczi kalandon messze járt, megtámadták Etelközt és feldúlták, elpusztították azt. A hazatérő magyar hadak elszomorodva látták szállásaik pusztulását, barmaik elhajtását, szeretteik fogságba hurczolását. Szivök vérzett, de nem csüggedtek. Összegyűjtötték szétriadt népöket, összeterelték megmaradt barmaikat, elkészítették társzekereiket, s közös elhatározással útnak indúltak, hogy új hazát keressenek.

Éjszak felé és nyugatnak nyitva állt előttük az út. A szükség erre terelte és jóságos végzetök a Kárpátok ölén elterülő gazdag, szép síkságra vezette őket. Az új haza csakhamar elfelejttette velök Etelközt, melyet elvonulásuk után nyomban a besenyők szállták meg.

II.

Beköltözés a mai Magyarországba. — Ennek története a magyarok beköltözése előtt. — Az új haza földjének elfoglalása. — A pusztaszeri gyűlés. — Árpád. — Az új haza földje, lakossága, helyzete a szomszéd országok között.

Annak a földnek, melyre őseink léptek, régi híres története volt már akkor is. Hogy csak a *rómaiakkal* kezdjük, ezek Krisztus születése táján elfoglalták a Duna, Dráva és Száva közét, száz évvel utóbb pedig Erdélyt. Az elfoglalt területből két római tartományt alkottak, s az új tartományokban várakat, városokat építettek, útakat készítettek, erdőt írtottak, vizeket csapoltak le, földet, bányát műveltek, ipart űztek és kereskedtek. Akkor a római volt a leghatalmasabb és legműveltebb nép a világon. Hatalmának és műveltségének részese lett tehát a két tartomány: *Pannonia* és *Dáczia* is, a melyekben a lakosság idővel a rómaiak nyelvét beszélte s római törvények alatt római módra élt. Még ma is láthatók pompás építkezéseik maradványai; mert a hatalmas római birodalom is elpusztúlt s területén olyan harczias törzsek osztozkodtak, a kik sokáig nem bírták megbecsűlni az ő műveltségök alkotásait.

Hazánk területén a rómaiak örökébe a *húnok* törtek. Rengett a föld lovaik patkója alatt; rémület volt hírmondójuk, pusztúlás járt nyomukban. Legnagyobb királyuk *Áttila,* a kit az *«isten ostorának»* neveztek, innen a mai Szeged vagy Jászberény tájékáról kormányozta roppant birodalmát és remegtette meg a világot. De Áttila halála után elpusztúlt a húnok birodalma is s vele együtt nyoma veszett a hún népnek.

Egykori szövetségeseik és alattvalóik, némely *germán*

törzsek foglalták el szállásaikat. Száz éven át *gótok, longobarbok, gepidák* és rokonaik tolongtak a Duna és Tisza mellékén. Utoljára tovább költöztek valamenynyien, s a húnok örökségét az *avarok* vették át, a kik kétszáz évnél tovább uralkodtak ezen a földön. Az ő birodalmukat a hatalmas frank király, Nagy Károly tette semmivé s ettől fogva nekik is ép úgy nyomuk veszett, mint a húnoknak. Helyöket azok a *szláv* népségek foglalták el, a kik még az ő idejökben szállották meg a Kárpátok hegyvölgyes vidékét.

Nagy Károly és utódai, a német királyok csak a Dunáig terjesztették ki hatalmukat. Az ő védelmök alatt békés, német földművelők telepedtek meg a letarolt pusztaságokon, s magukkal hozták a nyugati műveltséget és a kereszténységet. Mióta a rómaiak uralkodása megszűnt a Duna mellékén, századok múlva most történt meg ismét, hogy a lakosok a békés munka áldásait keresték, s a rombolás és pusztítás helyén épiteni, alkotni kezdtek.

Csak az volt a kérdés, hogy németeké vagy szlávoké legyen-e ez a föld, melyen *Szvatopluk* morva fejedelem nagy szláv birodalmat készült alapitani. Nem lett egyiköké sem; mert ép akkor jelentek meg a magyarok a Kárpátok aljában, s magoknak foglalták el a pörös országot.

A mit az ősök elfoglaltak, azt az utódok meg is tartották; úgy *hogy hazánk földén, a hol a leghatalmasabb népek uralma is ideig-óráig tartó volt, csak a magyar népnek sikerült állandóan megvetni hatalma alapját.*

Ha azt kérdezzük, hogyan költöztek be s hogyan foglalták el Árpád magyarjai mai hazánkat: megint csak az a feleletünk, hogy nem tudunk róla semmi bizonyosat. A régi krónikások megirták ugyan a hon-

foglalás történetét; de ők századokkal későbben éltek, s tudósitásukban épen nem bízhatunk meg.

Nem lehetetlen, hogy a honfoglaló magyarság három szakaszban és nem is egy időben kelt át a mai határokon. Az első szakasz tán a Duna völgye mentén jött be és úgy terjeszkedett ki a Marosig, sőt azon túl is; a második az erdélyi hegyszorosokon át igyekezett a Maros völgyébe és innen a Szamos felé, hogy a Felső-Tiszát elérje; a harmadik végre: a fősereg magának *Árpád* fejedelemnek a vezérlete alatt lassabban, nehézkesebben járt, Kiew felé nagy kerülőt tett, s Galiczián át érkezett a Kárpátokhoz.

Árpád magyarjai a vereczkei szoroson keltek át s az új haza földjén Munkács és Ungvár tájékán volt első pihenőjük. Nagy «*áldomásokat*» tartottak, vagyis hálaáldozatokat mutattak be a táborban mindenfelé. A fejedelem fogadta a környék lakóinak hódolatát, s bizony elképzelhetjük, hogy a zajos jókedv és vigasság fékeit is meg-megeresztgették. Azután munkához láttak megint, mert nem volt vesztegetni való idejök.

Először a Felső-Tisza jobb partján terjeszkedtek ki Tokajon, Szerencsen, Sátoralja-Újhelyen át Diósgyőrig és a Mátra aljától egész a Zagyva folyóig. Talán ezzel egy időben átkeltek már a Tisza tulsó oldalára is, kezet fogtak az Erdélyen át beköltözött magyarokkal, s egészen a Kőrösök mellékéig jutottak.

Így szállották meg az ország keleti felét minden nagyobb küzdelem nélkül, mert az itt gyéren lakó, békés szláv népségek, a kiknek sem fejedelmeik, sem hadseregeik, sem váraik nem voltak, föl nem tartóztathatták a honfoglaló magyarokat. Folytatták régi életmódjukat, pásztorkodtak, művelték a földet tovább is, s meghódoltak új uraiknak.

Nagyobb föladat, több baj és erősebb küzdelem várt

a magyarokra, mikor a Tisza mellől átfordultak nyugatra, a Duna vidékére. Ez már nem volt uratlan föld. Elmondtuk, hogy az országnak ezt a nyugati felét a német királyok tartották a magukénak. A dunántúli vidéken maga Arnulf király és császár volt az úr, s a Dráva-Száva köze is az ő főhatósága alá tartozott; míg a Duna bal oldalán *Szvatopluk*, morva birodalma terjeszkedett ki, a hol most viszálykodó fiai küzdöttek az uralomért.

Árpád először az éjszak-nyugati felföldre vonúlt hadaival, s miután Nyitra várát, melyet a morva helytartó védett, elfoglalta, egészen a Morva folyóig kiterjesztette hatalmát. Most már az ország szivébe, a Csepelszigetre tehette át főhadiszállását Árpád fejedelem. Innen indúlt ki aztán a Duna jobb oldalára Arnulf német király ellen.

A német krónikások, a kik egyéb dolgok elbeszélésében elég bőbeszédűek, erről a háborúról egy szóval sem emlékeznek. Nem tudnak róla semmit, hogy a német birodalomnak ez a fontos végvidéke és gazdag, szép tartománya hogyan ment veszendőbe. A német birodalom ez időtájt amúgy is nagy gyengeségben szenvedett és *Arnulf* királynak elég baja volt otthon a maga ellenségeivel. Nagyobb hadsereggel nem jöhetett a határok védelmére, s úgy látszik, hogy a Duna, Dráva és Száva közti tartományt nem is védte más, mint a hirtelenében fegyverre kelt lakosság és azok a kisebb-nagyobb őrségek, a melyek egyik-másik erősségben rendesen itt tanyáztak. Ezek pedig meg nem állhattak az ellenök tóduló magyarság előtt.

A dunántúli vidék megszállásával be volt fejezve a honfoglalás; mert ha a Duna és Tisza között, ezek alsó vidékén és a Dráva-Száva szögében volt is némi szláv, vagy bolgár lakosság, ezeket könnyű szerrel hódolatra

kényszeríthették Árpád hadai, s egyesűlhettek azután a Maros alatt megszállott magyarsággal.

A honfoglalás befejezése után gyűlésbe hívta Árpád az ő népét. Az ősök ezt az ő első gyűlésöket az új haza földjén a Körtvélyes tó mellett tartották, ott, a hol ma a csongrádmegyei Pusztaszer romjai emlékeztetnek a régi időkre. Itt felosztották a megszállt területet a törzsek és nemzetségek szerint. Rendezték a meghódolt lakosság dolgát: meghagyták személyes szabadságát, de engedelmességet követeltek tőle új urai iránt; a kinek a fegyvert úgy kellett a kezéből kiütni, s a kit hadban fogtak el, rabszolgájukká tették és felosztották maguk közt. Azután előadhatta kiki az ő panaszát, s a fejedelem és birái büntettek és jutalmaztak. A harczban vitézségöket ragyogtatták, az igazság kiszolgáltatásában okos szóval és bölcseséggel adtak példát az utódoknak.

A történettudósok ma is vitatkoznak fölötte, hogy mely években történt a honfoglalás. Hogy a IX-ik század utolsó éveiben, annyi bizonyos; csak az kétséges, hogy melyik évben kezdődött, melyik évben ért véget. Valószínű, hogy őseink beköltözése 895-ben vagy 896-ban történt s hogy mire a X-ik század felvirradt, az ország már az övék volt.

Árpád fejedelem még nehány évig élt a honfoglalás befejezése után. Régi irásokban úgy van följegyezve, hogy a 907-ik esztendőben halt meg. Ó-Buda fölött egy patakocska medrében temették el. Hamvai fölé később a keresztény hitre tért magyarok templomot építettek, melyet «fehér» vagy «fényes» Boldogasszony egyházának neveztek. Ez a drága épület a török időkben úgy elpusztúlt, hogy ma már romjait se találni; hiában is volt a tudósok minden fáradsága, Árpád sirjára eddig rá nem akadtak. De ha ismeretlen sirban pihen is,

nevére soha feledés nem borúl. Hamvai fölött nincs emlékjel: élő emléke az a gazdag szép ország, melyet ő szerzett nemzetének s hagyott drága örökségképen az utódokra.

Az új haza földjét maga a természet is egy darabnak alkotta. Három oldalról magas hegyek és nagy folyók vették körül, s védelmezték külső támadásoktól. Az egészen egy hatalmas folyó hömpölygött végig és úgy szedte magába az ország többi vizeit, mint a hogyan az anya fogadja keblére magzatait. Vizei halban, erdei vadban, halmai és síkságai kövér legelőkben bővelkedtek.

A honfoglaló magyarok nem is ismerték, nem is becsülhették még meg az új haza földjének minden gazdagságát. Sok időre volt szükségük, a műveltségben nagyot kellett még haladniok, hogy mindazokat a kincseket megtalálják és felhasználják, melyekkel a természet ezt a földet megáldotta.

Egyelőre ott szállottak meg, a hol sátraikat legkönnyebben felüthették, a hol a legjobb legelőt találták és a hol a meghódolt lakosság a legsűrűbben tanyázott. Kerülték a határok mentén elhuzódó, nehezen járható erdőborította magas hegységeket és a magyar Alföld belső, kopár, áradásos vagy mocsaras vidékeit. Ezek csak századokkal későbben népesültek be. Legsűrűbben telepedtek le a Duna mentén és a Dunán-túli vidéken. Itt a hegyek nem voltak oly magasak, hogy útjokat állták volna; de elégségesek arra, hogy rengeteg erdőségeikkel megvédjék őket. Csupa domb, csupa sikság terült el itt messze földeken és vetélkedve kinálta mindazt, a mire szükségök volt.

Itt lakott a hódolt lakosság is — németek és szlávok vegyesen — legsűrűbben, s itt jutott a műveltségben is legelőbbre. A régi kor emlékei és romjai itt az új idők

alkotásaival egyesültek. Az egykori eltiport, porba döntött városok helyén új községek keletkeztek, melyeknek tornyain ott ragyogott már a kereszténység hirdetője, a szent kereszt. Itt szállott meg a fejedelmi család is a maga törzsével, s itt emelkedtek az ország későbbi fővárosai: Esztergom, Székesfehérvár és Buda. Ez a föld volt a magyar kereszténység és királyság bölcsője és hosszú időkön át az ország legfontosabb eseményeinek színhelye.

Nevezetes, hogy az új hàza határait a természet éppen itt védte meg legkevésbbé; sőt a nagy folyók széles völgyei mindmegannyian nyitott kapuk gyanánt szolgáltak. A Duna, Dráva, Száva, Rába, Morva folyók Olasz-, Német-, Morva- és Lengyelországgal kötötték össze hazánkat. Nagy szerencséje a magyar nemzetnek később, a mikor a nyugati műveltség a természet eme kényelmes útjain könnyen érte el hazánkat; de még nagyobb veszedelem az első időkben, a mikor a nyugati országok támadásaitól lehetett tartani, s azoktól kellett megvédeni az imént szerzett új hazát.

III.

Külföldi harczi kalandok. — Olaszországban: Berengár és a brentai csata. — Németországban: Gyermek Lajos király vereségei. — Madarász Henrik és a merseburgi vereség. — Görögországban: Konstantinápoly fenyegetése; Bulcs és Gyula ker. hitre tér. — Az augsburgi veszedelem. — A külföldi harczi kalandok vége; méltatásuk.

A honfoglaló ősök nem is várták be a támadást, hanem támadtak maguk. A védelemnek ahhoz a módjához fordúltak, a melylyel baromtenyésztő harczias népek szoktak élni. A szomszédokat folytonosan zaklatni, pusztítani területüket, elhurczolni javaikat, embe-

reiket és elvenni kedvöket a támadástól: ez volt az ősök védekezése is, a kik még sokáig megmaradtak baromtenyésztő népnek, öröklött ősi szokásaiktól nem birtak megválni, s a harczot és zsákmányolást tartották a szabad emberhez legméltóbb foglalkozásnak.

Még *Árpád* fejedelem életében megkezdték külföldi hadjárataikat s nem is hagyták abba vagy hetven esztendeig. Árpád két utóda: *Zsolt* és *Taksony* fejedelmek alatt, két emberöltőn át ismételve beszáguldozták Német-, Olasz- és Francziaországot. Hegy nem volt oly magas, folyó nem volt oly széles, nép nem volt oly hatalmas, hogy útjokat állhatta volna. Az Éjszaki- és Keleti-tengertől az Ebró folyóig és a Vezuv hegyéig, az Atlanti oczeántól Konstantinápolyig mindenfelé azért imádkoztak a népek, hogy a magyarok nyilaitól mentse meg őket az Isten! Feldúlták, felégették a kincses nagy városokat, az egyházakat és kolostorokat. A mi értékes holmi kezük ügyébe került, zsákmányúl ejtették és ezrivel meg ezrivel hurczolták el rabszíjra fűzve a hadi foglyokat és a békés népet egyaránt.

Dúlásaikkal Attilának és az ő húnjainak emlékezetét keltették új életre. Nem is csoda, ha a nyugati népek a magyarokat is húnoknak tartották és hirdették. Utoljára maguk a magyarok is elhitték és büszkélkedtek húnszármazásukkal.

Nem soroljuk el ezeket a külföldi hadjáratokat egyenként; csak egy-kettőt említünk meg, hogy legyenek hírmondói a többinek.

Még Árpád életében, 899-ben történt, hogy nagy hadsereggel Olaszországba törtek. Mint a pusztító zivatar, úgy söpörték végig a Pó síkságát. Nem volt város, a mely megmenekedhetett volna dúlásaiktól; még Velenczét, a tengerre épült híres várost is megtámadták. Lóháton és tömlők segítségével megúszták a lagu-

nákat, s a városnak legalább egyik részét fölprédálták. A Pó síkságáról zsákmánynyal megrakodva, Dél-Francziaországba törtek. A magyar lovas had vakmerő elszántsággal megmászta a Nyugati-Alpok égbe nyúló, örök hóval takart bérczeit. Ott keltek át, a hol ezer esztendőnél is régebben a híres karthagói hadvezér, *Hannibal* vezette át seregét Italiába Róma megalázására!

A telet Dél-Francziaországban töltötték a messze-kalandozó ősök, s tavasz fordúltával ugyanazon az úton ismét visszatértek Felső-Olaszországba. Most már nagy gyorsan siettek hazafelé, hogy a magukkal hurczolt tömérdek zsákmányt és foglyot biztosságba juttathassák. El is érték a Pó síkságának szélére, egészen a Brenta folyóig, a mikor *Berengár*, Felső-Olaszország herczege, nagy hadsereggel nyomukba eredt, s az említett folyónál utol is érte őket.

A folyó bal oldalán táboroztak a magyarok, s jobb oldalán az olaszok. A magyarok lovai ki voltak fáradva, el voltak csigázva; *Berengárnak* pihent serege volt. Semmi kétség, hogy a magyarok ki nem menekülhetnek a kelepczéből.

Követeket is küldöttek *Berengárhoz* és felajánlották, hogy minden zsákmányukat kiszolgáltatják neki, ha békével tovább ereszti őket. De az olasz herczeg nagy büszkén visszautasította ajánlatukat és azt követelte, hogy kegyelemre adják meg magukat. A magyarok másnapra igérték a választ; de előbb megadták azt, még pedig oly értelemben, a hogyan az olaszok nem várták.

Mikor az est leszállt s *Berengár* táborában ki vacsorához látott, ki éjjeli nyugalomra tért és a magyarok megsemmisítéséről beszélt vagy álmodott: őseink összeszedték minden erejüket és nagy kerülővel átúsztattak

a folyón. Nesz nélkűl, nagy óvatosan körűlfogták az egész olasz tábort és egyszerre sebes-vágtatva, rettentő «huj! huj!» ordítással megrohanták a semmi veszedelmet sem gyanító ellenséget. Nyilaik sokasága, mint a zápor, úgy hullott *Berengár* táborára, s bizony sok jó olasz vitéznek a torkán lőtték keresztűl a lenyelt falatot! Leírhatatlan rendetlenség, zűrzavar keletkezett erre az olasz seregben. A sötétség és a meglepetés okozta rémület lehetetlenné tette a védelmet. *Berengár* nem is tehetett mást: maga kért békét és kegyelmet a magyaroktól s nagy évi adó fizetésére kötelezte magát, ha a magyarok békével tovább vonúlnak és országát többé meg nem látogatják.

A honfoglalás befejezése után Németország széleit is gyakran háborgatták támadásaikkal a harczkereső magyarok. Mikor *Árpád* halála után a fejedelemség az ő kiskorú fiára, *Zsoltra* szállt: a szintén gyermekkorban levő német királynak, *Lajosnak* tanácsosai azt gondolták, hogy itt az alkalom a kölcsön visszafizetésére. Nagy hadsereggel indúltak hazánk ellen és a Duna mentén egyenesen Pozsonynak tartottak.

Nagy garral jöttek, de győzelem helyett csúfos kudarcz lett a bérük. A magyarok a gyermek-fejedelem helyett vezéreket választottak hadaik élére, s oly gyorsan fölkészűltek, hogy az ország határain túl megelőzhették a támadást.

Nem tudjuk ma sem, hogy melyik helyen történt az összeütközés; de azt maguk a német krónikások mondják el, hogy milyen szörnyű gyászba borította őket a magyarok vitézsége. Úgy összetörték-zúzták a német sereget két nagy ütközetben is, hogy birodalmuk nagyjai, legjobb vitézei halva maradtak a csatatéren, s maga a szerencsétlen kis király is csak nagy bajjal menekülhetett meg serege javának szomorú sorsától.

Három évvel utóbb 910-ben Augsburg mellett Bajorországban még nagyobb diadalt arattak a magyarok a német birodalom hadain; úgy, hogy ettől az időtől fogva több éven bántatlanúl dúlták, rabolták, fosztogatták, irtották Németországot.

Szörnyen el is bízták magukat, úgy hogy vitézségökkel lassanként vetekedni kezdett könnyelműségök. Az ellenség erejét fitymálva, kisebb csapatokkal is nagy messzire elkalandoztak, míg egyszer aztán rajta nem vesztettek.

924-ben történt, hogy egy ilyen csapatukat *Madarász Henrik*, német király meglepte, szétverte és sok magyar vitézt foglyúl ejtett. A foglyok közt volt valami nagyon előkelő emberök is, úgy hogy a magyarok mindenre készek voltak, csakhogy őt a fogságból megszabadithassák. *Henrik* király szabadon is bocsájtotta, de azzal a feltétellel, hogy a magyarok kilencz esztendeig nem háborgatják Németországot; erre az időre azonban évi adót fizet a magyaroknak. Ezek elfogadták az alkut s híven meg is tartották szavukat. Németországot nem bántották; a helyett jártak másfelé.

Henrik király pontosan fizette az adót; de a pénzen vásárolt békét jól fel is használta. Városokat alapított, várakat épített, új hadsereget teremtett magának és készült a leszámolásra. Mikor aztán a magyarok a kilenczedik évben is elküldtek az adóért, ennek fejében egy döglött kutyát vetett oda a magyar követeknek s a béke helyett a háborút választotta.

A magyarok nem is késtek a rajtuk elkövetett csúfság megbosszulásával. Még abban az évben betörtek a szász herczegségbe; de tán jobban is siettek kelleténél és kevesebb ovatosságot tanúsitottak, mint a mennyire szükségök lett volna. Elég az, hogy 933-ban Riade mellett *Merseburgtól* nem messze *Henrik* király szétverte

egész seregöket és elvette kedvöket attól, hogy vele másszor is kikössenek. A merseburgi vereség volt az első nagyobb kudarcz, a melyet az ősök Németország iöldjén szenvedtek. Föl se vették, nem hogy tanúltak volna belőle. Legfeljebb annyi hatása volt, hogy egy ideig inkább Olasz- és Francziaországot, meg a görög császárságot keresték fel dúlásaikkal.

A görög birodalom ellen intézett hadjárataik közül legnevezetesebb volt a 943-ik évi. A Dunán átkelve rémítő pusztításaikkal egész Konstantinápoly falai alá jutottak. A meglepett s gyengeségében tehetetlen görög császár semmiképen sem szabadulhatott tőlük. Békét kért és évi adófizetést ajánlott.

A magyarok elfogadták a békét s két főemberük, *Gyula* és *Bulcs* számos kíséretével együtt Konstantinápolyban maradt a béke kezessége gyanánt. Ezek a magyarok szivesen látott vendégei voltak a császári udvarnak; megismerkedtek a görög fővi ros életével, szokásaival, s fölvették a keresztény hitet.

Mikor idejök leteltével hazatértek, az egyik főember, Gyula egy keresztény szerzetest is hozott magával, a ki az ország keleti és déli részeiben először hintegette el a keresztény hit igéit a pogány magyarok között.

Ezután megint csak föl-fölkeresték Németországot. Nem csupán a maguk harczi kedve ösztönözte őket erre, hanem némely pártos herczegek hívása is csábítgatta.

A 955-ik évben olyan nagy hadsereggel indúltak meg a Duna völgyében nyugat felé, mint soha annak előtte. Maguk is dicsekedve emlegették, hogy «hacsak a föld el nem nyeli őket és az ég le nem szakad rájuk, nincs hatalom, a mely megbirna velök!»

Egyenesen a híres, gazdag Augsburg városának falai alá szállottak. Itt a sereg egy része *Botond* vezérlete

alatt elvált a többitől és a Rajna mellékére ment zsákmányolni; az ott maradtak pedig *Bulcs* és *Lél* vezérökkel ostrom alá fogták a várost. De Augsburg városának falai erősek, polgárai bátrak és elszántak voltak; a magyarok pedig nem igen értettek várak ostromlásához. Így történt, hogy a vár vívása és védelme addig-addig húzódott, míg *I. Ottó,* a német király, össze nem gyűjtötte birodalma hadait, s Augsburg fölmentésére meg nem érkezett.

Ottó király még apjánál, *Madarász Henriknél* is hatalmasabb uralkodó volt, s a német birodalom is fölépült már régi betegségéből. Nem fitymálhatták seregét a magyarok sem, a kik most nagy kárát látták annak, hogy *Botond* vezér elvált tőlük s messzire kalandozott. Hogy erejüket annál jobban kifejthessék, eltávoztak a város falai alól és a *Lech* folyó síkság n állottak csatarendbe. Előttük az ellenség, mögöttük a nagy esőzésektől megdagadt folyó. Győzniök kellett vagy tökéletes megsemmisülés várt rájuk! A győzelem ellenségeik fegyveréhez pártolt; veszniök kellett.

Augusztus 10-én virradattól estig tartott a két nemzet sorsa fölött döntő viadal, mely a magyar hadsereg összezúzzásával ért véget. Ki a csatamezőn találta halálát, ki a folyó áradatában, mely a menekülésnek kegyetlenül útját szegte. A kik át is jutottak a folyón, azokat az ország határáig üldözte és egyenként szedte szét a neki bátorodott és felbőszült lakosság. Legkeservesebb volt azoknak a sorsa, a kiket a halál megkímélt és a győztes fél fogságába kerültek. Ezeket *Bulcs* és *Lél* vezérekkel együtt kínos, lealázó halállal végezték ki. Csak hét magyar vitézt hagytak életben. Ezeknek is levágták fülöket, orrukat, s így küldték őket haza, hogy legyenek hírmondói a magyar sereg gyászos enyészetének.

Hiába fordúlt a Rajna mellékéről visszatérő Botond a már oszladozni kezdő német sereg ellen; hiába öldöste le bőszült haraggal a táborában levő német hadi foglyokat; hiába tetézett hazatérő útjában pusztulásra pusztítást: a német hadak nagy diadalát nem kisebbíthette, a magyarság gyászát el nem oszlathatta.

S a magyarok megértették az augsburgi vereség tanúságát. Kárukon tanúltak megint, de tanúltak. Németországot békén hagyták ezentúl, s legfeljebb a görög császárságot keresték föl támadásaikkal. De a zsákmány itt is egyre fogyott, a veszedelem egyre nőtt! A mi görög földön meg nem történt még velük, 970-ben Drinápoly mellett nagy vereséget szenvedtek itt is.

Harmadéve ezután *Gejza* fejedelem végképen megtiltotta népének a külföldi hadi kalandokat.

Így lett csöndes végük azoknak a merész harczi vállalatoknak, melyeket hetven évvel azelőtt olyan szilaj harczi kedvvel és ijesztő zajjal kezdtek meg. Azóta nagyot fordúlt a világ! Megváltozott a szomszédok állapota és nagyot változtak maguk a pogány ősök is! A német királyság megerősödött és *I. Ottó,* a ki a római császári koronát is hordta, a cseh hegyekről az Adriai tengerig elzárta a magyarok támadásai elől a gazdag, művelt nyugatot. A görög császárság is összeszedte magát és fenyegetően terjeszkedett ki egészen a Dunáig. A magyaroknak attól kellett tartaniok, hogy a két császárság, mint két malomkő összezúzza őket.

Jókor észrevették még a veszedelmet, s óvakodtak maguk ellen ingerelni a hatalmassá és fenyegetővé vált szomszédokat.

De meg a dúló, pusztító magyarok nem csupán zsákmánynyal tértek haza külföldi hadjárataikból! Két emberöltőn át elég alkalmuk volt rá — ha nem is azért járták be a világot — hogy lassanként megismerkedje-

nek a meglátogatott országok és népek életével, szokásaival és műveltségével. Az a tömérdek hadi fogoly is, a kiket magukkal hurczoltak, ezt a műveltséget plántálgatta át az új haza földjébe. A külföldi hadjáratokba belefáradt magyarnak látnia kellett, hogy mindazt, a miért a háborúk ezer zaklatásai közt járt messze országokba, megadhatja itthon a haza földje is. Részben adta is már!

A külföldi hadjáratok alatt benn az országban béke volt és a béke idején a hódolt lakosság, a világ minden részéből behurczolt hadi foglyok s tán a magyarság egy része maga is hozzálátott a földműveléshez. A régi elporlasztott városok újra fölépültek s példájukra keletkeztek mások is, s az új községekben kezdte magát megfészkelni az ipar és kereskedelem. Terjedezett a kereszténység is, s a hittérítők — kezökben a magasra emelt kereszttel — türelmetlenül várták a határon a béke idejét, hogy a harcz helyett a békés munka áldásait dicsőítsék, a gyűlölség és bosszú helyett a szeretet igéit hirdessék.

Új idők köszöntöttek be. A nemzetre új feladatok vártak. Földet foglaltak már, hazájuk volt: *az új haza földjén meg kellett alkotniok a magyar államot!*

MÁSODIK FEJEZET.

A POGÁNY HŐSKOR MONDAVILÁGA.

Hagyomány és történet. — Hunyor és Magyar. — A Meótis-tó melléke. — Szcíthia. — Attila; Csaba királyfi; Attila öröksége. — Emese álma. — Álmos. — A fehér ló regéje. — Botond. — Lehel halála. — Magyarkák.

A honkereső, honfoglaló, hadi kalandokra járó ősök karddal és vérrel jegyezték be nevöket a történet könyvébe, nem íróvesszővel. De ha műveltségök híján írásba nem is szedték tetteik emlékezetét, gondoskodtak azért róla, hogy az feledésbe ne merüljön. A mi nagy dolgot műveltek, vagy a mi nagy dolog történt velük, elmondták egymásnak, s az apa fiára hagyta azt örökbe. A mit pedig a monda és hagyomány egyszer magába fogadott, az mint szent kincs szállott közönséges szóval és dalban nemzedékről-nemzedékre. De nem változatnúl. Minél jobban telt az idő, minél több nemzedék váltotta föl egymást: az ősök alakjai annál nagyobbaknak, tetteik annál csudálatosabbaknak tűntek föl az utódok előtt. A hagyományban az igaz történet egyre több helyet engedett a mesének, s a való durva szövetét mind sűrűbben borították el a nép költészetének tarka szálakkal hímzett virágai. E mondák utoljára ép oly mértékben voltak tolmácsai az utódok kegyeletének és bámulatának az ősök iránt, mint elbeszélői az ősök tetteinek.

Minden nép hőskorának megvan a maga mondavilága; megvan a pogány magyarság korának is. Sajnos, hogy ezekből a mi hőskori mondáinkból csak kevés maradt ránk és ez a kevés sem a maga eredeti tisztaságában.

Mikor első krónikásaink megpróbálkoztak vele, hogy a magyar nép történetét megírják, a régi idők eseményeiről e mondákban kerestek felvilágosítást. Átvettek belőlük annyit, a mennyit jónak láttak, s a mit átvettek, tetszésök szerint módositgatták. Rájuk nyomták a maguk tudákosságának bélyegét és így hagyták azokat az utódokra.

Hőskori mondavilágunk eme töredékei azért így is becsesek. Ha az igaz történetet nem olvashatjuk is ki belőlük: megismertetnek legalább azzal, hogy a nép milyeneknek képzelte az ősök alakjait, s hogy ama régi idők eseményeinek emléke hogyan élt lelkében.

Föntebb elmondtuk a pogány magyarság korának történetét úgy, a hogyan azt a történettudósok összeállították. Most a *pogány hőskor mondavilágából* közlünk egyet-mást. A szives olvasó könnyen megitélheti, mi bennük a való történet, mi a mese, s mit rójon fel a krónikás tudákosságának, mit az utódok kegyeletének és büszkeségének.

A magyar nép eredetéről és őshazájáról szóló mondákat a krónikások így szövik össze a bibliai hagyományokkal és a húnok történetével.

A Jáfet nemzetségéből származott *Nimród,* a híres babiloni torony épitője — a nyelvek összezavarodása után — házanépével együtt Perzsia szomszédságába, *Evilát* földére költözött. Ott született *Hunyor* és *Magyar* nevű két fia, a kik idővel derék vitézekké nőttek.

Ezek egyszer vadászni mentek a Kaukázus hegység rengeteg erdőségeibe. Sokat jártak már hiában vad után, mikor egyszer csak egy gyönyörű szarvas bukkant fel előttük. Nosza, rajta! üldözőbe vették a csodálatosan szép állatot, melyhez foghatót még nem láttak. Nyomában voltak mindenütt. Sokszor olyan közel jutottak hozzá, hogy nemcsak nyíllal, hanem kézzel is

majdnem elérhették, de a szarvas ilyenkor mindig eltűnt és odább bukkant föl a sűrűben.

Így üldözték éjjel-nappal, étlen-szomjan, hegyen át, völgyön át, mert valami csodálatos erő hajtotta a testvéreket, hogy a vadat el kell ejteniök. Ág tépte ruhájukat, tüske vérezte testöket; de azért mentek, rohantak, előre törtettek a vadonban.

Egyszer csak vették észre, hogy a fák sűrűje ritkúl, a hegyek elmaradoznak s előttük pompás síkság terül el, melynek széleit egy nagy tó kék vize szegélyezi. A *Meótis*-tó síkságán voltak. A csodaszarvas, az eltűnt itt örökre. Elejénte bánkódtak rajta a testvérek, de hamar megvigasztalta őket a kövér legelőkben bővelkedő síkság, melynél szebbet nem is álmodhattak volna. El is határozták, hogy apjok engedelmével itt fognak letelepedni, a hova oly csodálatos végzet vezette őket. Hazatérve, kikérték apjuktól örökrészüket s barmaikkal, sátraikkal, szolgáikkal a Meótis-tó mellékén szállottak meg.

Több évig éltek már itt, mikor Hunyorral és Magyarral megint nevezetes dolog történt.

Egyszer messze elbarangoltak a síkságon s estenden egy berek aljába értek. A hold már fönragyogott az égen s fényének ezüst szálaival kezdte beszövögetni a berek fáit. Hunyor és Magyar épen éjjeli tanyát készültek ütni, mikor a berek sűrűjéből énekhang csapta meg fülöket. Olyan hang, a milyet halandó ember még nem hallott.

Fölkapják fegyvereiket, lóra pattannak és megindúlnak arra felé, a honnan a hangot hallották. Nem kellett messzire menniök, mikor — csodák csodája! — egy tisztás helyen libegő-lebegő, tánczoló, játszogató, nevetgélő és éneklő tündérek társaságában két csodaszép halandó leányt pillantottak meg. A szomszédban ural-

kodó Dúla, alán fejedelem leányai voltak, a kik a tündér mesterséget tanúlgatták éjszakánként itt a berekben.

A két testvérnek se kellett több: nagy hirtelen meglepték őket. A tündérek, mintha a szél fújta volna szét őket, eltűntek; de a két királyleány ott maradt. Az egyiket Hunyor, a másikat Magyar kapta fel a nyergébe és a drága zsákmánynyal egyenesen szállásaikra siettek. Otthon megbecsülték a tündérektől nevelt királylányokat; feleségökűl vették és áldás volt maradékaikon, a kik mint a föveny, úgy elszaporodtak.

Így lett Hunyor ivadékaiból a hún, Magyar ivadékaiból a magyar nemzet.

Sokáig élt a hún és magyar nép együtt a Meótis-tó mellékén; de idővel ez a tág síkság is szükké vált barmaik sokaságának befogadására. Fölszedték hát sátraikat s tovább vándoroltak.

Mentek-mentek, vándoroltak éjszak felé s a nagy hegyeken túl, a nagy folyóktól öntözött, halban, vadban, fűben bővelkedő *Sczithiába* jutottak. Ez lett új hazájok, a hol nagy időkön át éltek testvéri egyetértésben. Utoljára is nem a harag és gyűlölség, hanem a szükség választotta el őket egymástól.

Mikor mind a két nép befogadására Sczithia nem volt már elég nagy, a húnok elbúcsúztak testvéreiktől és megindúltak nyugotnak.

Mint a haragos förgeteg, úgy száguldottak végig a Fekete-tenger mellékén. Az útjokba álló népeket vagy eltiporták, vagy szolgáikká tették. Városok omoltak porba, birodalmak rendűltek meg csapásaik alatt. Így jutottak el a Duna-Tisza síkságára, a melyet még elhagyott hazájoknál is szebbnek találták.

Nem is mentek tovább. Itt ütötték föl szállásaikat és ezentúl innen remegtették a világot. Itt alapított

az ő leghatalmasabb királyuk, *Attila* egy nagy birodalmat a nyugati és keleti római császárság közt. Tetteit nemcsak a nép mondái dicsőítették, hanem a krónikák is, s a külföldiek még többet foglalkoznak vele, mint a hazaiak.

Mellőzzük ezeket a mondákat, a melyek nem származnak magyar forrásból, s csupán annyit említünk még meg, hogy Attila főhadiszállása itt volt valahol a Tisza mellett; itt fogadta faragásokkal ékes fapalotájában az idegen uralkodók követeit; innen harsant el parancsa, ha népét hadba szólította; vasból, ezüstből, aranyból készült hármas koporsóba zárva itt sülyesztették holttestét valamelyik folyónk medrébe. Nem is lehetetlen, hogy épen a Tisza hullámai hömpölyögnek a hatalmas hún király hamvai fölött.

Attila halála után összeomlott a hún birodalom és romjai közé temette a hún népet. Csak Attila legkisebb, legkedvesebbik fia, a görög császárleánytól származott *Csaba királyfi* mentett meg közűlök mintegy tizenöt ezeret. Csodával történhetett csak ez is.

Mikor Csaba királyfi látta, hogy minden népek a húnok romlására törnek, egy bűvös nyilat lőtt ki tegzéből. A hova az a nyíl hegyével fordúlva leesett, ott megtalálta Csaba királyfi azt a csodatevő növényt, a melynek nedvétől a seb begyógyúl és a csatában elesett újra felkél. E csodaszerrel felköltögeté azután elesett harczosait, a marczona hún vitézeket, s csatarendbe állítva, a rohanó ellenségre vitte őket. Az ellenséges népek e halott-tábor láttára megréműltek és Csaba vezér maradék-népét békén hagyták elvonúlni.

Így jutott el Csaba királyfi az ő népével Erdély keleti határhegyei közé, a Maros és Olt gyönyörű völgyeibe, a hol a székelyek a régi mondákba vetett hittel ma is azt vallják, hogy ők Csaba királyfi húnjainak egyenes

ivadékai. Azt a csodatevő, gyógyítóerejű növényt ismerik még most is, s «*Csaba-íre*» a neve; a csillagos égen elfutó fényes «tejút» pedig a székely nép ajkán a «*hadak útja*». Az elhúnyt hún vitézek lovainak patkói sziporkáznak ott a csillagokkal versenyezve. Láthatatlan harczokat vívnak láthatatlan ellenséggel s mindannyiszor leszállnak a földre és megsegítik ivadékaikat, valahányszor nagy veszedelemben hozzájok fohászkodnak.

Miután maradék-népével együtt megmenekűlt a veszedelemtől, Csaba királyfi egyre azon jártatta az eszét, hogy miképen szerezhetné vissza az apai örökséget. Először is elment a görög császárok udvarába, hogy anyja rokonaitól kérjen segedelmet. De mikor itt hiában volt minden fáradsága, nagyobb útra szánta magát. Visszament a Sczithiában maradt testvérekhez, a magyar néphez; beszélt nekik a húnok dicsőségéről, birodalmuk romlásáról, maguk pusztulásáról és halálos ágyán is arra kérte a magyarokat, hogy ha elég erősek lesznek, keljenek útra nyugat felé s foglalják vissza «*Attila király örökségét*».

Századok múltak a hún birodalom elpusztúlása és Csaba királyfi halála után; de a sczithiai magyarok híven emlékökbe vésték «Csaba királyfi testamentomát» s nem felejtkeztek meg a rájok váró gazdag örökségről. Minél jobban megsokasodtak, s minél inkább érezték harczi erejüket, annál türelmetlenebbül várták a felettök őrködő isteni hatalom intését, hogy mikor keljenek útra — nyugat felé. Mikor az idő betelt, az intés sem maradt el. Csodálatos módon történt.

A Csaba királyfi nemzetségéből származott *Ögyeknek*, a sczithiai magyarok vezérének felesége, *Emese* csodálatos álmot látott.

Azt álmodta, hogy szendergése közben a szent

«*turúl*» madár leszállt a keblére és rajt pihent. Midőn elszállt, helyén forrás fakadt, melyből folyt-folyt a víz elállíthatatlanúl. Először úgy folyt mint a patak vize, azután úgy, mint a folyó áradata, végre mint a tenger elborította egész Sczithiát, s messze átcsapott annak határain túl idegen országokra.

Emese álomlátása álmélkodásba ejtett mindenkit, a ki csak hallott róla; de közönséges halandó észszel nem bírták kihüvelyezni annak rejtett értelmét. Megkérdezték tehát a táltosokat, a kik előtt nyitva volt a múlt és jövendő, s a kik ismerték a végzet titkos útait. A táltosok szerint Emese álma nem jelentett egyebet, mint azt, hogy nem sokára fia fog születni. De ez az ő fia nem lesz közönséges emberi halandó, mert az Emese testéből fakadt folyónak messze szétáradása azt jelenti, hogy ő született annak a férfiúnak, a ki a magyar népet kivezeti Sczithiából és visszafoglalja Attila király örökségét.

Úgy is történt. Emesének csakugyan fia született, a kit anyjának csodálatos álomlátásáról Álmosnak neveztek el. Az egész magyar nép szeme az újszülöttön csüggött, s szent áhítattal és boldog reménykedéssel lesték növekedését, a míg emberszámba nem nőtt.

Álmos vitéz, bölcs és nagylelkű férfiúvá lett. Tekintetéről látszott, hogy az isteni végzet választottja. Szeme pillantásának, szava parancsának, kardja hatalmának nem volt, a ki ellentállhatott volna.

Mikor atyja, az öreg Ögyek meghalt, őt választotta a nép fejedelemmé, s Álmos nem is várt sokáig, hanem megindította a magyarok hadait Attila örökségének elfoglalására.

A nyugat felé vonuló hadak, társzekerek, baromnyájak sokasága elborított síkot-halmot, s úgy tetszett, mintha a föld mozdúlt volna ki helyéből. A pusztasá-

gokon tova robogtak, a folyókon átúsztattak, a hegyeken átkeltek; nem volt ellenség, melyet el ne tiportak volna. A szent «turul» madár ott repkedett Álmos feje fölött; vijjogásával buzdította a hősöket, repülésével útat mutatott a honkereső sokaságnak.

Így értek el a Fekete-tenger mellékére; így vándoroltak tovább a Kárpátok aljáig, melyen túl az igéret földje, Attila öröksége terült el. Álmos átvezette népét még a Kárpátok bérczein is, a hol Csaba királyfi húnjai, a székelyek vártak rá. De mikor megérkeztek a Tisza síkságára, átadta a fővezérséget fiának, Árpádnak, s ő rá hagyta az örökség elfoglalását.

Minél kevesebbet tud róla a történelem, hogy Árpád miképen foglalta el az országot, a nép mondái bizonyára annál többet foglalkoztak vele. A krónikákba azonban már csak széttördelt darabjai jutottak be e mondáknak. Legépebben az a monda maradt meg, a mely elbeszéli, hogyan szerezte meg Árpád az ország nagy részét *Szvatopluktól* egy *fehér lovon.*

A dolog így történt volna.

Mikor Árpád fejedelem leereszkedett a Tisza síkságára, azonnal követeket küldött a morvák fejedelméhez, Szvatoplukhoz. Nem fenyegetődzéssel, hanem barátságos szóval és fényes ajándékkal küldte el embereit. Egy szép fehér lovat, aranyos fékkel, drága varratú nyereggel felszerszámozva és ajándékokkal tetézve vittek magukkal, s fejedelmök nevében nem kértek egyebet Szvatopluktól, mint egy marék földet, egy csomó fűvet és egy korsó vizet.

Szvatopluk szívesen fogadta a magyarok követségét az ajándékokkal együtt. Örült, hogy többet nem követeltek tőle s készséggel teljesítette kérésüket.

Nagy jókedvvel tértek vissza a követek Árpád fejedelem hadi szállására, mert scithiai szokás szerint, az a

fejedelem, a ki a másiknak földet, füvet és vizet küld, meg is hódol ennek.

Nem sokára ezután Árpád újra követséget küldött Szvatoplukhoz, s most már országa átadását követelte tőle. Megizente neki, hogy ha Attila és a húnok után nem lenne is a magyarok öröksége ez a föld: az övék azóta, hogy «a fejér lovon a földet, a féken a füvet, a nyergen pedig a vizet megvették».

Megrestelvén a dolgot Szvatopluk, először haragra lobbant, majd meg nagyot kaczagva, így felelt a követeknek: «Azt a fehér lovat egy nagy bottal agyon veretem, a féket a szénarétbe vetem és a nyerget a vízbe hányatom, — még sem lesz uratoké az ország!»

A magyar követek Szvatopluk szavaira ezt felelték: «Ha ezt teszed is, belőle a magyarok semmi kárt nem vallanak, mert az ebek megeszik a lovat, a kaszások megtalálják a féket, a halászok pedig kifogják a nyerget».

Nem is engedtek követelésükből, s mert Szvatopluk szép szerivel nem engedte oda, elvették országát erővel.

A külföldi kalandozások idejéből is hadd mondjak el egyet-mást.

Egyszer egészen Konstantinápolyig, jutottak a magyarok és sűrűn megszállották az erős város falait. Nagy bajban voltak a görögök, mert látták, hogy rendes úton meg nem védhetik városukat.

Egyet gondolt a görög császár s egy óriás nagy görög vitézt küldött ki a magyar tábor elé, a ki harsány szóval azt kiáltozta, hogy két magyar birkózzék meg vele, s ha ő mind a két magyart földhöz nem veri, akkor a görög császár adózójává lesz a magyarok fejedelmének.

A magyarok bizony nem ijedtek meg a görög vitéz nagy hangjától; nem is tartották szükségesnek, hogy ketten álljanak ki vele egyszerre.

Botond, magyar vitéz magára vállalta, hogy ő egymaga vív meg a göröggel. Mikor szembe állt vele, ezt mondta neki: «Én Botond vagyok; igaz magyar és a magyarok közt legkisebb. De te azért végy magad mellé még két görögöt, hogy egyik a testedből kimenendő lelkedre, a másik meg eltemetendő testedre viseljen gondot, mert mondom neked, hogy nemzetem adófizetőjévé teszem a görög császárt».

Először a város érczkapuján mutatta meg Botond a maga erejét, hogy lássa a görög vitéz, kivel lesz dolga. Nagy csatabárdjával egy hozzávágásra olyan rést ejtett, hogy egy ötesztendős forma gyermek ki- s bejárhatott volna rajta. A görögök nem is igazították ki többet ezt a kaput, a melyen ilyen csoda esett.

A mint ezt megtette Botond, fegyvertelenül kiállt a viadal terére. A magyarok lóháton sereglettek köréje, a görögök pedig a kőfal bástyáira gyülekeztek, hogy szemmel kisérjék a megmérkőzést.

Alig telt a birkózásban egy kis óra, s a görög úgy földre terűlt, hogy semmi módon sem birt fölkelni. Ennek láttára a görög császár s országának többi nagyjai, meg a császárné az ő asszonyaival elhagyták a falakat s palotáikba vonúltak, «nagy szégyennek tartva, a mi történt vala».

A magyarok a viadal dicsőségét megnyervén, követeket küldtek a császárhoz az adóért. S mikor a császár mosolygott követelésükön és «egy jó szót sem szólt» hozzájuk, a magyarok egész Görögországot elárasztották hadaikkal, s tízszeresen megvették a sarczot, a mit jószerivel meg nem adtak nekik.

Az augsburgi veszedelem emléke is erős nyomokat hagyott a magyar nép lelkében. De a gyász fájdalmas érzését hamar megenyhítette az idő, s a róla szóló mondákban a nemzeti büszkeség tör magának útat.

Mikor a magyar sereg megsemmisűlése után az elfogott vezéreket, *Bulcsot* és *Lehelt* a császár elébe vezették, ez azt kérdezte tőlük, hogy miért olyan kegyetlenek keresztények irányában. Ezek haragos daczczal, nagy a büszkén így válaszoltak: «Mi a nagy isten bosszúja vagyunk, ki minket ostorúl rendelt rátok, mert azonnal rabjaitokká leszünk, mihelyt nem üldözünk benneteket».

A császár felindúlt e fenyegető beszéden, de vitézségök dijában megengedte, hogy szabadon választhatnak olyan halált, a milyet óhajtanak. «Hozzák elő kürtömet — így szólt Lehel — hadd fújjam meg még egyszer életemben; azután megmondom, milyen halált kivánok».

A kürtöt elhozták. Lehel vezér egyet előre lépett, kedves kürtjét ajkához emelte, s míg ennek hangjára valamennyien elálmélkodtak: nagy hírtelen oly erővel sujtott vele a császár homlokához, hogy ez rögrön szörnyet halt. «Eredj — riadt fel szilaj büszkeséggel a magyar vezér — eredj előttem a halálba. A más világon is az én szolgám lész!»

De nemcsak a vezérek haláláról, a sereg pusztulásáról is zengett az ének. Odavesztek mind, csak hetet hagyott meg közűlök a németek császára. Ezeket levágott füllel, megcsonkított orral bocsájtotta vissza hazájukba. «Menjetek — mondá nekik — magyarjaitokhoz, s adjátok nekik hírűl, hogy soha többet a kínok eme helyére ne jőjjenek!»

Ezt a hét magyart itthon közmegvetés sújtotta, gúny üldözte. Elnevezték őket «magyarkáknak», «gyászmagyaroknak». Házról házra jártak ők és ivadékaik; énekeket készitettek magukról és arról a nagy veszedelemről, melyben nekik is oly gyászos részük volt, s vándor dalosokként énekeikkel kereték az irgalom kenyerét. Övék volt az egész ország széltében-hosszában; de

azért nem volt hajlékuk, mely alatt meghúzhatták volna magukat.

István, a szent király könyörült meg rajtuk először s az esztergomi Szent Lázár ispotályának ótalmára bízta őket. Így lettek a «gyászmagyarok» utódai szent Lázár szegényeivé, s e «szegény lázárok» még akkor is a régi hős idők emléke fölött virrasztottak, mikor a diadalmas keresztet rég kitűzték már a pogány kor romjai fölé.

Őket megvetette, de énekeiket szívesen hallgatta mindenki. Nem is lehetetlen, hogy a mit én most a pogány hőskor mondavilágából elbeszéltem, az ő énekeik töredékeiből jutott a krónikákba, s onnan az én tollam alá.

HARMADIK FEJEZET.

A POGÁNY MAGYAROK MŰVELTSÉGE.

Adatok hiánya. — Harczolásuk módja. — Létszám. — Törzsek és nemzetségek; kormányzásuk. — Szabad nemzet a magyar. — Békés foglalkozásuk. — Műveltség. — Vallás. — A magyar nép jelleme.

A pogány ősök hadi tetteit váltig hangoztatják a régi tudósítások; de sem képben, sem kőbe vésve nem maradt ránk egyetlen vonás, egyetlen töredék sem, a melyből híven, elevenen megrajzolhatnók annak a magyar vitéznek az alakját, a ki a költő szavai szerint «Európa homlokán tombolt». Tudjuk, hogy rövid kard, súlyos buzogány, könnyű kópja és gyorsan repülő nyíl volt a fegyvere. Balkarján paizsot, mellén és lábszárain vértet hordott, sőt lova szügyét is vérttel övezte, ha volt módja rá. Fejét közönséges süveg vagy kucsma födte, de azért az érczsisak sem ment nála ritkaság számba. Lóhátról harczolt, s ismerte-használta a nyerget, ken-

gyelvasat és sarkantyút. Még azt is hozzátehetjük, hogy szakállát, haját borotválta, s csupán homlokán hagyott erős üstököt és oldalt két csimbókot, a mely a halántékok tájáról függött alá.

Ütközet alkalmával hosszú csatasorban állították fel seregüket, hogy az ellenséget minél gyorsabban támadhassák meg, s minél könnyebben keríthessék körül. Oldalt, rejtett helyeken «les»-eket is helyeztek el, hogy ebben segítségökre legyenek; s gondoskodta tartalék seregről, hogy erejük veszteségét ebből pótolhassák és magukat, társzekereiket biztosítsák.

Az ütközetet rendesen azzal kezdték, hogy sebesvágtatva nyílaik záporával árasztották el az ellenséget, a melynek sorai ritkán állották ki ezt az első támadást. Ha az ellenséges seregben sikerűlt megzavarniok a rendet, kézi viadalra kerűlt a sor. Ha nem sikerűlt, a száguldó magyar lovasság — színlelve — nagyhírtelen visszavonúlt, s nyergében hátrafordúlva is szaporán folytatta a nyílazást. A támadásnak ezt a módját a színlelt megfutamodással együtt addig folytatták, míg az ellenséget ki nem zavarták, vagy ez maga ki nem mozdúlt állásából, a mikor aztán könnyen elbántak vele. Az üldözésben még kegyetlenebbek voltak, mint a kézi-viadalban, s mindaddig nem nyugodtak, míg az ellenséget meg nem semmisitették. «Úgy hiszem, még most is megismeritek gyümölcseikről — úgy mond nagybüszkén a XIII. századbeli krónikairó — hogy kemény emberek voltak!»

És mindezek mellett is a pogány magyar vitéz előttünk, késő utódok előtt csupán elmosódó ködalak; képe olyan, mint a falakra vetett árnyéké: a körvonalakat látjuk, de egyénisége nem domborodik ki rajta. A részleteket inkább csak képzeletünk, mint tudásunk segítségével rajzolhatjuk meg.

De bár a harcz volt a pogány ősök legkedvesebb foglalkozása, minden idejöket még sem tölthették fegyverben. Életük java része otthon telt el a hazai szállásokon sátraik, méneseik, gulyáik, nyájaik körül, folyóvizeik és tavaik partján, erdeik sűrűjében. A régi krónikák azonban ide nem vezetnek már el bennünket, s mélységesen hallgatnak a nép békés foglalkozásairól, mindennapi életmódjáról és lelki világáról. Azonban egy-egy elejtett szavuk, egy-egy elvétett megjegyzésük, néhány ma is használt szavunk, közmondásunk, ősidőkből származó népszokásaink, babonáink, meséink lehetségessé teszik mégis, hogy a békés foglalkozások és a mindennapi élet magyarjáról is megtudjunk egyetmást.

Említettük már, hogy a magyar népet hét törzs alkotta s hogy e hét törzs együttvéve száznyolcz nemzetségre oszlott. Azt is olvassuk egy régi írásban, hogy a magyar nép 20,000 fegyverest állított i. Ha e számot egyenlően osztjuk meg, egy-egy törzsre esett mintegy 3000, egy-egy nemzetségre mintegy 200 harczos. Nem lehetetlen, hogy egy-egy család legalább is egy fegyveres katonát állított; tehát a hány fegyveres, annyi volt a családok száma. Ha egy-egy családra öt-öt családtagot számítunk: minden törzsre mintegy 15,000-, minden nemzetségre körülbelől 1000 lélek eshetett; az egész magyar nép létszáma tehát valamivel meghaladta a százezret.

Ehez a számhoz hozzá kell még vennünk a *kabarok törzsét*, a mely a kazároktól szakadt el, s még a lebédiai vereség után csatlakozott a tovább költöző magyarokhoz. Nem hagyhatjuk említés nélkül a honfoglaláskor itt talált s *meghódolt szláv lakosságot*, a külföldi hadjáratokról behurczolt tömérdek *hadi foglyot*, továbbá azokat a *besenyő* és *bolgár letelepedőket* sem, a kik a

vezérek alatt költöztek be s önkényt vetették magukat a magyarok hatalma alá. Mindent összevéve az ország lakossága megközelítette, ha meg nem haladta a kétszázezeret, melynek fele a honfoglaló magyarsághoz tartozott.

Csak a magyar népről szólván, ennek minden dolgai a törzsek és nemzetségek szerint voltak rendezve. Nemcsak hogy e szerint állították ki és küldték harczba katonáikat, hanem e szerint szállották meg az elfoglalt ország területét is; sőt e szerint tartottak köztük rendet és szolgáltatták ki az igazságot.

Minden nemzetségnek meg volt a maga feje, minden törzsnek a maga vajdája. Az egy nemzetséghez tartozók a maguk területein legeltették nyájaikat s vadásztak, halásztak tetszésük szerint, de alá voltak rendelve a nemzetség fejének. Ez tett köztük rendet és igazságot. Ha lehetett, egy maga elvégezte ezt a dolgát; ha kellett, gyűlésbe hívta a nemzetséget és ennek választott embereivel együtt járt el.

Ha pedig az egy törzshöz tartozó nemzetségek közt támadt valami baj vagy pörpatvar, annak a törzs vajdája volt az eligazítója, a ki az alája tartozó nemzetségek fejeivel együtt, vagy az egész törzs gyűlésének határozatai szerint cselekedett.

A vajdáknak is felettük állt a fejedelem, a ki a törzsek közt támadt pörös ügyeket intézte el, s gondoskodott a rend és béke fentartásáról az egész országban. Ő a törzsek vajdáinak, vagy a hogyan a krónikák nevezik, «*a hét magyarnak*» tanácsával élt, s ha szükségét látta, gyűlésbe hívhatta az egész népet, hogy ennek akaratát megtudja. A nép akaratának végrehajtásában és fejedelmi kötelességeinek teljesítésében két főméltóság volt segítségére. Az egyik volt a «*gyula*», a ki tán a hadi dolgokban volt a fejedelem jobb keze

a helyettesítője; a másik volt a *«karhasz»*, a ki a fejedelem nevében tett igazságot.

Nagy volt tehát a magyar nép szabadsága, mert azok, a kik fölötte állottak, csak a nép akaratának voltak végrehajtói. S a szabad magyar mind egyenlő volt; egyenlőn osztoztak egymással jóban-roszban, terhekben, jogokban és hatalomban. Nem is becsült e világon semmit sem többre, mint szabadságát és függetlenségét. Ez volt büszkeségének és erejének kimeríthetetlen forrása, ha idegen ellenséggel állott szemközt; de otthon a maga hatóságaival szemben sokszor engedetlenségre és féktelenkedésre is ragadta. Ebből a nagy szabadságából idő múltával sokat fel kellett áldoznia a fejedelmi hatalom javára. Nem szívesen tette, de meghozta az áldozatot, s bele is nyugodott, mikor utóbb megtanúlta, hogy a népek ereje és jóléte nemcsak a szabadságon nyugszik, hanem a jó renden és azon a készségen is, a melylyel magukat a törvényes hatalomnak alárendelik.

*

Milyen foglalkozásokkal töltötték el napjaikat otthon, béke idején? — Részint a harczra készűltek, hadi gyakorlatokat tartottak és az ifjúságot gyakorolták a hadi ügyességekben; részint gazdaságuk rendbentartásával voltak elfoglalva, s a mi üres idejök maradt, a pihenésre szentelték vagy vendégségekben, harczi játékokon és vadászatokon töltötték.

A mindennapi élet központja a család volt, s mivel az ősök házas élete minden adat szerint az egynejűségen alapúlt, nem vonhatjuk kétségbe annak meghittségét és gyöngédségét sem. A családnak köre ebben a régi időben tágabb volt, mint ma, s némikép magában foglalta azt, a mit mi rokonságnak nevezünk. Mert azok, a kik egy őstől származtak, lehetőleg együtt is

maradtak; egymás mellett ütötték fel sátraikat és a közös szállásokon közös gazdálkodást folytattak.

Gazdasági életükben főképen a baromtenyésztésre voltak utalva, s házi állataik nagy sokasága és sokfélesége bőven ellátta őket minden szükségesekkel. Azokkal a szavakkal, melyeket a pásztorember ma használ, már az ősök is éltek egykoron. A *ló, kancza, mén, csikó; barom, ökör, bika, borjú, tinó, üsző*; *juh, ürü, toklyó, kecske* szavainkat már vándorlásaikból hozták magukkal. Ezek a nyájak szolgáltatták eledelüket, részben italukat, a húst, tejet és a lótejből erjesztett sert; részben a bőrt, gyapjút, húrt sátraikhoz, ruházatukhoz és fegyvereikhez.

De a baromtenyésztés mellett idővel mind jobban ráadták magukat a földművelésre is. Nem itt tanúlták ugyan meg az új hazában; de itt nyilt először alkalmuk, hogy békén, biztosan és tartósan az anyaföld megmunkálására fordíthassák idejök, gondjaik javarészét. A *búza, árpa, dara, borsó, hagyma, kender, komló* ismeretes volt előttük már beköltözésök előtt is; a gyümölcsök közűl pedig, ha többet nem, ismerték a *körtét* és *almát.* Az új haza földjén talált szláv és német lakosok nagy része már rég idő óta művelte a földet; ezek meghódolván, segédeivé és mestereivé váltak uraiknak a földművelés százfelé ágazó foglalatosságaiban meg a kézi mesterségekben.

A mire a mindennapi életben szükségök volt, azt legnagyobb részben otthon készítették el a család asszonyai és szolgái. De ezen az úton már nem fedezhették minden szükségleteiket: voltak mesterembereik is, a kik közűl, úgy látszik, még az őshazából valók a *szűcs, szabó, varga, ács, ötvös, kocsi-* és *fegyvergyártó.* A mesterségekkel valószínűen a szolgasorsra jutottak foglalkoztak; a szabad magyar nem tartotta magához méltó-

nak ezt a foglalkozást, sem akkor, sem a későbbi időkben.

De bármilyen egyszerű volt is életök, az otthoni munka mégsem elégítette ki minden kivánságaikat. Megkivánták és ékeskedésükre használták azt is, a mit az idegen országok szebbet, drágábbat tártak szemük elé. Külföldi hadi kalandjaikon raboltak, zsákmányoltak egyfelől, más részen meg kicserélgették vágyaiknak, tetszésöknek megfelelőbb tárgyakért a zsákmányláson szerzetteket. Idegen kereskedők is mind gyakrabban megfordúltak közöttük. Finom szövetek, fegyverek, arany, ezüst ékességek meg rabszolgák voltak a csere legkeresettebb tárgyai. Nem is lehet csekélylenünk azt a gondot, melyet a műveletlenségében nyers, de ereje érzetében büszke magyar a maga viseletére fordított.

Csak egy-két olyan szavunkat idézem, a melyek ebbe a korba vezetnek bennünket vissza. Fejüket *kalpag, süveg* vagy *kucsma* födte; testükre *inget, zubbonyt, ködmönt, dolmányt, gubát, köpönyeget, kaczagányt* öltöttek, melyek egyikét-másikát *övvel, kapcsokkal, csattokkal* szorították derekukhoz. Ékességűl *gyűrűket* hordtak, *gyöngyöket* aggattak magokra és *kócsagot, boglárt* tűztek süvegökre. Hadi viseletükről szóltunk már; csak azt említjük még meg, hogy a sereg élén *zászlók* lobogtak s a hadi jelt *kürt* riadásával adták meg. A tábori élethez szükségeseket a szekerek sokasága szállította utánok; kiki a maga részét *tarsolyában* és *kulacsában* vitte magával. El nem maradhattak a *tömlők* sem, melyeknek egyebeken kívűl a mélyvizű folyók átúsztatásánál is jó hasznukat vették.

Egyszóval a nép mindennapi életének bármely ágát tekintsük, mindenütt annyi változatosságot, a békés meg harczi eszközökben oly gazdagságot, készítésökben

annyi ügyességet találunk, hogy az ősök műveltségét az akkori nyugati népek műveltsége mellé állítva sem lehet kicsinyelnünk.

*

Azt a képet, melyet az imént a pogány magyarok műveltségéről megrajzoltunk, szépen egészíti ki az ő vallásuk. Kevés bizonyosat tudunk róla, de a mit tudunk, azt mutatja, hogy az ősök vallása közel járt már az egy istenség hitéhez, mielőtt a kereszténységre tértek volna.

A földi és föld feletti tárgyakat az ősök lelki szemében is *szellemek* népesítették meg, a melyek emberi alakot öltve osztották-intézték az élet ezerféle örömeit és bajait. Még ma is él nyelvünkben egy-két szó, a mely erre a kereszténységet megelőző időre emlékeztet. Nem is lehetetlen, hogy népmeséink *tündérei* abban a korban a levegő szellemei, — a *sellők* a vizek szellemei, a *manók* a föld szellemei voltak. De valamennyi jó és rosz léleknél hatalmasabb volt a *tűz* szelleme, melyet a föld színén a lobogó lángban, az égen a ragyogó nap képében tisztelték-imádtak. Ezt a legfőbb szellemet, a ki mindeneket teremtett és éltet, a ki minden jónak és rosznak örök kútforrása, *Istennek* nevezték. Az ő hazája az *ég*, az ő szolgái a *csillagok*, az ő birodalma a *világ*. A mint a mindent éltető tűz szelleme ő maga, úgy hazája, szolgái és birodalma nevében is a tűz fogalma rejtőzik.

Ez a legfőbb való pedig nemcsak a természeti erők kútfeje, hanem az erkölcsi rend istene is. Megszemélyesítője mindazon tulajdonságoknak és erényeknek, a melyeket a nép büszkén vallott a sajátjainak s mint ilyen, a szó szoros értelmében a *«magyarok istene»* volt.

Milyennek képzelhették őseink ezt az ő nemzeti istenöket? — Harczias nép levén, a *hadak istenének*. Az ég dörgésében az ő szava, az ő lépteinek döngése hallatszott alá, s az ég villámlásában az *isten nyilát* látták. A magyarok istene ellensége volt minden más népnek, s a magyar nép a haragos ég bosszúállásának kiválasztott eszköze volt az idegen népek között. Mint legfőbb isteni hatalom, a rossznak is kútforrása volt ugyan, de nem lehetett egyúttal a gonosznak is megszemélyesítője. Van egy régi-régi szavunk — régibb népünk kereszténységre térésénél — a mely tán épen a halál, pusztulás és sötétség eme gonosz szellemének emlékét őrzi: ez az *ördög,* vagy régiesen *urdung* szó.

Őseink hittek a *lélek halhatatlanságában,* és a *másvilági életben* földi kedvteléseik folytatása után sóvárogtak. A hagyományokban nyomát találjuk annak a hitnek is, hogy a leölt ellenség a győzőnek szolgája lesz a más világon, s hogy a harczban elesettek lelkei sírjaikból kikelve, segítő részt vesznek a földiek küzdelmében. A néphit a tejútat ezen szellemek útjának tartotta, s a székely ember a *hadak útjának* nevezi ma is.

A halált úgy tekintették, mint a lélek megszabadulását porhüvelyétől; s valamint minden nép, a melynél ez a hit gyökeret vert, őseink is gyöngéd gondoskodással takarították el, a mi az emberben halandó. Halottaikat vagy a földbe temették: átadták a föld szellemének; vagy a folyók medrébe eresztették alá: hogy a futó víz szellemei őrködjenek fölötte; vagy elégették: átadták őt a mindeneknél hatalmasabb tűz szellemének. Temetés után pedig *tort* tartottak: engesztelő áldozatot és ezzel járó lakomát az elköltözött léleknek üdvösségeért.

De nemcsak hogy holta után tért a lélek a szellemek

világába; a földi embert is az élet ezer meg ezer kapcsa fűzte Istenéhez és a szellemekhez, a kiknek *tiszteletére* aggódó gondossággal ügyelt.

Az istentisztelet módja egyszerű lehetett. A sátrak alatt lakó nép templomokat nem épített. A szabad ég alatt, a levegőbe furakodó dombok ormán, suttogó berkek szélén, felbugyogó források vagy suttogó patakok mellett gyújtották meg az *áldozat tüzét* és ennek lángjain mutatták be Istennek azt, a mi neki és nekik legkedvesebb és legdrágább volt. A nap költe vagy nyugvása idején — a mikor a hatalmas égi szellem tekintetét a földi ember szeme is megbírta — gyúltak ki az áldozat tüzei. A nap nyugtát népünk még ma is *napáldoztának* nevezi. A föld gyümölcseiből és kedvelt házi állataikból a legszebbeket szemelték ki az áldozat tüzére. A legbecsesebb áldozat volt a hámot nem látott, nyerget nem hordott, folttalan fehér ménló.

Az áldozatot Isten szolgái és közbenjárói, a *táltosok* rendezték. Ők nevelték, gondozták az áldozatra szánt állatokat; ők szúrták le őket s rakták kiválogatott nemesebb részeiket az áldozat tüzére. Az ő felzengő *imáik* nyitották meg az eget az áldozat magasba szálló illata és a hívek áhítata előtt. Az ő *révedező* tekintetök olvasta ki a szent láng lobogásából, füstje szállásából és a leszúrt állat belsejének rejtett jeleiből a más halandó előtt eltakart jövendőt.

Az áldozatot *áldomásnak* nevezték; ezen a néven emlegeti azt legrégibb krónikásunk is gyakorta. A szó él még ma is; de jelentése megváltozott, s mai értelme aligha annak emlékét nem őrzi, hogy az ősök az áldozat alatt vagy annak végezte után a vallási szertartással járó ünnepi lakomát ültek.

Az ősök szellemi műveltségéről keveset tudunk; egy-két jelt látunk csupán, a melyekből a szunnyadó erőkre

következtethetünk. *Írásuk* volt, noha annak használata még igen korlátolt lehetett. A *rovás, betű* és *írás* szavunk (ama kettő *vésett,* emez utóbbi *festett* jegyeket jelentett) régibb keletű a honfoglalásnál.

Szerették a dalt és éneket, mely együtt szállt a magasba az áldozat füstjével, lelkesítette, felvidította őket harczi táborozásaikon, szórakoztatta a mindennapi életben és meg-megszólaltatta a multak emlékeit — az ősök dicsőségét a jövőért küzdő utódok előtt. A magyar nép mindig dalos nép volt s költészete, a mióta ismerjük, híven tükröztette vissza szíve világát, szenvedélyét, egész jellemét.

Ha a régi időknek csak egy-egy töredékét is megőrizte volna az idő számunkra, nem sínylenők annyira a történeti adatok hiányát. Elénk állítanák azok a pogánykor magyarjának legalább lelki képmását, a ki mindenek fölé helyezi a szabadságot, de a hol az összeség java követeli, eltűri a legkeményebb fegyelmet is; — a kit százados harczok nyerssé, kegyetlenkedővé, kapzsivá tettek, de csorbát nem ejtettek azért emberségén; — a ki fenhéjázó, kérkedő, könnyelmű és hajlandó a tékozlásra, mert tulságosan érzi erejét, s nagy a magamagába vetett bizodalma; — a ki hirtelen fellobbanó, tomboló jókedvű, de vére hevességét ritka józanság és érett bölcseség mérsékli. Midőn hontalanúl bolyong, idegen népekre zúdítja fegyverét és hazát alapít: abban a hitben él, hogy isteni küldetést teljesít. Ez a hit közös kútforrása büszkeségének az erőssel szemben, nagylelkűségének a gyenge irányában s törhetetlen bizodalmának a jövőben, melynek útjait jóságos végzete jelölte ki számára.

MÁSODIK KÖNYV.

A MAGYAR KERESZTÉNY EGYHÁZ ÉS KIRÁLYSÁG MEGALAPÍTÁSA.

ELSŐ FEJEZET.

GEJZA FEJEDELEM, AZ ÚTTÖRŐ.

Az ország helyzete a keleti és nyug.ti császárság közt. — A magyar nemzetnek el kellett fogadnia a ker. hitet és állami rendet. — Gejza fejedelem a nyugathoz csatlakozik. — Követsége I. Ottó császárhoz. — Az első hittérítők. — A kereszténység a fejedelmi családban. — István házassága. — Gizella és a vele beköltözött urak. — Gejza érdemei.

Elbeszélésünk fonalát ott szakítottuk el, hogy Gejza fejedelem megtiltotta a külföldi hadi kalandozásokat.

Nem hirtelen fölbúzdulásában, hanem okos megfontolással tette, a mit cselekedett; nem is annyira a maga jószántából, hanem azért, mivel a dolgok rendje rákényszerítette. A magyarok új hazáját az erdélyi hegyeken túl lakó besenyők kivételével minden oldalon keresztény népek fogták körűl. A keleti szomszédok Konstantinápolyból, a nyugatiak Rómából fogadták el a kereszténységet; de bármelyik egyházhoz tartoztak, egyaránt gyűlölték a pogányságot és kiirtására törekedtek. A keresztény uralkodók legszentebb kötelességüknek tartották a kereszténység terjesztését és a pogányok elleni küzdelmet. Gondoskodtak a szent hit igéinek terjesztéséről; de ha szép szóval, rábeszéléssel nem boldogúltak, a fegyveres erőszaktól sem riadtak vissza. Nemcsak kereszttel, hanem karddal is térítettek. S míg ezt kötelességüknek tartották, addig hangosan hirdették azt a jogukat, hogy a megtérített népek fölött őket illeti meg a hatalom.

Gejza fejedelem látta, hogy a kereszténység emez

áradata ellen, a mely a pogány magyarságot ostromolta, emberi erővel hiában küzd. Tudta, hogy a magyar fegyverek dicsősége csak ideig-óráig fordíthatja el s tarthatja távol a veszedelmet. Világos volt előtte, hogy, ha a magyar állandóan meg akarja tartani új hazáját s békében akar élni szomszédaival, nincs más választása, mint a keresztség fölvétele. Csak azon aggódott, vajjon sikerűlni fog-e ez a nagy dolog a hatalmas szomszéd uralkodók, a német és görög császár erőszakos beavatkozása nélkül, s úgy, hogy a kereszténység befogadásáért cserébe ne kelljen adnia országa függetlenségét. Hogy ezt a veszedelmet elhárítsa, önként kellett népével együtt az új ösvényre lépnie. Nem volt szabad megvárnia, míg erre a lépésre akár az egyik, akár a másik fél rákényszeríti.

E végből Gejza fejedelemnek mindenekfölött hosszú, tartós békére volt szüksége. Ezért hagyatta abba a külföldi hadakozásokat, s ezért kereste-ápolta a jóbarátságot a szomszéd népekkel és fejedelmekkel. Közöttük is főképen a megerősödött s fenyegető hatalmú német császársággal iparkodott békében élni. Mindjárt uralkodása elején követséget küldött I. Ottó császárhoz. A követek a békét vitték magukkal és a béke áldásait hozták meg népük számára.

A béke ára, úgylátszik, a kereszténység befogadása volt, mert a hazatérő magyar követek nyomában azonnal megjelentek az első német térítők. Egy-kettőnek a nevét is tudjuk. *Bruno,* verdeni püspök volt az első; nemsokára ő utána érkezett *Wolfgang,* svábországi szerzetes; majd *Pilgrin,* passaui püspök küldte el a maga papjait, a kik nagy buzgósággal láttak a térítés munkájához.

Ma is olvashatni még Pilgrin püspök levelét, melyben dicsekedő örömmel jelenti a pápának, hogy emberei

már ezrével keresztelték meg a pogány magyarokat. Épen buzgósága keverte őt gyanúba Gejza fejedelemnél. Nem is volt kisebb dologról szó, mint hogy Pilgrin püspök a keresztény hitre térített magyarokat a maga főpásztorsága s evvel együtt a német császárok főhatósága alá akarta keríteni. De már addig nem terjedt a jóbarátság! Gejza fejedelem, mihelyt belátott a német főpap lelkébe: térítő papjait, ezeket a bárány bőrbe öltözött farkasokat azonnal kiűzte országából. Nem is találjuk ettől az időtől fogva egy német szerzetesnek a nevét sem megörökítve azok közt, a kiknek népünk a keresztény hitre térítését köszöni.

Annál sűrűbben fordultak meg Gejza fejedelem körűl és népe közt a szláv szerzetesek, a kiknek sorából kettő magasan kiemelkedik. Az egyik *Adalbert,* prágai püspök, a kit már életében szent gyanánt tiszteltek s a kinek vallásos buzgóságában nem volt addig nyugta, míg a pogány poroszok közt mártir-halált nem szenvedett. Ez az Adalbert püspök az új német császárnak, III. Ottónak is bizalmas embere volt és szívesen látott vendége volt a pápai udvarnak. Többször megfordúlt Olaszországban s ide tartva egyszer-másszor a magyar fejedelem udvarát is útba ejtette. Ő volt az a szent ember, a kinek kezéből 984 körűl Gejza fejedelem az ő egyetlen fiával, Istvánnal és családja többi tagjaival együtt fölvette a keresztséget. — A másik az ő szívbéli jó barátja, *Asztrik,* szerzetes volt, a ki Adalbert halála után több társával együtt Magyarországba költözött s egész életét népünk megtérítésének szentelte. Az ő számukra kezdte építtetni Gejza fejedelem az első kolostort hazánk területén: a szent-mártoni (pannonhalmi) apátságot, a honnan az új hit világossága és melegsége lassanként elárasztotta az egész országot. Asztrik volt Gejza fejedelem főtanácsosa és támasza, nemcsak az egyházi,

hanem a világi dolgokban is. Ő volt az, a ki az úttörés nehéz munkája után még Istvánnak is segítségére állt a keresztény egyház és királyság fölépítésében.

De Gejza fejedelmet nem csupán népe és országa szüksége vezette az új útra; családi körülményei is serkentgették és ápolták lelkében a kereszténységhez való hajlandóságot. Krónikáink szerint az ő első felesége, *Sarolta* fejedelemasszony, annak az erdélyi Gyulának volt az unokája, a ki Konstantinápolyban vette föl a keresztséget. Az ő korai halála után Micziszlav, lengyel herczeg testvérét, *Adelhaidot* vette feleségűl, a ki bizonyára számos lengyel kiérettel érkezett hozzánk s ezek közt nem igen hiányoztak a lelkiekben buzgólkodó szerzetesek sem. A krónikák úgy magasztalják az új fejedelemasszonyt, mint igen szép, bátor, mulatságot, vadászatot kedvelő nőt, a ki lovaglásban és kópjavetésben a férfiakkal is versenyre szállhatott, s a ki nagy hatással volt fejedelmi férje lelkére. Ők ketten vitték be a kereszténységet a fejedelmi családba, s Adalbert püspök az egyház nevében szentesítette, a mit ők megkezdtek.

Gejza fejedelem tudta, érezte, hogy a magára vállalt nagy munka elvégzésére egy emberélet kevés. Azon volt tehát, hogy egyetlen fia számára a munka folytatását megkönnyitse és a sikert biztosítsa. A keresztény anyától született, keresztény hitben növekedett és Adalbert püspöktől ünnepiesen megkeresztelt István fejedelemfi számára megkerítette Henrik bajor herczeg leányának a kezét.

Nagy fába vágta a fejszéjét az öreg fejedelem, de jól megnézte, hogy hova vág. A bajor herczeg legközelebbi rokona volt a német császárnak, s nem volt lehetetlen, hogy ő vagy utódai még a császári koronát is örökölhetik. De akár herczegek maradnak, akár a csá-

szári székbe kerülnek, a magyar nép nagy hasznát láthatta annak, ha az ő fejedelmeit a hatalmas szomszéd-uralkodó családdal a rokonság kapcsai kötik össze. Ha a magyart veszedelem fenyegette, egyelőre csak nyugat felől érhette az. Ez a házasság jó villámhárító volt a förgeteg idejére. Legalább Gejza fejedelem így gondolta s nagy volt az öröme, mikor kérését megadták. A kérést nyomon követte az eljegyzés, ezt valamivel később a házasság.

Gizella, a bájos ifjú bajor herczegkisasszony remegő szívvel, de erős elhatározással érkezett a pogány magyarok fejedelmi székhelyére, Esztergomba, a hol úgy fogadták mint a béke zálogát, mint a magyar nép keresztény hitre térésének kezességét. Fényes kisérettel, előkelő urak és fegyveres vitézek társaságban érkezett meg. Ő hitbéli buzgóságát; ezek fegyverüket hozták a kereszténység szolgálatára. Gejza fejedelem bőkézzel gondoskodott róluk. Az ifjú fejedelemnő udvartartására Veszprém várát és uradalmát adta; az idegen uraknak jószágokat adományozott. Nem is kivánkozott haza közülök egy sem, s későbbi hatalmas főúri családaink egyike-másika bennök tiszteli megalapítóját. Az ő ótalmok alatt mind bátrabban lépik át határainkat a német és olasz szerzetesek is, s mind nagyobb számmal érkeznek letelepedni óhajtó földművelők, iparosok és kereskedők. Azok a szent hit igéit hirdetik és az első kolostorok lakóit szolgáltatják; ezek a békés munka áldásait terjesztik s első városainknak lesznek megalapítóivá.

Folyt a munka serényen, de nem küzdelem nélkül, s a vérontás sem maradt el. A pogány hit táltosai nem nézhették tétlenül a kereszt hóditásait, a törzsek és nemzetségek fejei a fejedelmi hatalom terjeszkedését. De Gejza bátran szembe szállt velük s megtörte ellenzésöket. Hogy milyen eszközökkel s milyen küzdelmek

árán ért czélt, arról nem olvasunk a régi följegyzésekben. A legendák csak annyit mondanak, hogy kegyetlenség volt a fegyvere és vérontás volt a munkája. De a kiontott vér nem hullott idegen érdekekért s a drága áldozatok árán egy nagy jövő biztosságát váltotta meg nemzete számára.

Gejza hatalmas, zord alakját a gondviselés két korszak határmesgyéjére állította. Már nem pogány, de még nem is keresztény. Mind a két hit istenének áldoz s mikor ezt szemére vetik, az a válasza, hogy «elég hatalmas úr ő ahhoz, hogy két istennek is áldozhasson.» Érzései nem tiszták, de szeme éles, tekintete biztos és karja erős. A nagyság koronája nem ékesiti; de az úttörés dicsősége az övé. Ő rakta le az alapot, a melyen hőslelkű és szent életű fia, István a magyar keresztény egyházat és királyságot fölépítette.

MÁSODIK FEJEZET.

ISTVÁN DIADALRA JUTTATJA A KERESZTÉNYSÉGET ÉS KIRÁLYSÁGOT.

I.

István és a korszellem. — A vallásos rajongás. — Az erényes élet: a test megvetése, a lélek felmagasztalása. — A pápák hatalmi törekvései. — István egyénisége.

István Esztergomban született — akkor még, a mikor atyja nem ült a fejedelmi széken — talán 969-ben. Bölcsője felett keresztény anya imádságai virrasztottak és fesledező gyermeki lelkét az Olaszországból jött jámbor Theodatus gróf ápolgatta. Felserdülvén, a

mártirhalált áhitó Adalbert püspök vezette őt be a keresztény hívek közösségébe, s neje oldalán helyet foglalt a nyugati uralkodók fényes körében. Áldást termő hosszú életével bebizonyitotta, hogy mily igaz fia volt nemzetének; de azért az ősi pogány magyar világ már idegen volt tőle. Fenséges lelke minden ízét azok az eszmék, érzelmek és törekvések hatották át, melyeket az európai népek műveltsége teremtett.

A X-ik század második felében a vallási eszmék hatalmasabbak voltak, a vallásos élet erősebben felbuzdúlt, mint valaha. Az elmúlt századok erkölcsi sülyedése után rendkivűli szellemek evangéliomi ihletettséggel hirdették újra a test megfékezését, hogy a lélek fölszabadúlhasson, — a földi vágyak elnyomását, hogy az igaz hit a maga égi tisztaságában ragyoghasson. Hirdették a keresztény erények fönségességét az emberbaráti szeretetet, a könyörületességet és alamizsnálkodást, az önmegtagadást és lemondást a világ hiúságairól. S mert minden rossznak, bűnnek kútforrása a test a maga gonosz indulataival: hirdették a testnek gyötrését, sanyargatását, kínzását bőjttel, virrasztással, vesszőzéssel és a fájdalmak minden nemével. Az volt az igazi, tiszta életű szent ember, a ki lemondva a világról, elvonúlt az erdő vadjai közé és ezer veszély közt, a testet ezerféleképen sanyargatva, a megtisztúlt lélek fenséges röpdösésében gyönyörködhetett. Az ilyenek előtt megnyilatkozott az ég s velük, általu csudákat művelt.

Ezt a szellemet, ezt a hitet nemcsak papok, szerzetesek hirdették és vallották, hanem mindazok, a kiket az áradat magával ragadt: szegények és gazdagok, ügyefogyottak és hatalmasok egyaránt. Maga III. Ottó császár is gyakorta megtette, hogy hetekre elvonúlt a világtól, felkereste a vadonok egy-egy szent emberét s

velök vetélkedve keserves vezeklésben töltötte éjjeleit, nappalait. A remeték, vezeklők, martirok, csudatevő szentek százada volt ez, melyet az agyonkínzott test jajkiáltása és a felmagasztalt lélek újjongása töltötte be. És a pápák a fölzaklatott szívek hullámain éber szemmel és erős akarattal vezetik czélja felé a keresztény egyház hajóját. E czél pedig nem más, mint az egyház megszabadítása a világi hatalom bilincseiből és a pápai hatalomnak a császári hatalom fölé helyezése. Nem is lehetett másképen: ha a lélek előbbre való a testnél, az egyházi hatalom is föléje van rendelve a világi hatalomnak!

Ez a kor szűlte, nevelte Istvánt. De az ő lelkében csak kora nemes eszméi vertek gyökeret; túlzásai, félszegségei és hibái nem bírtak fölötte hatalommal. Lelkesedésénél nem volt csekélyebb józansága, józanságánál tettekre termettsége. Nem mártirja óhajtott lenni a szent hit igéinek, hanem apostola. Nemzete javát nem rendelte alá senkinek, semminek; megóvta azt a császárok támadásaitól és a pápák hatalmával szemben egyaránt. Áhítatos tekintete a kereszten csüggött; de erős jobbját kardja markolatán nyugtatta. Apostoli buzgóságában sem felejtette el egy pillanatra sem, hogy egy sokat hányatott, válságos helyzetbe sodort, nagy tettekre hívatott nép sorsa van gondjaiba helyezve.

II.

István apostoli buzgósága. — A pogányság támadása az ország nyugati felében. — István követsége Rómába. — Királylyá koronáztatja magát. — A pogányság támadása keleten. — Ótom. — A ker. királyság diadala.

Mikor István 997-ben átvette a fejedelemséget, nem volt több huszonnyolcz évesnél. Az ifjúság lelkesedésével, a férfikor megfontoltságával és állhatatosságával látott hivatása betöltéséhez, hogy befejezze azt, a mit apja megkezdett.

Ott serénykednek oldala mellett Asztrik és szerzetes társai, a nejével beköltözött keresztény urak, a mind nagyobb számmal beözönlő egyházi és világi jövevények, s valamennyiök tekintete az ifjú fejedelemre van szegezve, a ki agostoli buzgóságában mindnyájokat meghaladja. Elvegyűl a nép közé, felkeresi a hatalmasokat, s a kik az idegen szerzetesek szavai elől elzárkóztak, megnyitják szívöket az ő bölcs és szelid intései előtt.

A hol azonban apostoli szerénységének varázsa nem hat, ott fejedelmi hatalmának súlyát veti latba. Minél nagyobb és gyorsabb volt a térítés sikere, annál inkább növekedett azoknak aggodalma és elkeseredése, a kik az ősi pogány hit kiirtásában nemzetük veszedelmét látták. Ezek Somogy urának, a hatalmas *Koppánynak* vezérlete alatt attól sem riadtak vissza, hogy fegyverrel álljanak a kereszt útjába. Dühök és bosszújok főképen az idegenek ellen fordúlt, a kikben a nemzet elvesztőit látták. István azonban a vele tartó urakkal — a kik között az előkelő jövevények is első sorban küzdöttek — Veszprém falai alatt meglepte a fölkelőket és töké'etes diadalt aratott rajtok. Koppány vezér maga is

holtan maradt az ütközetben, s az ő elestével a pogányság ereje is megtört az ország nyugati felében. A kiben élt is még a régi hit, magába zárta azt s meghajolt az új vallás hatalma előtt.

A fölkelők javait István egyházi czélokra fordította. Gazdagon megajándékozta a pannonhalmi apátságot és Székesfehérvárott pompás templom építéséhez kezdett. Annak is idejét látta most már, hogy a diadalmas egyházat szervezze. A megtért lakosság területét egyházmegyékre osztotta s kormányzásukra főpásztorokat rendelt, a kik között elsőnek az esztergomit tette meg.

Az így rendezett egyházban aztán nemcsak a keresztény hit számára épitett erősséget, hanem a maga fejedelmi hatalma támogatására is, a mely már-már megközelítette a nyugati országok királyainak hatalmát. De intézkedéseinek csak úgy lehetett foganatjuk, ha azokat a nyugati keresztény világ fölött osztozkodó két főhatalomnak — a császárságnak és a pápaságnak — legalább egyike megerősíti, szentesíti.

Melyikhez fordúljon? A császársághoz-e, a mely főhatóságot követelt magának a keresztény hitre tért pogány népek fölött; avagy a pápai székhez, a mely ép a császárság ellenében ótalmába fogadta a függetlenségöket féltő kisebb népeket?

Istvánnak nem eshetett nehezére a választás. Egyfelől vallásos lelke sugallatát követve, másfelől bölcsen megfontolva a körülményeket, a pápához fordúlt. Az 1000-dik év tavaszán a hű és tapasztalt Asztrik vezetése alatt fényes követséget küldött Rómába. II. Szilveszter pápa a legnagyobb örömmel és szívességgel fogadta István követét. «Nekem csak a czímem «apostoli» — így szólt Asztrikhoz — de a te urad valóságos apostol!» Készséggel megerősítette az ifjú fejedelemtől alapított püspökségeket, fölhatalmazta őt újak

alapítására is, s a magyarországi keresztény egyház ügyeinek intézésében őt és utódait olyan jogokkal ruházta fel, a milyenekkel abban az időben csak a kereszténység legkitünőbb fejedelmei, a német és franczia királyok dicsekedhettek. Felhatalmazta Istvánt és utódait, hogy magukat «apostoli királyoknak» czímezhessék s ünnepies alkalmakkor az általa küldött kettős keresztet, mint e czím látható jelképét, maguk előtt vitethessék. Bőkezűsége tetőzéséűl királyi koronát is küldött Istvánnak, hogy az örök időkre az Isten helytartója által megáldott magyar királyság szimbolumáúl szolgáljon.

«Miután Asztrik atya Rómában mindent elvégzett — így szól Szent Istvánnak hétszáz évvel ezelőtt írt életrajza — s még többet kapott, mint a mennyit kért, nagy örömmel tért haza. Mikor Esztergom közelébe érkezett, a király nagy tisztességgel ment elébe s Asztrik bemutatta a pápa ajándékait, a koronát és kettős keresztet. István hálát adott az Istennek s később megköszönte a pápának az ajándékokat. Miután pedig meghallgatták a pápai áldást hozó levelet, a főpapok és papság, a főurak és a nép örömriadás közt egy szívvel-lélekkel királylyá kiáltották ki István fejedelmet és a szent kenettel fölkenvén, Nagy-Boldog-Asszony napján (aug. 15.) Esztergomban meg is koronázták.»

Igy lett István fejedelem királylyá; így foglalt helyet Magyarország világrészünk keresztény királyságai között.

De ezek a fényes sikerek, a melyeket fejedelemsége három éve alatt István kivívott, csak az ország nyugati felében juttatták diadalra a kereszténységet és királyságot. Az innen távolabb fekvő, gyéren népesített kelet részekben, a Tiszán túl és Erdélyben még a régi hit és az ősi szabadság hívei voltak többségben. *Gyula,*

az Erdélyben letelepedett magyar törzs feje, István király anyai rokona, nem is késett tiltakozni az újítások ellen. Maga körűl gyűjtötte az elégedetleneket s Koppány példájára fegyvert fogott az ország koronás ura ellen (1002.). Sorsa is az lett, mint Koppányé. A szent hit zászlaja alatt ellene vonuló István hadai vérbe fojtották a keleti fölkelést. Gyula egész családjával együtt a győzők fogságába kerűlt és sem ő, sem utódai soha többé vissza nem kapták elvesztett hatalmukat. Erdélyt István idejétől kezdve a királyoktól kinevezett vajdák kormányozták.

Azonban még az erdélyi fölkelés leverése után sem volt teljes István hatalma az egész ország fölött. A Marostól délre, az erdélyi hegyektől keletre, az Alsó-Duna és Tisza mellékén egy másik törzs feje, a kit *Ótom*-nak vagy *Achtum*-nak neveztek, megvetette István király hatalmát. Nem volt ugyan idegen a kereszténységtől, csakhogy nem a nyugati országokból, hanem bolgár földről hozatott görög térítő papokat. Nem is szegűlt nyilt lázadással a magyarok új királya ellen, de azért a görög császár ótalmában bizakodva, semmibe sem vette István parancsait. Ő sem kerűlhette ki végzetét. Egyik főembere, Csanád, Istvánhoz állott át s ő vezette ennek seregét egykori ura ellen. Csanád vezér szétverte Ótom hadait, őt magát az ütközetben megölte s hatalmának mindenkorra véget vetett.

HARMADIK FEJEZET.

ISTVÁN KIRÁLY EGYHÁZI ÉS ÁLLAMI INTÉZKEDÉSEI.

A ker. egyház szervezése. — Az első egyház-községek, kolostorok, püspökségek. — István bőkezűsége az egyház irányában. — A királyság szervezése. — A kir. hatalom és köre. — A kir. udvar. — A nemzet tagolódása. — Egyházi rend, nemesség, polgárság, jobbágyság, szolgák. — Kormányzás, igazságszolgáltatás, törvényhozás. — István törvényei. — A magyar ker. egyház és királyság épülete.

Ama kemény tusák után, melyekkel István az új rendet az egész országban biztosította, békésebb idők következtek. Az imént elbeszélt eseményeket követő huszonöt évről egyetlen oly adatunk sincs, a mely Istvánnak valamely nagyobb hadi vállalatáról szólana. Az éjszaki és nyugati határok mentén a lengyel és cseh fejedelemséggel meg az ausztriai határgrófsággal gyakorta voltak ugyan háborúságai; de ezek az országnak sem területe épségét, sem függetlenségét, sem belső nyugalmát nem veszélyeztették. A tartós béke emez évei alatt ápolgatta és növelte nagyra István az általa ültetett csemetét: a keresztény királyságot, melynek árnyékában a hálás utódok századokon át élvezték a béke áldásait s biztos menedéket találtak az idők zivatarai ellen.

István mindjárt fejedelemsége kezdetén hozzálátott a nagy munkához. Megparancsolta a keresztény rabszolgák szabadon bocsájtását s maga járt elől jó példájával. A hol térítő buzgósága a szent hit igéit elhintette s az elhintett magvak fogékony földbe hullottak, megalapította az első egyházközségeket. A szépen szaporodó községek felügyeletére, támogatására és híveik összetartására főpásztorokat rendelt.

Említettük, hogy Asztrik Rómába küldetésekor már

a dunántúli és dunamelléki részeken több püspökség alakúlt, melyeknek elsejévé — primásává — István az esztergomit tette. Mikor aztán Szilveszter pápa István egyházi intézkedéseit jóváhagyta és hasonlók tételére a jövőben is felhatalmazta: a szent király csak annál bátrabban és annál serényebb buzgósággal járt el tisztében. Tíz, maig is fennálló püspökség tiszteli benne megalapítóját: a dunántúli vidéken a *pécsi, veszprémi* és *győri,* — a Duna bal partján az *esztergomi, váczi* és *kalocsai,* — a Tisza mentében az *egri, nagyváradi* és *csanádi,* — és Erdélyben a *gyulafehérvári.* A püspökségek székhelyein, sőt egyebütt is, pl. Székesfehérvárott, gondja volt káptalanok alapítására, melyek hathatósan támogatták főpásztoraikat az ő magasztos hivatásuk betöltésében.

Emez egyházi méltóságokat és tiszteket elejénte csaknem kizárólagosan szerzetesek viselték. Ők voltak egyáltalában a pogánysággal viaskodó kereszténységnek leghívebbb harczosai, a diadalra jutott egyháznak legmunkásabb szolgái. István ő róluk is érdemök szerint gondoskodott. A buzgó benedekrendi szerzetesek számára négy monostort alapított: a *pannonhalmit,* melynek első alapkövét még Gejza fejedelem tette le, a *pécsváradit, zalavárit* és *bakonybélit.*

A püspökségek székhelyein, a káptalanoknál és a szerzetesek kolostoraiban keletkeztek az első iskolák a melyek ugyan első renden az új egyház és hit szolgálatára voltak hivatva, de azért annak a kornak fogyatékos ismereteit és ösztövér tudományát is ápolgatták.

Mindezeket a püspökségeket, káptalanokat és apátságokat István királyi bőkezűséggel ajándékozta meg. Nagy kiterjedésű földbirtokokat adományozott számukra fölös számú jobbágy néppel és e jószágok mindennemű haszonvételeivel együtt. A püspökök-

nek ezenfelűl még főpásztorságuk megyéje a termesztvények és marhák tizedével is tartozott.

De a szent király bőséges adakozásainak sora még ezzel sem ért véget: kincseket érő ajándékokkal árasztotta el az általa épített egyházakat és kolostorokat. Különösen a Székesfehérvárott Nagy-Boldog-Asszony tiszteletére épített székesegyház volt az, melyet mindenekfölött kitüntetett s melynek gyönyörűségeiről a legendák hálás meghatottsággal és álmélkodással beszélnek. S nemcsak nagy dolgokban, hanem apróságokban is az ő szerető gondoskodását látjuk. A legenda dicsekedve beszéli el, hogy a szent király mennyire kitüntette a csanádi székesegyházat. «Isten anyjának itt oltárt emelvén — úgymond — az elé ezüst füstölőt akaszta, melynek szolgálatára két élemedett korú embert rendele, úgy hogy a tömjén illata a nap egyetlen órájában sem hiányzék. Továbbá nyár idején az Úr házában jéggel telt edényeket tétete, melyekben az Úr vérének áldozatára a legjobb borral telt palaczkokat tartották.» Kilenczszáz év viszontagságai után a magyar katholikus egyház ma is élvezi az ő jótékonyságának gyümölcseit s egyik leggazdagabb egyháza a világnak.

*

Istvánnak, mikor a magyar királyság alapjait lerakogatta, a nyugati országok példája után kellett indúlnia. De neki fényes érdeme, a magyar nemzetnek nagy szerencséje, hogy csak ott utánozta őket, a hol el nem kerűlhette vagy javát látta, s hibáikat át nem ültette a magyar földbe.

Főgondja volt, hogy királyi hatalmát minél teljesebbé tegye; de nem azon az áron, hogy miatta az országnak vagy a nemzetnek egysége csorbát szenvedjen. A nemzet egységének megóvására már Gejza feje-

delem sokat tett, mikor a régi törzsfők hatalmát megtörte. Még többet tett István király amaz intézkedésével, hogy a földbirtokot — melyet a nép annak idején nemzetségek szerint szállt meg s azóta közösen birtokolt — egyéni tulajdonnak nyilvánította ki, a melylyel a tulajdonos szabadon rendelkezhetik. A szabad földbirtokosok osztálya állt így elő, melyet történetünkben a nemességnek nevezünk. A nemesek úgy egyenként mint öszszességükben nem függtek senki mástól mint a királytól; nem voltak senki másnak alárendelve mint a királynak, a ki épen birtokuk szabadságának jogát megadta s ezt a jogot meg is védte. De a szabad birtokosoknak eme függése és alárendeltsége nemcsak István korában, hanem még sokkal későbben is igen csekély volt. A nemesség kezdettől fogva úgy szerepelt a király mellett, sokszor a királyokkal szemben is, mint az államhatalomnak amazzal egyenlő jogú részese. A nemesség semminemű adót nem fizetett s hadba is csak akkor szállott, ha külső ellenség támadása fenyegette az országot, vagy ha jószántából ajánlotta fel a királynak szolgálatát.

A mint a nemesség nagy hatalma a szabad földbirtokon nyugodott — a melytől csak hűtlenség esetén lehetett megfosztani az illetőt — úgy Istvánnak is arról kellett gondoskodnia, hogy királyi hatalmát szintén a földbirtokra alapítsa. A királyi családnak magának is nagykiterjedésű birtokai voltak még az ország megszállásának idejéből. István ezekhez csatolta mint királyi jószágokat ama területeket, a melyek az ország minden részében, főképen pedig a határok mentén magánkézre még nem jutottak. Ezeket a királyi jószágokat aztán a maga kezelése alá vette, felosztotta uradalmakra s kormányzásukat egy-egy királyi tisztviselőre bízta. Ezeknek a királyi uradalmaknak rendesen

egy-egy vár volt a középpontjuk, a miért azokat *vármegyéknek*, kormányzóikat pedig várispánoknak nevezték.

A királyi vármegyék hivatása kettős volt: gazdasági és katonai. Gazdasági — a mennyiben a megye területén élő *várnép* az általa megművelt föld termésének egy részét a királyi kincstárba szolgáltatta; katonai — mivel a megye lakosságának másik része, a *várjobbágyság* örökös hadi szolgálatra volt kötelezve s ennek fejében a vármegye földjeinek jövedelméből szintén egy részt kapott. A várispánok feladata volt, hogy a várnéptől a köteles jövedelmeket és szolgálatokat behajtsák, a várjobbágyokat pedig ellássák, hadi fegyelemben tartsák s ha a szükség úgy kivánta, a király zászlaja alá vezessék. Ily módon a királyi vármegyék, úgyszólván, állandó hadsereget szolgáltattak István rendelkezésére s megadták azt a jövedelmet is, a mely ennek a hadseregnek ellátására szükséges volt.

De kincstára, hadi ereje növeléséről és királyi hatalma emeléséről István még másképen is gondoskodott. Kincstára számára foglalta le az ércz- és sóbányákból meg a pénzverésből származó jövedelmeket; a kereskedelmi árúk után a határon harminczadot, a vásárokon piaczadót, útaknál, hídaknál, réveknél vámot fizettetett; a városok s egyéb kiváltságos helyek adóval tartoztak, s meghatározott napokon ajándékkal járúltak a király elé. Hadseregét növelte az által, hogy egyeseknek — hazai és külföldről jött uraknak — jószágokat adományozott, a miért ezek azzal a kötelességgel tartoztak, hogy megszabott számú fegyveresekkel csatlakoztak a királyi hadakhoz. Hadi szolgálatot teljesítettek még a végekre telepített őrök: a székelyek, besenyők és oroszok; sőt a királyi kiváltságokat élvező városok is kiállították a maguk fegyveres csapatait. Szó-

val István a királyi hatalom istápolására annyi és oly bő forrásról gondoskodott, a minőkkel nyugati szomszédai is alig rendelkeztek.

Ennek a hatalomnak középpontja, egyszersmind hű tükre volt a királyi udvar, melynek fényes berendezésében István egészen a külföldi udvarokat utánozta. A király személye szent és sérthetetlen; a ki ellene vét, az hűtlenséget követ el s életével és vagyonával lakol. Maga körűl gyűjti az ország előkelő embereit — egyháziakat és világiakat — és az ő tanácsukkal intézi az ország dolgait. Meg vannak a maga udvari tisztjei, a kik részint az országos dolgokban állanak szolgálatára, részint az udvar ellátásáról és kényelméről gondoskodnak. Első ezek között az *udvar ispánja* — nádorispán, nádor — a ki mindenben a király jobb keze; utá a következik az *udvar birája,* a ki a nádorispánnak segédkezik és azt helyettesíti; harmadik a *tárnokmester,* a ki a királyi kincstárt gondozza. Ezeket követték hosszú sorban a királyi kamarások, étekfogók, pinczemesterek, ajtónállók, lovászok, vadászok stb. Amazok hárman utóbb országos méltóságokká váltak; ezek továbbra is megmaradtak az udvar kényelmének és fényének szolgálatában.

Az ország lakossága több osztályra tagozódott, melyek közt a rangfokozatnak, a jogoknak és szabadságnak mértékét a földbirtok szolgáltatta. Legfelűl foglaltak helyet azok, a kik szabad földbirtok urainak vallhatták magukat: az *egyháznagyok* — püspökök, apáturak — a kiket hivatásuk szentsége első sorba helyezett és ő mellettük a *nemesség,* a melynek egyes tagjai birtokaik nagyságánál és a királynak tett szolgálataiknál fogva kiemelkedtek ugyan a többiek közűl, de jogok és szabadság dolgában valamennyien egyenlők voltak. A nemesekhez legközelebb álltak a *várjobbá-*

gyok, a kik származásukra nézve nemesek levén, személyük szerint szabadok voltak ugyan, de földbirtokuk nem volt s ezért nem élhettek a nemesek jogaival. *A városok polgárai* városuk határában földbirtokot szerezhettek, szabadok, önállóak voltak, maguk intézték ügyeiket, de azért a többi birtokos osztályokkal nem állták egyenlő rangban. A nemzet legnagyobb részét tették végre azok, a kik vagy mások földjeinek műveléséből, vagy személyes szolgálattétel útján tartották fen magukat. Amazok voltak a *jobbágyok*, ezek a *szolgák*. A jobbágyok még urat cserélhettek, meg volt költözködésük szabadsága; de a szolgák a földhöz voltak kötve. Az utolsó helyet foglalták el a *rabszolgák*, a kik adás-vevés tárgyai voltak s nem mentek emberszámba. Ezeknek a száma egyre fogyott, a miota István a maga keresztény rabszolgáit szabadon bocsájtotta s keresztény rabszolgák tartását másoknak is keményen megtiltotta.

A kormányzó és igazságszolgáltató hatalom feje a király volt; de a mi tenni valót ez a hivatása ráruházott, csak a királyi vármegyékben végeztette azt a maga kinevezett tisztviselőivel. Itt a várispán az ő udvarbirájával, várnagyával és hadnagyaival kormányzott és szolgáltatott igazságot. Az egyh zi rend, a nemesség és a városok polgárai maguk gondoskodtak dolgaik eligazításáról. A jobbágyok, szolgák pedig s a királyi kiváltságot nem élvező községek földesuraik hatósága alatt állták.

Hasonló természetű volt a törvényhozás jogának gyakorlása is, a melyben ekkor még sem a főpapság, sem a nemesség nem vesz oly módon részt, mint a későbbi időben. István nem tart országgyűléseket, hanem maga körűl gyűjti főembereit, az egyházi és világi urak kiválóbbjait és egyéb híveit; velük tanácsot ül s meghall-

gatásuk után királyi hatalmánál fogva határoz. E határozatok azután törvényerővel bírtak az egész országban; de, a mint István királynak két, ránk maradt törvénykönyve mutatja, leginkább csak a vallási életre és némely bűnök büntetésére szorítkoztak.

Íme egy-két példa:

«Tíz helység építsen egy templomot s azt két lakkal és ugyanannyi szolgával lássa el, ezenfelül lóval, fogattal, hat ökörrel, két tehénnel és harmincznégy apró marhával. Öltözetről és misemondó ruhákról a király gondoskodjék, papról és könyvekről a püspök».

«A ki vasárnap dologban találtatik, hajtassék el. Ha lóval dolgozik, lova vétessék el; ha pedig egyéb szerszámokkal, ezeken bőrét váltsa meg».

«Vasárnap minden ember, kicsiny és nagy, férfiak és asszonyok — kivévén, a kik otthon a tüzet őrzik — templomba menjenek. A ki oly megátalkodott, hogy elmarad, veressék és nyírassék meg».

«A kik a szent beszéd hallására jövén, az egyházban mise alatt suttognak, másokat háborgatnak vagy hiábavaló meséket beszélnek s az isteni leczkére nem figyelnek: ha nagyobbrendűek, megdorgáltatván csúfosan űzessenek ki, ha pedig közönségesek és alacsonyabb sorsúak, az egyház pitvarában mindenek szeme láttára, kötöztessenek és veressenek meg».

«A ki pénteken, melyet az egész kereszténység bőjti napnak tart, húst eszik, egy hétig becsukva bőjtöljön».

A közönséges bűntettek közűl legtöbbet foglalkoztak István törvényei a lopással és gyilkossággal. A büntetés testcsonkításra, halálra vagy szabadságvesztésre szól; de nem sújtja egyenlően a szabad meg a szolgasorsú embert, s a karddal elkövetett szándékos emberölést kivéve, az elitélt megválthatta magát a büntetés alól. Hadd álljon mutatóba ezek közűl is egy-két példa:

«Ha szolga követ el tolvajságot, orrát öt tinóval váltsa meg s a mit lopott, visszaadja, különben orra vágassék le. Ha másodszor is lop, fülét váltsa meg; harmadszor is lopván, életét veszítse».

«Ha szabad ember követ el tolvajságot, először váltsa meg magát, különben adassék el. Ha másodszor lop, a szolgák törvénye alá essék. Harmadszor is lopván, a biró döntse el, hogy életben hagyassék-e».

«Ha valamely asszony követi el a tolvajságot, férje által váltassék ki; másodszor is kiváltható még, de harmadízben adassék el».

«Ha valaki mást véletlenűl megöl, tizenkét aranypénzt fizessen és bőjtöljön. Ha pedig szabad ember öl meg szolgát, adjon helyette mást, vagy fizesse meg az árát és bőjtöljön».

«A ki szántszándékos gyilkosságot követ el, száztíz arany pénzt fizessen, melyből ötven a király kincstárába, ötven a szüléknek, tíz pedig a biróknak jár».

«Ha valaki karddal embert öl, ugyanazzal végeztessék ki. A ki pedig kivont karddal mást szemén, lábán, kezén megsért, hasonló testi büntetést szenvedjen. A ki haragjában dühöngve kardját kivonja, de vele senkit sem sért, csupán a kard kihúzásáért fél ember birságában marasztaltassék el».

Így épitgette föl István a magyar keresztény egyház és királyság hatalmas épületét. Nem csupán nagy kövekből rakogatta össze a falakat; gondosan felhasználta a kisebb köveket is. A pénteki bőjt megtartása, a vasárnap megszentelése, az illendő viselkedés az Istentiszteleten, a szegény asszony vagy szolgaember lopása, a véletlen emberölés, a kardnak felháborodással, fenyegető szándékkal való kivonása hüvelyéből ép oly fontos dolgok a bölcs király szemében, mint egyházának

és királyságának kormányzása, koronájának szentsége és hatalma.

Ezeket a törvényeket és a bennük foglalt büntetéseket talán nagyon is keményeknek, egyben-másban tán igazságtalanoknak is találja a mai kor embere; de hibásan cselekszik, ha a mai mértékkel méri a régi dolgokat. Abban az időben sehol a világon nem tudtak az emberek egyenlőségéről a törvény előtt s a büntetés czéljáúl nem a javítást, hanem a megtorlást és elrettentést tekintették. És ezenfelül az a kor dúrva, műveletlen volt és erőszakosságokra hajlandó. Nem csupán nálunk, a hol a nép csak az imént hajtotta kemény nyakát a kereszténység járma alá, hanem idegen országokban is. Az egyház szolgái szóval, tettel hirdették a keresztény erényeket: István erős féket vetett törvényeivel a nép gonosz indulataira. A fék pedig csak úgy használt, ha szorított is.

István nem teremtett új dolgokat az ő törvényhozásával; intézkedéseit a nyugati művelt népektől vette kölcsön, a kiknek útjára igyekezett terelni a maga népét is. Nem fejezte be a magyar alkotmány épületét; inkább csak az alapfalakat rakta le, melyeken az utódok bölcsesége századokon át tovább épített. De az alapot úgy rakta meg, hogy rá és hozzá bízvást építhettek s ma is biztosan hordja az a szabad magyar alkotmány büszke épületét.

NEGYEDIK FEJEZET.

IMRE KIRÁLYFI ÉS GELLÉRT PÜSPÖK.

I.

Imre királyfi. — István a Szentföldre utazó Gellértet udvaránál marasztalja. — Imre királyfi nevelése. — István intelmei fiához. — Imre királyfi halála.

István király nagyon jól tudta, hogy mindannak, a mit ő alkotott, csak az idő adhat tartósságot és állandóságot. Minél jobban öregedett, annál többet foglalkoztatták a jövő aggodalmai és reményei. Aggodalom felhői szállták lelkére, ha azok a veszedelmek jutottak eszébe, a melyek alkotásait fenyegették; de a reménység verőfénye mindannyiszor szétűzte ezeket a felhőket, ha egyetlen fiára és örökösére, *Imre* herczegre tekintett.

A fiatal herczeg még 1007-ben született. A keresztségben anyai nagybátyjának, a német császárnak nevét ruházták rá és az ő szent életének példáját tartották eléje. Apja örömére már zsenge gyermekkorában csodálatos lelki tehetségek nyilatkoztak meg benne, melyekkel az ég kegyelme gazdagon megajándékozta s eleve is nagy dolgokra jegyezte el. Nem is volt Istvánnak sürgetőbb gondja és lelkéből mélyebben fakadó kivánsága, mint hogy olyan nevelőt találjon a ki méltó ilyen kincsek gondozására.

A gondviselés épen akkor vezette Magyarországba a szent életű *Gellért* szerzetest, a ki egyaránt ékeskedett a tudományok kincseivel és a keresztény erények fényességével. Velenczéből származott, a hol egy híres kolostornak volt apátja és büszkesége. Onnan jött

kelet felé s áhitatos lelke a Szent-föld látása után sovárgott; de útközben tengeri vihar lepte meg s hajója a dalmát partokra vetődött. Itt találkozott egyik régi bajtársával, *Rasinával*, a ki ekkor a pannonhalmi kolostornak volt apátja s Rómából jövet épen hazafelé tartott. Nem is hagyott ez addig békét a szent embernek, a míg rá nem vette, hogy hagyja a Szent-földet s boldogítsa a magyarok hazáját, a hol a pogányság sötétsége nem oszlott még el egészen s nagy a szükség az Úr buzgó magvetőire.

Úgy is történt, s ha Gellért nem is mondott le szentöldi útjáról, elfogadta a meghívást. István királyságába érkezvén, kisérőjén, a pannonhalmi apáton kívűl *Maurus*, a pécsi püspök és *Anastasius*, pécsváradi apát vetekedtek a szent ember szíveslátásában és marasztalásában.

Mikor Gellért szerzetes Péter és Pál apostolok napján beszédet tartott a nép előtt, a sokaság úgy dicsőítette őt, mint «az igének fejedelmét», s szétoszolván, hirdették mindenfelé, hogy «ilyen papot még nem láttak az országban».

Mikor István király Nagy-Boldog-Asszony napját szokás szerint Székesfehérvárott ünneplé s maga körűl gyűjtötte országa világi és egyházi főembereit: Maurus püspök és Anastasius apát «az istenfélő jövevényt», Gellért szerzetest is eléje vezették.

István királynak azonnal megnyerte a szívét s ily szavakat intézett hozzá:

— Isten hozott, jó ember! áldjon meg az Isten itt és a más világon.

Gellért lesütött fővel, alázatosan, térdet hajtva üdvözölte a királyt és így felelt:

— Királyi felséged méltóságához jöttem, mert zarándok vagyok. Jeruzsálembe vágyom s vannak társaim is, a kik velem együtt a Dunán lehajóznak.

— Jó ember — monda neki a király — hagyj föl szándékoddal s maradj velünk, hogy jól legyen dolgod. Hirdesd inkább itt az igét az én népemnek, Erősítsd a hívőket, térítsd a hitetleneket, öntözd az újdon ültetvényt. Hatalmat adok neked, hogy az igét hirdethesd országomban s adok melléd kalauzokat, a kik éjjel-nappal neked szolgáljanak. Te csak ajkadat nyisd meg s hintsd a nép szívébe az élet magvát. Ne akarj Jeruzsálembe menni, mert nem is eresztelek el. Ha az Ótomtól elvett földön püspökséget alapítok, te lész annak püspöke.

Ezt hallván Gellért, «meghasonlék lelke, megszakada szándékának kötele s a mit régtől fogva elhatározott vala, azt egy pillanat alatt mellőzte».

Gellért a legközelebbi Boldog-Asszony napján beszédet tartott s «valamennyi keresztény, a ki ott vala, mind álmélkodék az Isten igéjének ily nagy vigasztalásán. A király pedig annyira megkedvelte vala Gellértet, hogy ettől fogva magánál tartotta, s a magáéval szomszéd palotában adván neki szállást és ellátást, Imre herczeg mesterévé tette hosszú ideig.»

Imre herczeget ez a tudós és szent ember avatta be a tudományok titkaiba, a szent hit vigasztalásába és az erényes élet cselekedeteibe. Nemcsak szóval oktatta pedig a királyi csemetét, hanem előtte világított mindenkor a maga istenes életének ragyogó példájával. És a fiatal herczeg úgy nőtt az ég felé, mint a «Libanon czédrusa». Királyi származása nem tette felfuvalkodottá; lelke alázatos volt, szíve töredelmes, megvetette a világ minden hiúságát és teste sanyargatásában meg az erényes élet cselekedeteiben kereste üdvösségét.

«Kevés álommal megelégedve éjjelenként — mikor már mindenki ágyba szállott s előtte, mint királyi sarjadékhoz illik, két gyertyatartó égett — Istennek zsoltá-

rokat énekelve virraszt vala s mindegyik zsoltár végeztével Istentől töredelmes szívvel bocsánatért esdekel vala. Mit midőn atyja észre vett, óvatosan és nagy titkon a fal hasadékain gyakran nézdeli vala, de háza népe közűl senkinek sem akará tudtára adni.»

István király nagy gyönyörűséggel szemlélte fia lelki gyarapodását és hitének tisztaságát. De eljött annak ideje is, a mikor fejedelmi hivatására és kötelességeire kellett őt figyelmeztetnie. Nagy kimélettel cselekedte ezt s maga volt oktatója. Írásba foglalta számára atyai intelmeit, melyeket ma sem olvashatunk meghatottság nélkűl, hiszen minden betűjökből a nagy király bölcsesége és a fia sorsáért remegő apa szeretete szól hozzánk.

Lássuk egy-két intelmét. Miután a keresztény hit ápolására és az egyház szolgáinak szeretetére és tiszteletben tartására intette, így oktatja őt, hogy miképen viselje magát a világi urak és vitézek irányában:

«Azok, édes fiam: atyáid és testvéreid; közűlök senkit se mondj szolgádnak és szolgaságra senkit ne vess. Azok harczoljanak éretted, de ne szolgáljanak neked. Harag és gőg és irigység nélkűl uralkodjál békén, alázattal és szelidséggel mindnyájuk felett s tartsd emlékezetedben mindig, hogy az emberek mindnyájan egyenlők s hogy az alázat fölmagasztal, a gőg és irigység lesújt bennünket. Ha e tanácsomat követed, királynak fognak mondani és mindenek szeretnek; de ha az urakat és főurakat lenézed, királyi méltóságod meginog és országod idegenekre fog szállani.»

Az országban letelepedett idegenekről ezeket mondja:

«Valamint különféle részekből és tartományokból jönnek a letelepedők, úgy különféle nyelveket és szokásokat, különféle tanúlságos dolgokat és fegyvereket hoznak magokkal, melyek a királyi udvart ékesítik,

az idegen hatalmasságokat pedig elriasztják. Az egynyelvű és egyszokású ország gyarló és törékeny. Azért, fiam, meghagyom neked, bánj velök tisztességesen, hogy veled és nálad örömestebb tartózkodjanak, mint másutt. Mert ha te azt el akarnád rontani, a mit én építettem, vagy azt szerteszórni, a mit én együvé gyűjtöttem, országod tetemes kárára lenne az.»

De a míg az idegen jövevények iránt kiméletre és jó bánásra inti, egyúttal lelkére köti az ősök iránt való kegyeletet s az elődök példájának követését:

«Dicsőséges és királyi dolog — úgymond — az elődök törvényeit követni, a tiszteletre méltó ősöket utánozni. A ki elődeinek végzéseit megveti, az Isten törvényeit sem tartja meg. Szabd tehát magad, édes fiam, mindig az én végzéseimhez, kövesd habozás nélkül szokásaimat, hogy a tieid közül mindig főnek tartassál s dicséretet érdemelj az idegenek szemében.»

István azon volt, hogy ne csak szóval intse fiát fejedelmi kötelességeinek teljesítésére, hanem hogy a maga oldalán az uralkodói tennivalókban is részeltesse. Az volt a szándéka, hogy még életében megkoronáztatja és társáúl fogadja a királyi széken. Az ország nagyjai dehogy ellenezték volna szándékát, s egyetértő akarattal előre megjelölték azt a napot is, a melyen a koronázás megtörténjék.

Imre királyfi ezalatt kemény harczokat vívott magával. Istennek tetsző ájtatoskodásokban töltvén ifjú életét, megvetette a testet hiú kivánságaival, a világot nagyravágyásával. Imádsággal, vezekléssel megtisztított lelke gyönyörűségét nem adhatta cserébe a bűnökkel kisértett fejedelmi hatalom pompájáért. Nem a királyi korona ragyogása, hanem a töviskoszorú vércseppjei után áhítozott. És mégis ellene szegűlhetett-e istenes erényekkel ékeskedő atyja kivánságának? Nem az Úr

parancsát szegné-e meg fiúi engedetlenségével? Hogyan őrizhetné meg lelke ártatlan tisztaságát, ha ilyen bűnnek foltja esnék rája?! — A gondviselés megkönyörűlt rajta s véget vetett tusakodásainak.

Ugyanazon napon, ugyanazon órában, a melyre koronázása ki volt tűzve, Imre királyfi betegség nélkűl, hirtelen megvált a földi élettől, hogy elvegye az örökélet koronáját (1031.). Széltében beszélték s a legenda jámbor hittel meg is örökítette, hogy ebben a pillanatban «szent Eusebius püspök Palesztinában, a mint a papsággal és néppel körmenetet tartott, a magasból angyali édességű zengzést halla és lelkének nyitott szemeivel látá, hogyan száll föl az égbe Szent Imre herczeg lelke. Töméntelen ördög is vala pedig nyomában, hasztalan keresve benne valamit, a miért rajta botránkozást ejthetnének.»

II.

Gellért apát remetesége. — Csanádi püspökké lesz. — Térítő buzgósága, iskolája. — Szent élete. — Jelleme. — Vértanúsága. — Temetése. — István király, Imre herczeg és Gellért püspök fölmagasztalása.

Nagy volt István király szomorúsága az ő egyetlen fia elvesztése miatt; még nagyobb büszkesége és hálája a gondviselés ama különös kegyelméért, melylyel a megdicsőűlt lelket kitűntette. Gellért apát híven osztozott az öreg király gyászában és büszkeségében. Hiszen ő ápolgatta, nyesegette, öntözgette a fiatal csemetét, a mely hirtelen magasba szökve, koronájával az égbe nőtt. De Imre királyfi halála későn esett értésére.

Mikor királyi tanítványa nevelését befejezte, a királyi udvart elhagyva és a nép zaját kerülve, a Bakony ren-

getegeibe vonúlt. Egy folytában hét esztendeig élt azon a helyen, a hol Szent István utóbb a bakonybéli monostort alapította ennek emlékezetére. Kunyhót épített magának a tölgyek sűrűjében s bőjtnek, virrasztásnak és imádkozásnak advân magát, lelkének ájtatos fohászait és elméjének bölcs gondolatait könyvekbe foglalta, a melyeket a maga kezével irogatott betűről-betűre. Embert nem látott, ember nem látta őt; az erdő vadjai voltak társai, melyek megjuházkodva szegődtek hozzája. Megtörtént egyszer, hogy a szarvasünő a farkas elől hozzá menekűlt s borját nála hagyta. Gellért megszánakozott rajta és fölnevelte. Máskor meg, mikor zsákját hazavitte, ajtaja előtt egy farkas hevert megsebesítetten. Gellért bevitte kunyhójába, s mikor meggyógyította, az ordas vad el sem hagyta többet. Ettőlfogva a szarvasborjú meg a farkas együtt jártak ki az erdőbe, együtt nyugodtak a kunyhó vaczkában s vetélkedve hálálkodtak jótevőjüknek.

Remeteségéből István király parancsa hívta elő Gellértet. Megvetvén alapját a csanádi püspökségnek, régi igéretéhez képest az új püspökség első főpásztorává Gellértet nevezte ki. A bakonyi remeteségből a püspöki székre: nagy fölmagasztaltatás; de az alacsony termetű, vézna, elaszott testű öreg szent ember lelke meg volt edzve minden ellentétekre. A test semmi, a lélek minden! Lelke pedig égett a szent tűztől és a test szolgailag engedelmeskedett a lélek parancsának. Csodákat beszéltek arról a pihenést és fáradságot nem ismerő buzgóságról, melylyel az új főpásztor hivatásához látott.

Híre oly nagy volt, hogy messze vidékről tódúlt a sokaság látására és hallására. Hogy a munkát győzhesse a hazai kolostorokból szerzeteseket kéretett magához, a kik közűl többen jártasak voltak a magyar nyelvben is.

«Mert töméntelen nép állt az ajtóban — úgymond a legenda — és eleséget is hozván magával, letelepedék. Nem is vala nyugtok azoknak, a kik kereszteltek, csak éjszaka.» Azok közűl, kik már régebben megkeresztelkedtek, sokan fiaikat hozák Gellért püspökhöz, hogy oktatná őket is és venné föl az egyház papjai közé. — Walter nevű szerzetes volt ezeknek tanítójuk, az első tanító, a kinek nevét történetünk említi. Látván Walter mester tanítványainak gyarapodását az istennek tetsző ismeretekben, a nemesek és előkelő urak is az ő iskolájába adták gyermekeiket. Ezek lettek Gellért püspöki székhelyén Szent György monostorának első kanonokaivá. Azonfelűl németek, csehek, lengyelek és olaszok is sereglének hozzá, a kiknek kitanításuk és felszentelésük után egyházakat osztogat vala.

Gellért püspök mindenütt jelen van; az iskolában, papjai és szerzetesei közt, a kiket int, vezet, buzdít és rendben tart. Gyakorta bejárja megyéje új egyházait, a melyeket megalapít, ellát a szükségesekkel és a szent hit igéinek melegágyaivá avat. Főpásztori gondjai miatt nincs se éjjele, se nappala. A mi ideje maradt is, lelke ápolására és teste megfékezésére fordítá.

Szerzetesi durva szőrcsuhájánál egyebet soha sem viselt; a vezeklő szíjkorbácsot gyakorta megsuhogtatta teste fölött s megtette, hogy ágyába bélpoklos beteget fektetett, maga pedig éjnek idején kiment az erdőre egy szekerczével és a levágott galyat hátán hurczolván haza, abból vetett magának ágyat. Ha utazott, nem járt holmi fogattal, hanem egyszerű szekéren. Ennek rázása közben olvasgatta könyveit, a melyeket a Szent-Lélek segítségével szerkesztett. Alázatos volt és könyörűletes. Ha cselédei felbosszantották s vétségükért megbüntette őket: kegyetlenségét azonnal megbánta s a megbüntetett szolga kezét-lábát, bilincseit csókolgatta és ajándé-

kokat igért neki, ha bocsánatot nyer a már feloldozott embertől.

Csupa kegyesség, csupa irgalom, csupa önmegtagadás. Magát semmire sem tartja; de mindenható annak a hitnek ereje, a mely lelkét eltölti és élteti. Ez a hit csudákat művelt s ha kellett hőssé, martirrá avatta a vezeklőt, a ki megfenyített szolgája bilincseit csókolgatta.

Mikor István király halála után a Sátán fel akarta forgatni az Úr vetését, Gellért elszántan kelt ennek védelmére. Egyszer Aba Sámuel, a ki embertelen kegyetlenséggel végeztette ki ellenfeleit, a csanádi székesegyházban szentelte meg a husvéti ünnepet. Gellért püspök tartotta a szent beszédet s kemény szavakkal fedte meg a királyt kegyetlenségeért. A király barátai a szent embert óvni akarván, intettek a tolmácsnak, hogy ezeket a szavakat hallgassa el. Mikor Gellért észrevette ezt, rettenthetetlenül utasította a tolmácsot kötelessége teljesítésére: «Az istentől félj, a királyt tiszteld és az atyai szavakat mondd meg.» Aba király tekintete elsötétült, de nem merte bántani az isten emberét.

Nem sokára még rosszabb idők következtek. A pogányság föltámadt a kereszténység ellen s Vatha vezér hadai irtózatosan dúlták a templomokat és kolostorokat. Az agg Gellért püspök evvel a szörnyű zivatarral is szembeszállt. Nem kerülte, kereste a veszedelmet s a gondviselés kegyelme azzal tüntette ki, hogy vértanúságot tehetett hite tisztasága és igazsága mellett. A pogányok elfogták és ledobták a róla elnevezett hegy szikláiról s fejét a Duna hullámaiból kiálló nagy kövön zúzták össze. De csak a testen tölthették bosszújokat; a megdicsőült lélek tovább élt s hite tiszta ragyogása diadalmaskodott a pogányság sötétsége felett.

Gellért holttestét két évig őrizték Pesten a Boldog-

ságos-Szűz templomában. Harmadévre szállították át marosmenti székhelyére, abba az egyházba, melyet még életében építtetett erre a czélra. Mikor koporsóját felbontották, holttestét oly fehéren találták, mintha csak az nap halt volna meg. A töméntelen sokaság miatt nappal nem indúlhattak útra a drága halottal; éjjel kellett utazniok. — Így se kerülhették ki a nép összesereglését, a mely álmélkodva látta a szent menet nyomában járó csodákat. Koporsójának látása is betegeket gyógyított meg. A szekér elé fogott barmok, a nélkűl, hogy ettek-ittak volna, vígan húzták terhüket, melyet föl sem vettek. Mikor a Maroshoz értek és a holttestet áttették a révhajóba, az egész sokaság sem bírta ezt megmozdítani; de a mikor a hajósok az evezőt letették, a hajó magamagától sebesen siklott át a folyón. Nagy sírás közt eltemették aztán a Boldogságos-Szűz székesegyházába, a hol maga óhajtotta örök nyugalmát. Ama öltözetet pedig, a melyben megölték s melynek kámzsája vala, teveszőr köpönyegét, a követ, melylyel agyon verték, daróczi ingét és a korbácsot, melylyel testét sanyargatta, mind koporsójára helyezték.

Így őrizte meg Imre királyfi és Gellért püspök emlékét az utódok jámbor kegyelete; ilyennek látjuk szent fénytől övezett alakjukat a legendák bűvös tükrében. Nem keressük, hogy ez a kép hű-e az élethez; beérjük azzal, hogy hű a korhoz, a melyből ránk maradt. István királylyal együtt Imre királyfiban és Gellért püspökben a kor szelleme nyilatkozik meg előttünk; koruk érzésének, gondolkodásának, törekvéseinek élő megtestesülései. De azért mindegyiköknek egyénisége is kidomborodik, mert a kor szelleme és mozgató ereje: a vallási felbuzdúlás más-másképen nyilatkozik meg bennök. István királyban egyesűl az apostol és uralkodó; az akorbeli keresztény király igazi példányképe.

Imre királyfit a vallási rajongás lángja emészti, elhamvad benne, mint a gyémánt az erős tűzben s eltűnik a nélkül, hogy nyomot hagyna maga után. Gellért püspökben a szerzetes áll előttünk, a ki irgalmatlan harczot vív magával, az élettel, hite ellenségével, a Sátánnal és ennek eszközeivel. Viaskodása nem szűnik meg akkor sem, mikor tétlen szemlélődésnek adja magát s az emberektől elvonúlva a vadonok rejtekeit keresi. — Harcz az egész élete, s ha hite úgy kívánja, csodákat művel tevékenysége fáradhatatlanságával és rettenthetetlenségével. Boldog, a ki e küzdelemben kivívhatja a vértanúság koszorúját!

Ez a kor teremtette meg a magyar keresztény egyházat és királyságot, melynek bölcsője mellé az utódok kegyelete nem is állíthatott mást, mint három szentnek: Istvánnak, Imrének és Gellértnek tiszteletreméltó alakját.

ÖTÖDIK FEJEZET.

ISTVÁN KIRÁLY UTOLSÓ ÉVEI ÉS HALÁLA.

Konrád császár támadása. — Az öreg király aggodalmai, kétségei. — Kire hagyja koronáját? — Az árpádházi herczegek és velenczei Péter. — Halála.

István király uralkodásának utolsó éveiről kevés mondanivalónk van. A mint az áldozóra szálló nap mind nagyobb árnyékot vet, a szent király életének végére is a bánat, baj és szerencsétlenség gyásza borúl.

A míg sógora, II. Henrik császár uralkodott, a német birodalommal békében élt; de annak halála után megszakadtak a régi egyetértés kapcsai. II. Konrád, az új császár, más szemmel tekintett már a magyar király-

ságra, mint elődе s császári jogánál fogva főhatóságot követelt magának István országa fölött.

A cseh herczeg szövetségében, nagy birodalma összes haderejével indította meg a háborút (1030) s a Duna mindkét oldalán egészen a Garamig és Rábáig elárasztotta seregeivel az országot. István azonban nemcsak a királyi hadakat, hanem a fegyverre kelt nemességet is zászlaja alá gyűjtötte, s oly erősen útját állta az ellenségnek, hogy Konrád császár még azon év őszén győzelem helyett kudarczczal tért vissza hazájába. — A következő évben aztán békét is kötöttek, a melyben a császár elismerte a magyar királyság függetlenségét — és a maga gyöngeségét.

A veszedelem az elmúlt egyelőre; de nem enyésztek el az öreg király aggodalmai. Az imént kötött béke sem nyugtathatta meg, mert nem volt a ki annak tartósságáról kezeskedhetett volna. Nem is bízott tartósságában, mivel nagyon jól tudta, hogy a német királyok, a míg a császári koronát viselik, erejük fogytáig ismételni fogják támadásaikat a fiatal királyság függetlensége ellen. S ha a jövőre gondolt, kétségek szállták meg csüggedező lelkét: vajjon elég erős lesz-e nemzete, hogy ezt a veszedelmet kiállja s ha diadalmasan kiállotta is, nem fordúl-e bosszúságában amaz újítások ellen, melyek a külső ellenséget az országra zúdították.

Minden reménységét egyetlen fiába, Imre herczegbe helyezte, de a halál ezt a reménységét hamar széttépte. Ez a csapás ágyba szegezte az amúgy is betegeskedő agg királyt és ettől az időtől fogva sem testi, sem lelki ereje teljessége vissza nem tért halála napjáig. Reménységét vesztve, magára maradt gyötrő bánatával, s kétségek közt hányatva, ingadozó akarattal kereste, hogy kinek vállaira ruházza majdan királysága gondjait.

Apai nagybátyjának, Mihálynak egyik fia, Vazul s

másik fiának, Szár Lászlónak gyermekei: Endre, Béla és Levente éltek még. Reájuk vetette hát tekintetét, mint a kiket a trón öröksége jog szerint megilletett. De a királyi udvarban gyökeret vert idegenek ellene szegűltek akaratának. Vazult megvakították, füleibe forró ólmot öntöttek s börtönében nyomorúltúl elveszejtették; a többi herczegeket pedig kizavarták az országból. Azt hírdették, hogy a herczegek a lappangó s bosszúra, megtorlásra áhítozó pogánysággal czimborálnak és a kereszténység forogna veszedelemben, ha a trón öröksége rájuk szállna. Ezzel az ürügygyel takargatták a maguk önzését és gonoszságát, mikor megfélemlítéssel és az orgyilkosságtól sem irtózó erőszakossággal rávették István királyt, hogy egyik hugának és *Urseolo Ottó*, velenczei herczegnek fiát, az udvarában tartózkodó *Pétert* nevezze ki utódává.

Megtette; s emez utolsó tettével a nemzet hajóját, a melyet csaknem félszázadon át olyan erős kézzel és óvatossággal kormányzott, a legveszedelmesebb szirtek és örvények közé eresztette. Meghalt 1038-ban, Nagy-Boldogasszony napján; ugyanazon a napon, a melyen harmincznyolcz évvel azelőtt a koronát fejére tétette. Halálos ágyán maga köré gyűjtötte udvara nagyjait, s lelkökre kötötte az ország sorsát. De mintha nem bízott volna bennök s a földi segítséget elegendőnek nem tartotta volna, elköltöző lelke utolsó fohászkodásával a Szent-Szűz mennyei ótalmába ajánlotta királyságát, melynek alapjait századokra szóló tartóssággal ő vetette meg.

HARMADIK KÖNYV.

A MAGYAR KIRÁLYSÁG KÜZDELME A NYUGATI ÉS KELETI CSÁSZÁRSÁGGAL.

ELSŐ FEJEZET.

III. HENRIK CSÁSZÁR TÁMADÁSAI HAZÁNK ELLEN.

I.

Péter és Aba Sámuel. — Az elűzött Péter III. Henrik császárhoz fordul. — A magyar királyság rövid időre német főhatóság alá kerül. — Az árpádházi herczegek hazahívása. — Péter bűnhödése.

Azok az aggodalmak, a melyek közt az öreg István király örök nyugalomra hajtotta fejét, rövid időn valóságra váltak. Nem telt el halála után négy év, s a német császár hadai megindúltak már hazánk ellen; nyolczad évre pedig irtózatos fölkelésben tört ki a pogányság, hogy romba döntse az új egyházat és királyságot. És ez a válságos tusakodás, melyben a nemzet majd a külső ellenség ellen védekezett, majd önmagát marczangolta, csaknem két emberöltőnek erejét emésztette föl s vonta el a termékeny munkától. Jól vége felé járt már a század, mire a förgeteg elvonúlt s az annyi veszedelmet szerencsésen kiállott országot a nemzet két nagy fia, László és Kálmán király egy időre biztos révbe vezette.

Szent Istvánnak gonosz úton lett utóda, a *velenczei Péter,* nem volt az az ember, a ki a trónnak díszére, az országnak javára szolgálhatott volna. A nemzetet megvetette s idegenekre, német és olasz jövevényekre bízta magát, a kik közt a királyság tisztségeit, az ország vagyonát és a nép erkölcseit prédára bocsájtotta. Bűnös

lelkét ájtatoskodással takargatta; Pécsett pompás székesegyházat kezdett építeni, a papság irányában bőkezű volt: de álnok szemforgatása neki nem sokat használt, mást pedig meg nem tévesztett. Harmad évre már csúfosan elűzte a nemzet s helyébe a maga sorából, *Aba Sámuelt,* az elhúnyt nagy király sógorát választotta királylyá. Aba Sámuel kedves embere volt ugyan a népnek, de uralkodóhoz illő méltósággal és bölcsességgel nem ékeskedett. Azon kezdte, hogy kegyetlenűl sújtotta Péter híveit, s üldözésükre a sokaságot is felszabadította. Azután fegyverkezett s a nyugati határok mentén a német birodalom dúlására indúlt. Régi idők emlékezetét ébresztette föl; olyan tüzet gyújtott, a melyet utóbb nem bírt eloltani.

Az elűzött Péter nem nyugodott meg sorsában, s kész volt az országot árúba bocsájtani, csakhogy eljátszott hatalmát visszaszerezhesse. Először sógorához, az osztrák herczeghez fordúlt, s azután ennek közbenjárásával fölkereste a Regensburgban időző császárt és lábaihoz borúlva esdekelt tőle segítséget.

III. Henrik, a fiatal császár nem volt még több huszonnégy évesnél s csak harmad éve uralkodott. Érezte öröklött hatalma nagyságát, de fiatalsága tüzében még nagyobbra vágyott. A császári korona ótalma alatt egyesíteni az egész nyugati kereszténységet, mint a hogyan dicső elődei, Nagy Károly és Nagy Ottó megkísérlették; egyformán rendezni a keresztény országok dolgait; véget vetni a hatalmaskodásoknak; békét teremteni a népek közt; Isten országát idevarázsolni a földre: ezek voltak az ő szárnyas lelkének álmai! Álmok, a melyek közűl minden nap meghozta egynek-egynek a teljesűlését.

Nem volt nyugaton számbavehető ország, a mely hatalmát el ne ismerte, vagy azzal daczolni birt volna.

A cseh fejedelemség csak az imént hajolt meg előtte; a lengyelek közt, ép úgy mint nálunk, zavarok dúltak s fejedelmeik csak Németországtól várhatták hatalmuk megerősödését; éjszakon a dán királyok adófizetői voltak a birodalomnak; még az angol királyság is a császár rendelkezésére adta hajóit, hogy ellenségein annál könnyebben diadalmaskodhassék. IX. Leo, a legnagyobb pápák egyike — a kinek halálakor maguktól megszólaltak szent Péter templomának harangjai s a kit halála után szentté avattak — hűséges társa volt álmai szövögetésében és megvalósításában.

S magának a fiatal császárnak egyénisége is meghaladta a közönséges mértéket. Életének egykorú megírója szerint hat főerény drágaköve ékesítette császári koronáját: alázatos, istenfélő és békeszerető volt, gondolkodása és érzése nemességtől tündökölt, minden tettében méltóság nyilatkozott, s a harczban a hősök példányképéül szolgált. Mennyire megvethette ez a fenkölt lelkű ifjú uralkodó a lábánál heverő Pétert! De fölemelte és eszközül használta fel Szent István büszke királyságának megalázására.

III. Henrik azonnal megindította hadi készületeit s 1042-től fogva három éven át három hadjáratot is intézett Magyarország ellen. Aba Sámuel gyenge uralkodó volt, — készületlen és tehetetlen ily veszedelem elhárítására. A harmadik hadjáratban Ménfő mellett, a Rába sikságán elvesztette a döntő ütközetet s az ütközettel együtt trónját és életét is.

Péter czélhoz jutott. Hatalmas pártfogójának szárnyai alatt bevonúlt Székesfehérvárra, a hol a császár jelenlétében másodszor is megkoronáztatta magát.

III. Henrik német őrséget hagyott védenczének és a székvárosnak ótalmára s haza sietett diadalának megünneplése végett. Regensburgban hála-istentiszteleteket

tartatott, körmeneteket rendeztetett, bőjtöt és vezeklést parancsolt s maga is mezítláb, durva szőrcsuhában vezeklő módjára bejárta a város oltárait. A magyarokon vett zsákmányból pénzt osztatott ki a nép közt s az oltárokat értékes terítőkkel ajándékozta meg.

De alig szállt el az ünnepek tömjénfüstje, alig hangzott el a hálaének és a vezeklők imája, máris megérkeztek Péter követei, hozták a rossz hireket s nógatták, kérték a császárt, hogy ingadozó trónját erősítse meg. «A pünkösdi ünnepekre elmegy hozzá, addig tartsa magát s legyen jó reménységgel», — ez volt a császár izenete. A mit igért, meg is tartotta.

Nagy hadsereg kiséretében Regensburgból hajón ereszkedett le az ország határáig. Itt alázkodó tisztelettel fogadták s diadalúton kisérték — mint a hogyan a világ urát megillette — Székesfehérvárra. Nagy-Boldogasszony templomában, melyet Szent István keze épített és bőkezűsége ékesített föl, a nagy király örök pihenő helyén, az ő emlékétől megszentelt bolthajtások alatt, nagy fénynyel együtt ünnepelték a pünkösdöt. Ekkor történt, hogy Péter egy arany-lándzsa képében az Úr oltára előtt átadta országát a császárnak s nemzete nevében hűséget fogadott neki. Fogadását esküvel is megerősitette, mire a császár az arany lándzsát s vele együtt a királyságot élethossziglan Péternek adta vissza.

Az ünnepek után lakomára gyűlt az előkelő urak sokasága s körükben a két király nyájas egyetértésben és jókedvben élvezte egymás barátságát és a nap örömeit. Péter ezenfelül drága ajándékokkal és sok pénzzel kedveskedett császári urának, a mit az elfogadott ugyan, de az utolsó fillérig kiosztott vitéz katonái között, a kik a múlt évben vele együtt harczoltak Ménfőnél. Elválásuk is mindkettőjük megelégedésére nagy barátsággal történt. Péter erősebbnek érezte maga alatt

a trónt; a császár biztosnak hitte uralmát a lealázott ország felett. De nagyon hamar keservesen csalatkoztak mind a ketten.

Míg a két király a székváros falai közt a pünkösdi verőfényben sütkérezett: az ország keleti vidékein haragos felhők tornyosúltak, s szörnyű fergeteg készűlt nyugat felé zúdulni. A hogy közhirré lett Péter király árulása s az ország legtávolabbi részeiben is megtudták, hogy beszennyezett koronájáért cserébe adta az ország függetlenségét: ép itt a tiszai vidéken, a hol távolabb estek hatalmától, a hol kevesebb volt az idegen s gyengébb a kereszténység, összegyülekeztek a főbb urak és Csanádon elhatározták, hogy Pétert nem türik meg a trónon, hazahívják az idegenbe bújdosott árpádházi herczegeket s közűlök választanak királyt maguknak. Követeiket azonnal útnak is indították Endre herczeghez, a ki orosz földön a kievi fejedelem udvarában tartózkodott.

Hiában fordúlt a trónja inogásán megréműlt Péter megint az ő császári urához, hiában kegyetlenkedett, erőszakoskodott itthon: vesztét ki nem kerűlhette. Sem ő, sem pártfogója föl nem tartóztathatták az ellenük rontó áradatot. Futnia kellett székvárosából, de nem menekűlhetett meg. Mosonynál elfogták üldözői s börtönbe vetették, a hol nyomorúltúl veszett el. Börtöne mélységéből hallhatta a fölötte elzúgó zivatart, a melyet az ő vétkei támasztottak s a melynek első áldozata ő maga lett.

II.

A pogányság támadása. — I. Endre király helyre állítja a rendet. — III. Henrik császár támadásai; a nemzet diadala. — Béke a császársággal.

Péter meglakoltatása után a haragjában felforrt nemzet újabb s nagyobb áldozatokat követelt. Gyülölsége egész vadságával fordúlt az idegenek ellen, a papok ellen és a kereszténység ellen, mivelhogy ezeknek tulajdonította az ország lealázását és a lakosság nyomorúságait. De a nép nemcsak azért dúlt, rombolt és pusztított, hogy bosszúját töltse; felizgatott képzelete ragyogó színekben varázsolta eléje a pogány kor letűnt dicsőségét s hogy ennek napja újra fölragyoghasson, követelte az ősi szabadságnak és a pogány hitnek föltámasztását.

Vata volt a fölkelők vezére. Az ő engedelmével elvetették a keresztény szokásokat, üstököt eresztettek, csimbókot fontak halántékuk körűl, lóhúst ettek, erjesztett kancza-tejet ittak. Az ő parancsára lerombolták, felgyújtották a keresztény templomokat, leöldösték a papokat és meggyújtották a pogány hit rejtegetett oltárain a kihamvadt szent tüzet. Nem irgalmaztak sem kicsinynek, sem nagynak, sem az anyja ölén csüggő csecsemőnek, sem a sír szélén álló aggastyánnak. Gellért püspököt is az ő dühök juttatta martirhalálra.

Mire *Endre* herczeg az ő öcscsével, Leventével együtt 1047-ben hazaérkezett, a pogányság föltámadása már vérbe-lángba boritotta az ország keleti felét. Endre elborúlt lélekkel szemlélte az eseményeket, mert szivében maga is keresztény volt. De nem mert ellenkezni a felbőszitett sokasággal s eltűrte, hogy Vata és a pogány

támadás többi vezetői az ő nevére hivatkozva folytassák égbekiáltó dúlásaikat.

Endre észrevette, hogy a fölkelés fészke a tiszai részeken volt; ezért sietve sietett a Duna felé, hogy azon átkelvén az ország székvárosába juthasson. Mikor megérkezett, örömmel látta az ide menekült és szolgálatára kész keresztény urak és egyházi férfiak nagy számát, a magukkal hozott hadakat, a királyi jószágok és vármegyék egybesereglett vitézeit. Bátorságot merített az ő támogatásukból és abból a ragaszkodásból, melyet a nép az ország eme nyugati részében a kereszténység iránt tanúsított s az 1047. év végén fejére tétette Szent István koronáját.

Érezve, hogy szavának most már nyomatékot is adhat, fejvesztés büntetésével megparancsolta az egész nemzetnek, hogy a pogány szertartásokat elhagyva, az igaz hitre térjen és Szent István törvényei szerint éljen. S a király szavának és fegyverének nem állhatott ellent a pogányság fölkelése. Vata és társai fogságba kerültek és halállal lakoltak. A pogány sokaság a mily féktelen volt dühöngésében, oly tehetetlennek bizonyúlt az ellenállásban. Meghódolt az övénél nagyobb erő előtt; de lelkében le nem győzve, tartogatta haragos gyűlölségét. Szíve rejtekében ápolta az ősi hitet s várta napjának újra virradását.

A pogány fölkelés elfojtásában Endre király kemény parancsánál és fegyverénél nem csekélyebb része volt annak a veszedelemnek, a melylyel III. Henrik császár fenyegette az országot. A hitében meghasonlott nemzet türtőztette felzavart indulatainak háborgását, magába rejtette sérelmeit, hogy közös erővel fordúlhasson ama támadások visszaverésére, a melyek függetlenségét és méltóságát vetették ismét koczkára. Mert a császár tartotta a Péterrel kötött alkut s dehogy eresztette volna ki

Magyarországot az ő főhatalma alól! Úgy is viselte magát, mint a kit a rendelkezés joga megillet Szent István birodalmában.

Alig értesűlt Péter haláláról és Endre megkoronázásáról, azonnal követeket küldött a székesfehérvári udvarba, hogy nevében az új királytól Péter gyilkosainak megbüntetését, az alattvalói eskü letételét és az évi adó megfizetését követeljék. Endre a császár első követelésének teljesítésére hajlandó volt, még némi ajándék küldésére is késznek mutatkozott; de a császár főhatalmának elismerését megtagadta. S mivel tudta, hogy tagadó izenetére háború lesz a felelet, a római pápát, IX. Leót is felszólította, hogy mérsékelje a császár haragját s akadályozza meg a kereszténység nagy kárára szolgáló vérontást. A pápa közbe is vetette magát, személyesen fordúlt a császárhoz; de mindhiába: az ellenségeskedések mind a két részről már 1049-ben kezdetöket vették s meg-megújuló dühvel folytak mindaddig, míg a császár 1051-ben el nem készűlt nagy támadó hadjáratára.

Nagy dolgok forogtak a koczkán: a császár, a nyugati kereszténység ura nem tűrhetett csorbát hatalmán, foltot méltóságán. A magyar nemzet nem mondhatott le szabadságáról, nem áldozhatta fel függetlenségét. Szent István királyságának most kellett megállania a tűzpróbát.

Endre is tudta, hogy ez a megmérkőzés a nemzet sorsát dönti el s mivel a maga hadvezéri tehetségében nem bízott, hazahívatta Lengyelországból öcscsét, a hősi tetteiről híres *Béla* herczeget, a ki bujdosása közben a lengyel földön hazát, a lengyel király udvarában otthont talált. Béla elfogadta a meghívást, hazaköltözött s «*vezéri*» czímen még 1049-ben az ország harmadát, a tiszántúli részeket és Erdélyt kapta. Ezen a

területen oly nagy volt a hatalma, hogy a mint vezéri czímmel vert pénzei is tanusítják, a felségjogokat is gyakorolta. Az ország területének ily módon való megosztása azután hosszú időre szokásossá vált és sok bajnak, veszedelmes villongásnak vált utóbb okozójává. Béla előtt még az a reménység is csillogott hazatérő útjában, hogy ha sikerül hazáját megvédenie, a megmentett ország trónja — Endre gyermektelen lévén — reá fog szállani örökbe. Béla vezér jelenléte bizalmat öntött a nemzetbe. Nem rettegte most már, hanem készen várta a német birodalom támadását.

Az 1051. év nyarának végén csakugyan három nagy sereggel tört a császár hazánkra. Az egyiket — a bal szárnyon — a cseh herczeg vezette s ez a Duna bal partján minden ellenállás és baj nélkűl eljutott a Garam torkolatáig. Az eleséghajók — a középhaddal — a Dunán ereszkedtek alá s egészen Győrig értek, a hol a császár további parancsait várták. A jobb szárnyat maga Henrik császár vezette, a ki Stájerország felől tört be, s mivel a Rába és mellékvizei nagyon meg voltak áradva, erős kerülővel igyekezett a főváros felé.

Béla vezér akképen intézkedett, hogy a magyarság sátrait fölszedve, nádkunyhóit és faházait fölgyújtva, a kútakat betömve, barmaival, mindenével együtt, visszavonúlt a német sereg elől; úgy hogy a császár, a merre seregével vonúlt, lakatlan pusztaságot talált, a melyen éhségtől-szomjúságtól akár elveszhetett volna, ha élelmet nem hozott magával.

A németek a dunai eleséghajókba vetették minden reménységöket, de Béla vezérnek volt gondja rá, hogy innen élelmi szereket ne kaphassanak. A császárnak éhségtől és fáradságtól elcsigázott serege eljutott egészen a Buda és Tata közt elhúzódó hegységig s egy-

két nap alatt elérhette volna Esztergomot. Béla azonban, a ki eddig kerülte a harczot, minden hadait maga körül gyűjtve, a hegyek közt hirtelen megtámadta a császárt. A kétségbeesett német hadak elhányták vértjüket, fegyverüket, csakhogy annál könnyebben és gyorsabban menekülhessenek az előttük járó császár után. Vereségük emlékére a «*Vértes-hegy*» nevét hagyván kudarczuk szinhelyén, Győr felé tartottak. De a magyar hadak most már mindenütt nyomukban voltak s mikor a megáradt Rábcza folyón átkeltek, még egyszer rajtuk ütött Béla vezér s borzasztó pusztítást vitt véghez soraikban. A németek «*Verlorum payer*»-nek, a magyarok «*Veszett németnek*» hítták azután ezt a helyet: s ha a víz alacsonyan járt, még századok múltával is német fegyverek maradványait tárta föl a folyó ágya. A fősereg veszte után a cseh herczeg és a dunai hajóhad is örült, ha ép bőrrel hazajuthatott.

III. Henrik császár szégyentől és bosszútól égve, 1052-ben új hadjáratot indított. Most már óvatosabb volt; lépésről-lépésre akart haladni. Pozsony várát szállotta meg mindenekelőtt; de itt aztán úgy megakadt, hogy előre éppen nem juthatott, s visszafelé is csak nagy bajjal, súlyos áldozatok árán. Nyolcz héten át ostromolta a falakat vízen-szárazon; de sehogy sem boldogúlt az erős várral, melyet maga Béla vezér védett. Ekkor történt, hogy Béla vezér búvárai egy sötét éjszakán megfúrták a hajókat s egy részüket elsülyesztvén, olyan rémületet okoztak a császár hajósnépe közt, hogy fejüket vesztve vakon rohantak hazafelé. Zavarodottságuk megbontotta a rendet a parti seregben is, a mely szintén abbanhagyta az ostromot és visszavonúlt. Nyomukba eredt aztán a magyarság, s űzte, pusztította őket, míg a bajor határokat el nem érték.

Nagy volt a magyar nemzet diadala és öröme, még nagyobb a német császár szégyene és lealáztatása. Most már meghallgatta a táborában idéző pápa szavát s kész volt Endrével megbékélni. A békét a következő évben (1053.) meg is kötötték. Endre a császár kezén hagyta az ország ama részét, a mely a Lajtha folyó és a bécsi erdő közt terült el s még Aba Sámuel idejében jutott német kézre; Henrik viszont lemondott Magyarország irányában minden főhatóságáról. A béke megerősítésére és a jó barátság megpecsételésére utóbb, de már Henrik császár halála után (1059.), Endrének a háborús idők alatt született kis fiát, Salamont eljegyezték a császár leányával, Zsófiával. «És a római birodalom — úgymond IX. Leo pápa életének megírója — elvesztette felsőségét Magyarország felett s maiglan fájlalja határszéleinek tűzzel-vassal való pusztítását.»

MÁSODIK FEJEZET.

I. BÉLA ÉS CSALÁDJA ELHÁRÍTJA A NÉMET TÁMADÁSOK VESZEDELMÉT.

I. Endre és Béla herczeg. — Testvérháború. — Béla és családja. — I. Béla király rövid uralkodása és halála. — Salamon, a német főhatósági törekvések eszköze. — Salamon és Béla fiai. — A mogyoródi ütközet. — Az investitura harcz kezdete. — A pápák és császárok küzdelme szerencséjére szolgált hazánknak.

Az ellenség csúfos kiűzésének, a nemzet szerencsés megszabadulásának minden dicsősége Béla vezért ékesítette. A magyar nép csodálattal, szeretettel és hálával csüggött az ő daliás egyéniségén, s népszerűsége oly nagy volt, hogy Endrét minden királyi hatalmával együtt árnyékba borította.

Endre rettegni kezdett öcscse hatalmától; már-már inogni érezte fején a koronát és sötétségbe látta borúlni kis fiának, a csecsemő korában megkoronázott Salamonnak jövőjét. Védekezett a képzelt veszedelem ellen, a hogyan tudott s támogatást keresett, de nem a maga nemzeténél. Így történt, hogy áldozatok árán is megbékélt a császárral s hogy barátságát annál jobban biztosítsa, annak leányát eljegyezte Salamonnal.

Vesztére cselekedett, mert ez a tette elfordította tőle a magyar népet, s nem volt az jó hazafi, a ki Béla vezér mellett nem szállt síkra, mikor a német segedelemben bizakodó gyenge király fegyverrel indúlt ellene. A testvérek összeütközése valahol a Tisza mellékén történt. Endre nemcsak az ütközetet vesztette el, hanem életét is. Kis fia anyjával együtt a német császár udvarába menekűlt s Bélát még a harcz mezején kikiáltották az ország királyává.

Így törte össze Béla herczeg másodszor is azt a jármot, melyet a császári hatalom az országra akart erőszakolni.

Béla és családja nevezetes helyet foglal el a királyság első századának történetében. Neki, két fiának s egyik unokájának jutott osztályrészökűl, hogy az országot megvédvén és megnyugtatván, Szent István munkáját folytassák és a nagy király alkotásait betetőzzék. Nagy föladatukhoz mért nagy tulajdonságokkal ékeskedtek valamennyien. Az apa hősisége, buzgósága és bölcsesége örökbe szállt az utódokra is, a kikben a nemzet nagy gyönyörűséggel szemlélte a maga szebb tulajdonságainak megtestesülését. Még századok múltával is hálás megemlékezéssel szállt feléjök a nép képzelete s költészetével a történet nagy alakjait a regék és mondák hőseivé avatta.

Béla diadalaiban azoknak is részük volt, a kik nem-

csak az idegen beavatkozásoknak, hanem amaz idegen intézményeknek is ellenségei voltak, a melyeket Szent István a hazai földbe átplántált. Béla, a nemzet hőse, azoknak is bálványa volt, a kik leverve, elnyomva, üldözve az ősi pogány kor emlékeit és reményeit rejtegették keblökben. Nem is csoda, hogy felhasználva az alkalmat, még egyszer megkisérlették erejöket s vágyaik megvalósítását épen tőle várták.

Alig érkezett Béla a harczmezőről Székesfehérvárra, hogy magát megkoronáztassa; alig intézkedett, hogy a koronázás után nagy nemzeti gyűlés seregeljen egybe, a melyen nemcsak az előkelő urak, hanem a népnek helységenként választott küldöttei is részt vehessenek: már is megindúlt a forrongás a sokaság közt s mind hangosabban és merészebben nyilvánúlt az ősi pogány hitnek s vele együtt a régi rendnek visszaáhítása.

A nép Vata fiának, *Jánosnak* szavára hallgatott, a ki az imént megkoronázott királytól vakmerő elszántsággal a kereszténység eltörlését, a papok kiirtását és a templomok lerontását követelte. Béla, ezt hallván, elszomorodott. Fájt neki az a válasz, melyet elméjében előre forgatott s az az elhatározás, melytől el nem lehetett tántorodnia. Haladékot kért a dolog megfontolására. A követelők három napot engedtek. Bélának elég idő arra, kogy a királyi hadakat a közel vidékről összegyűjtse, s még mielőtt teljes vadságában kitörhetett volna, csirájában fojtsa el a fölkelést.

Erejét a pogányság ebben a fölkelésben kisérlette meg utoljára. E kisérlet meghiúsúlván, ereje megtört s a régi hit végkép elvesztette varázshatalmát a sokaság képzelete és szenvedélyei fölött. Egyesek ragaszkodtak hozzá még ezentúl is. Titkon fölkeresték a berkek szent helyeit, de az üldözést nem kerülhették ki

itt sem, s egy emberöltő múlva az ősi hit már csak emlékeiben élt.

A pogány fölkelés elfojtása után Béla minden gondját a nép javának gyarapítására fordította.

«Tiszta ezüstből jó pénzt veretett — úgymond a régi krónikás — és az adás-vevés tárgyainak árát igazságos mértékkel határozta meg. Nem engedte, hogy a kereskedők és pénzváltók kárhozatos uzsorával az együgyüektől túlságos nyereséget gyűjtsenek. A vásárokat mind szombatnapra határozta, hogy az istentiszteletet ne háborítsák. A nép terheit megkönnyebbítette, megtiltván a régi szokott sarczolásokat. Miért is Magyarország a szomszéd országokat mind meghaladta gazdagságban és dicsőségben. Akkor a szegények meggazdagodtak és a gazdagok dúslakodtak».

De alig látott Béla a gondos magvető munkájához, s alig hajtott sarjat az elhintett mag: a nyugati határon ismét ellenséges hadak dübörgése hallatszott, eltiprással fenyegetvén az új vetést és a nemzet reményeit. A német birodalom kormányzói, a kiskorú *IV. Henrik* nevében elhatározták, hogy *Salamont* viszszahelyezik apja királyi székébe és Salamonnal együtt országát is német gyámság alatt tartják.

Béla szembeszállt a veszedelemmel, hadakat gyűjtött és tanácsot tartott híveivel; de hirtelen, váratlanúl és akkor kötözött el az élők közűl, mikor nemzetének a legnagyobb szüksége lett volna rá. Dömösön tanácsközben a királyi szék összetört alatta s estében halálosan megsebesűlt. Három évig sem uralkodott, de tettei századokra szólnak.

Béla halála után a nemzet egyértelemmel és lelkesedéssel legidősb fiának, *Gejza* herczegnek ajánlotta föl a koronát. De Gejza és testvérei, hogy megóvják nemzetüket a különben elkerülhetetlen német támadástól,

a már megkoronázott Salamon jogait elébe tették a magukénak. Követeket küldtek tehát Salamonhoz a határra, kijelentvén, hogy készségesen elismerik őt urok-királyokúl, ha biztosítja őket az ország harmadának és a vezéri méltóságnak, mint apai örökségöknek birtokában. Salamon megigért mindent és erős német had födözete alatt gyermektársának és sógorának, IV. Henrik császárnak kiséretében bevonúlt Székesfehérvárra, a hol maga Gejza vezér tette alig tizenhárom éves öcscse fejére a koronát.

A nemzet kevés jót várt Salamontól, még kevesebbet kapott vele. A gyermek-király idegen tanácsosaira hallgatott, a kiknek minden törekvése az volt, hogy a császár főhatóságát ráerőszakolják a magyar királyságra. Öntudatlanúl is idegen törekvéseknek volt eszköze s nem értette meg nemzetét, a kinek jogai mellett herczegi bátyjai álltak őrt. Ezekhez is inkább a félelem kötötte őt, mint a ragaszkodás. Hatalmának nem támaszait, hanem korlátozóit látta bennök s rövid egyetértés után, melyet a hősi tettek egész sora ékesít, botorúl ellenök fordúlt.

És megindúlt az apák végzetes küzdelme a fiakban. Salamon császári sógorának segedelmében bizakodik; Gejza és László ügyök igazságába és a nemzet támogatásába vetik reménységöket. Gejza fegyverre szólította a Tisza mellékét, László meg fejedelmi rokonaikhoz Lengyel- és Morvaországba sietett segítségért. Az első összeütközés a Tisza mellett történt, s az első csapás Gejza vezért sújtotta. De nem sújtotta le: vert hadával a Duna felé sietett, hogy László hadaival egyesűlhessen. Salamon nem gátolhatta meg az egyesűlést s mikorra *Mogyoródnál* találkozott velök, a két testvér már kezet szorítva várta a hűtlen rokon és nemzetétől elpártolt király támadását.

A mogyoródinál véresebb és nagyobb fontosságú ütközetet nem vívtak még a fiatal királyság földjén. — A herczegek fényes diadala megerősítette az ország függetlenségét és mindenkorra megbénította a nyugoti császárság hódító törekvéseit. Salamon elvesztett mindent: trónja összetörött, hatalma elenyészett s nem menthetett meg egyebet puszta életénél, melynek sajkája az eljátszott korona után való vergődésben merűlt alá.

A diadalmas testvérek megkönnyezték a holtakat s Székesfehérvárra siettek, hogy a nemzet tanácsában részt vegyenek. A székesfehérvári gyűlésen a nemzet megint *Gejza* vezérre adta szavazatát; s Gejza ezúttal nem utasíthatta el magától a hatalmat, melyet nem áhított, nem keresett. De csak a királyi hatalommal járó terhet viselte s kerűlte azt a fényt és dicsőséget, melyet a fejére helyezett korona adhatott volna. Szerény volt és bölcs s óvakodott oly tettől, a melylyel akár a császárnak, akár a pápának haragját országára vonhatta volna. Mert a nemzettől megtagadott Salamon minden követ megmozgatott, hogy elvesztett trónját viszszaszerezhesse. Sürgetve ösztökélte segítségért császári sógorát, s mikor ez meg nem segithette, a pápához fordúlt esdekléseivel. De hiában zörgetett itt is. A pápa és császár farkas-szemet néztek már egymással s készűltek arra a nagy megmérkőzésre, a mely a császári birodalom javaerejét századokra lekötötte.

*

A vallásos életnek ama hatalmas felbuzdúlása, a mely a század elején egy új megváltást hirdetett a kereszténység számára és ép oly fékezhetetlen rajongással, mint számító következetességgel arra törekedett, hogy

az egyházat megszabadítsa a világi hatalom bilincseitől, s ha megszabadította, minden világi hatalomnak föléje is emelje: a század vége felé nagyon is közel járt czéljához.

A kézműves fiúból szerzetessé, szerzetesből pápává lett *VII. Gergely*, a nagy pápák legnagyobbika elég erősnek érezte már magát és egyházát arra, hogy megkezdje a harczot a császársággal.

Megtiltja az egyházi méltóságoknak és javadalmaknak pénzen vásárlását s elkárhoztatja azt, a ki egyházi méltóságot világi kézből elfogad, hogy az egyházat így teljesen elválaszsza és függetlenné tegye a világi hatalomtól. Az egyház szolgáit, a papokat elzárja a házasélettől s nőtlen életet parancsol reájuk, hogy kiszakíttatván a polgári társadalom kötelékeiből, csak egy czélt ismerjenek: az egyház nagyságát, csak egy hívatás töltse be lelküket: küzdeni ezért a nagyságért!

A hatalmára féltékeny, méltósága érzetében fenhéjázó, szenvedélyes és erőszakoskodó IV. Henrik császár nem tér ki a küzdelem elől; de szerencsétlenűl válogatja meg fegyvereit. A nagy eszmék szolgálatában megedzett fönséges aggastyán, s a rakonczátlan, gőgös és makacs ifjú nem voltak méltó ellenfelek. S mindjárt az első összeütközésnél megdöbbenve látta a világ, mint hull porba a császári korona a pápai süveg előtt Canossában. VII. Gergely egy csapással a helyzet urává lett, s Henrik egy hosszú, zaklatott életnek minden erőfeszítésével sem szerezhette vissza azt, a mitől ez az első csapás megfosztotta — s nem szerezhették vissza utódai sem.

Csaknem kétszáz évig tartott ez a küzdelem, melynél ádázabbat, csudálatosabbat és nagyobb fontosságút nem látott a középkor. S míg a százados erőfeszítések csaknem egészen lekötötték és fölemésztették Németország

erejét: a pápaság fölragyogó napja homályba borította a császári korona fényét hosszú időkre.

A császárságnak ez a végzetes harcza a pápasággal, kezdettől fogva nagy szerencséjére szolgált hazánknak. Ezt a tényt nem szabad szem elől tévesztenünk, ha igazságos mértékkel akarjuk mérni azoknak érdemeit, a kik a fiatal magyar királyságot megerősítették.

Szent István uralkodásának utolsó évei óta két emberöltőn át egymást érték a német császárok támadásai hazánk függetlensége ellen. Meg nem dönthették ugyan, de a míg csapásaikat ismételték, meg-megingott itthon az új társadalmi rend s pusztúlás fenyegette a zsenge kereszténységet. Ez a förgeteg most hirtelen elvonúlt, hogy Olaszországra szórja villámait. Mire nagy későn visszatér, erejét vesztette: fenyegetőzik még, de nem árthat már.

Az igaz, hogy az elvonúló veszedelmet csakhamar új váltja fel s a császárok hatalmi törekvéseit a pápák folytatják: de az ő fegyverük nem az erőszak fegyvere. — Hatalmuk szellemi és erkölcsi felsőbbségükön nyugszik, a mely hódíthat a nélkül, hogy leigázna s nem is fenyegeti egy pillanatra sem komolyan a magyar királyság függetlenségét. Barátságuk becse mindig nagyobb volt haragjuk veszedelmes voltánál. S királyaink amazt biztosították maguknak, emezt távol birták tartani az országtól, a nélkül, hogy miatta az állam függetlenségén csorbát kellett volna ejteniök.

HARMADIK FEJEZET.

SZENT LÁSZLÓ KIRÁLY.

László tiszteletet és tekintélyt szerez a magyar királyságnak. — Horvátország. — A k nok. — Erdély. — László és a külföld. — László törvényei. — László és az egyház. — László egyénisége. — Halála; emléke.

Míg Gejza aggodalmas tekintettel kisérte az elvesztett trónja után járó Salamon mozdúlatait s majd a császári, majd a pápai hatalom beavatkozásától tartva, egyezkedésre, sőt lemondásra is kész volt, csakhogy a veszedelmet távol tartsa nemzetétől: László — mihelyt bátyja halála után a trónra jutott — merészen, eltökélten és tántoríthatatlanúl oda állt a küzdő felek mellé, szembe szállt a veszedelemmel s tiszteletet és tekintélyt szerzett a magyar királyságnak.

Jellemében az erő erőszakosság nélkül, a bölcseség habozás nélkűl, a jámborság rajongás nélkűl, a fönség fenhéjázás nélkül egyesűlt. Hőse, példányképe és bálványa volt nemzetének, a mely soha osztatlanabb szeretettel nem ragaszkodott királyához, mint Lászlóhoz. Egy volt nemzetével: nemzete ragaszkodásából merítette erejét s erőssé tette nemzetét.

Mihelyt a trónt elfoglalta, meg is koronáztatta magát s koronázása ellen — noha Salamon még élt — sem a császár, sem a pápa nem tiltakozott.

Mikor a pápa arra figyelmeztette, hogy Magyarország a szent-széknek köszönheti koronáját s annak főhatósága iránt tisztelettel tartozik: László kijelentette, hogy «ő a szent-széknek, mint egyházi hatalomnak s a pápa ő szentségének, mint lelki atyjának egész szivéből fiuilag engedelmeskedni kész; de királysága függetlensé

gét senkinek, semminek alá nem rendelheti». Szavainak nyomatékot is adott azzal, hogy a Lengyelországból elűzött *Boleszláv* királyt — a ki Bélának s fiainak hű szövetségese volt — fiával együtt udvarába fogadta s szíves vendéglátásban részesítette, noha a menekűltet VII. Gergely pápa az egyházból kiátkozta.

Nem félt a császár haragjától sem: pártolta ellenfeleit; védelmébe fogadta *Luitpold,* osztrák herczeget s visszaverte a császár hadait, mikor Salamont még egyszer, utoljára segítették trónja visszaszerzésében. — De azért a maga jószántából békejobbot nyújott a szerencsétlen, hűtlen rokonnak. Nagylelkűségével igyekezett lefegyverezni azt, a kit a sors csapásai meg nem tanítottak, meg nem javítottak. Udvarába fogadta Salamont s királyi származását megillető ellátásban részesítette; de mikor a javíthatatlan ellene és az ország békéje ellen tört, börtönbe vetette s utóbb száműzte az országból.

Majd a déli és keleti határokra vetette tekintetét, a melyeken — míg nemzete a nyugot ellen védekezett és belső villongásokba merűlt — a szomszéd görög császár rést tört s elfoglalta a *Szerémség* egy részét. — László kiűzte innen a görög hadakat s a futó ellenséget Bolgárország határáig üldözte. Igy bizonyította be László emez első tetteivel, hogy olyan királya van a nemzetnek, a ki benn erős, kifelé független és sem országa, sem nemzete hatalmán és méltóságán csorbát nem tűr.

László uralkodásának első feléről az elmondottaknál többet alig jegyeztek föl a régi krónikák. Emez évek csöndes, buzgó munkásságáról, melyet nem kisért a fegyverek zaja, csak akkor emlékeznek, mikor elragadtatással magasztalják annak csudás eredményeit. Alig is telt el tíz éve, hogy László fejére tétette a koronát,

s a nemzet már elég erősnek érezte magát arra is, hogy az ország területét növelje, lakosainak számát új telepedőkkel gyarapítsa és cselekvő részt vegyen a nyugati népek nagy küzdelmeiben.

Az a Horvátország, melyet a régiek annak neveztek — a Kulpa-folyó és a Dalmát tengerparti városok közt fekvő hegyes vidékek — Nagy Károly idejében a frank birodalomhoz tartozott, utódai alatt a görög császárok kezére került s a magyarok megjelenésekor már érezni kezdte Velencze emelkedő hatalmának súlyát. Árpád magyarjai meghódították azt a területet is, de nem bírták sokáig s nem is törődtek vele sokat, mikor a lechparti vereség után elgyengült kezükből kisiklott. 970 tájékán már független ország, mely a Szent István halálát követő zavaros időkben terjeszkedni is próbált; de sem a Szerémség, sem a Dráva és a Száva folyók középső vidéke soha sem tartozott hozzá. Ezeket a területeket László atyja, I. Béla király adta leányával, Ilonával együtt Zvoinimir horvát fejedelemnek, a ki magát utóbb (1076) épen VII. Gergely pápa támogatásával Horvátország királyává koronáztatta.

De Zvoinimir nem sokáig hordta az új koronát s mikor 1089-ben fiúmaradék nélkül halt el, fejetlenség támadt az országban, s a hatalmas urak egymás ellen fordúltak a trón birtokáért. A magára hagyott özvegy királyné bátyjához, Lászlóhoz fordúlt segítségért, a ki késedelem nélkűl át is kelt hadaival a Dráván s nemcsak hogy lecsöndesítette a zavargásokat, hanem tartósan meg is hódította a horvát földet egészen a tengerpart hosszában elhúzódó hegyekig.

Fegyverrel hóditott, de békét és rendet vitt magával s megerősítette és terjesztette a kereszténységet, a mely már régebben gyökeret vert ugyan, de csak gyéren termette gyümölcseit. A meghódított területet, az anya-

ország példájára, királyi vármegyékre osztotta és Zágrábban püspökséget alapított.

Még nem ért végökre intézkedéseinek, a mikor a Dráván túlról érkezett rossz hirek hazaszólították. Unokaöcscsére, *Álmos* herczegre bizván az elhintett mag ápolását, maga oda sietett, a hova a veszedelem szólította. A kúnok törtek be az országba.

Mióta történeti följegyzések szólnak őseink vándorlásairól, azt látjuk, hogy őket kelet felől a *besenyők*, ezeket meg a *kúnok* szorítják. Besenyők és kúnok lettek örököseivé Lebédiának és Etelköznek, s mikor a magyarság letelepedett és királyságot alapított, a Kárpátok keleti bérczeit ez a két nyugtalan, hadi kalandokra járó nomád nép rajzotta közül. A besenyők voltak a közelebbi szomszédok, a kik közül némelyek mint békés telepedők, mások mint dúló ellenség keresték föl hazánkat. Szent István is harczolt ellenük. A XI. század második felében a kúnok föléjök kerekedtek a besenyőknek s ezeknek hirét-nevét feledésbe űzve, csaknem két századon át hatalmaskodtak az Al-Duna vidékén. A Kárpátokon Salamon király idejében törtek át először s ez a szerencsétlen király, mikor már minden reménységből kifogyott, kétségbeesésében ezekhez a kúnokhoz fordúlt, hogy az ő segítségükkel szerezze vissza hatalmát. Nem sok szerencsével járt, s e nép közt vész nyoma a történetben.

Most, hogy László király Horvátország visszahódításán, lecsendesítésén és rendezésén fáradozott, harmadszor törtek át nagyobb erővel a Kárpátokon. Úgy jelentek meg mint a zivatar s úgy pusztítottak mint az áradat. De László még jókor hirét vette dúlásaiknak s útjokba állt, mielőtt zsákmánynyal megrakodva elhagyhatták volna az országot. A *Temes* vizénél rajtuk üt, leveri őket és a sereg legnagyobb részét foglyúl ejti.

Az otthon maradt kúnok fenyegetőzve követelték a foglyok kiadását s mikor fenyegetéseik nem használtak, ismét haddal támadták meg az országot, hogy véreiket kiszabaditsák. Vesztükre cselekedtek, mert László most is leverte őket; vezérük elesett az ütközetben s alig maradt gyászuknak hirmondója.

László király most már békén fordíthatta gondját az életükért és szabadságukért remegő kún foglyokra. Letelepitette őket a Tisza mellékén s gondoskodott róla, hogy a keresztény hitre térjenek. A kiket fegyverével győzött le, meghódította azokat nagylelkűségével, s a kúnok, összeolvadván a magyarsággal, egyaránt növelték a nemzet erejét és a királyok hatalmát.

De László a kúnok becsapásainak nem csupán fegyverrel állta útját. Az ország keleti részeinek s az itteni végeknek rendezésére többet tett mint bármelyik elődje. Újra megerősítette és gazdagon ellátta a gy.-fehérvári püspökséget; az erdélyi kir. birtokokon megyéket alakitott, új lakosokat telepitett le s szervezte az erdélyi magyarság kormányát. Ő szállítja le a keleti határok mentén a székelyeket s megerősiti őket kiváltságaikban, melyek szerint senki mástól, mint a királytól s a maguk választotta tisztviselőktől nem függöttek. Századok múlva is úgy tisztelték Lászlót mint Erdély újra alapítóját és patronusát.

A mennyire szerette Lászlót nemzete, annyira tisztelte a külföld. Az ő idejében nem volt Európának olyan uralkodója, a kiben kora jó tulajdonságai a kor hibái nélkül oly tisztán és teljes mértékben meglettek volna, mint ő benne. S ő annak a tiszteletnek, mely övezte, tettekkel adott nyomatékot.

Nem tartotta magát távol attól a küzdelemtől, melyben a császári és pápai hatalom emésztette egymást, s kezdettől fogva a pápai szék támogatására szentelte

erejét. Ő, a ki csak az imént szabaditotta meg az országot a német támadások veszedelmétől, egy izben 20,000 lovas vitézt ajánlott fel követei által IV. Henrik császár ellen. Sőt krónikáink arról is regélnek, hogy a német birodalom rendei Lászlót kinálták volna meg a császári koronával.

Míg a pápák és császárok harcza növekvő elkeseredéssel folyt, azalatt a pápák ösztökélésére egy másik nevezetes hadi mozgalom is támadt, a mely távol keleten, idegen világrészek pogány népei között óhajtotta új fénynyel övezni a keresztet s nem hervadó babérral ékesiteni a keresztény fegyvereket. Már száz évvel ezelőtt *II. Szilveszter* pápa forgatta elméjében azt a tervet, hogy Palesztinát, a kereszténység legdrágább emlékeinek országát, vissza kellene foglalni a mohamedánoktól. *VII. Gergely* is gonddal ápolta lelkében ezt a gondolatot, de csak szerencsésebb utódainak adatott meg, hogy az igét tettre váltsák. Az 1094-ben tartott piacenzai gyűlés után, különösen Angol- és Francziaországban, meg is indúlnak a hadi készülődések a kereszt védelmére, s a keresztes hadak vezéréűl egy régi följegyzés szerint Szent László királyt szemelték ki. László habozás nélkül kész is volt népével együtt a felfegyverkezett kereszténység élére állani, de mielőtt ő felkészűlhetett s a keresztes hadak megindúlhattak volna, 1095 nyarán a végzet örök nyugalomra szólította.

Századok teltek el, míg a magyar királyság megint arra a magasságra juthatott, a hova László emelte. S nemzetét nemcsak a fegyverek hatalmával tette nagygyá. Ha egyéb tanúságunk nem volna, ránk szállt törvénykönyvei is bizonyitják, mily szigorú bírája, bölcs vezetője és gondos atyja volt népének, a ki fegyverével csak védte azt a magot, melyet a béke idején mint szorgalmas magvető elhintegetett.

Állandó letelepedésre szorította a népet és szigorú törvényekkel megtanította mások személyének és vagyonának tiszteletére. Büntetéssel sújtotta az ősi pogány hithez ragaszkodókat. Jótéteményeivel elárasztotta a keresztény egyházat, de erős kézzel tartotta figyelemben a papságot, melyet a földi javakban való bővelkedése itt-ott elkapatott s szent hivatása elhanyagolására csábított. A bácsi püspökséget érsekség rangjára emelte, Zágrábban püspökséget, Sümegen apátságot alapitott, rendezte a nagy-váradi és gyula-fehérvári püspökséget s a többiek közt sem akadt olyan, melyet kegyességével hálára ne kötelezett volna.

S míg igy a jelenben a jövő számára épített, nem feledkezett meg a múltakról sem. A magyar kereszténység megalapitóit: István királyt, Imre herczeget és Gellért püspököt az ő uralkodása alatt, az ő kértére avatta szentjeivé az egyház (1083). Egy század múltával az utódok kegyelete méltán vette föl őt magát is a szentek közé. Nem is csuda, ha ennyi nagyságra és fönségre az utódok kegyelete nem birt közönséges emberi mértéket alkalmazni, s tetteiben egy fensőbb erő csodás nyilvánulásait látta.

«Mert ő gazdag volt szeretetben — mondja a legendaíró meghatott szavakkal — bővelkedő türelemben, vidám a kegyességben, dús a malasztok adományaiban. Ápolója az igazságnak, pártolója a szemérmetességnek, gyámola az elnyomottaknak, fölsegítője a szegényeknek és szűkölködőknek. Az isteni kegyelem a természeti adományokban is felűl emelte őt az emberek közönséges mértékén. Ő ugyanis hősies, kézre erős, tekintetre kellemes vala. Egész külsején oroszláni erő és méltóság ömlött el. Termetére oly magas, hogy vállaitól fogva kilátszott mindannyiak közűl s az isteni adományok teljességében már tekintete is trónra termettnek hirdette őt».

Mikor elhúnyt, három évig gyászolta a nép, a mit egy királyával sem tett meg. Három évig nem szólt a hegedű, nem pengett a czimbalom, nem zengett a vidám dal, nem járta a táncz az egész országban. Sírja, melyet az általa épített pompás nagy-váradi székesegyház ölelt keblére, csudatevő búcsújáró helyévé lett a betegségtől sújtottaknak, az áhítatoskodóknak és a nemzeti kegyeletnek.

Mikor századok múltával, már az Árpádház kihalása után, az első aranypénzt verették hazánkban, ez aranyainkat Szent László képével ékesítették. Az első érczszobrot is egyik hozzá hasonló nagy királyunk, Nagy Lajos idejében az ő képmásának és emlékének megörökítésére készítették. László érczszobrát, de már csak Nagy Lajos király halála után (1390), a nagy-váradi székesegyház előtt állították fel a magas márvány talapzatra a királyi pár, az országos főméltóságok és tömérdek nép jelenlétében. Lovon űlt a nagy király; fején korona, kezében harczi szekerczéje. Az egész «fénylett mint nap, sajogott mint arany» — a hogy a régi költő elragadtatással írja.

Az érczszobrot megsemmisítette az idő, egy darabkája sem maradt ránk; de a nagy király emléke megmaradt s a nép századokon át ragaszkodott ahhoz a hitéhez, hogy László király mindannyiszor elhagyja kőből vetett ágyát, valahányszor ellenség fenyegeti az országot s vele együtt elköltözött jó vitézeinek láthatatlan seregével küzd népe megtámadói ellen.

NEGYEDIK FEJEZET.

KÁLMÁN KIRÁLY.

I.

Kálmán egyénisége. — A ker. hadak. — Horvát-Dalmátország királya. — Törvényei. — A polgárháborúk veszedelme.

Lászlót bátyjának, Gejza királynak fia, *Kálmán* követte az uralkodásban. S Kálmán hűséges sáfára volt a rá szállt örökségnek. Nem dicsekedhetett ugyan az elhúnyt nagy király lelki fönségével és daliásságával, sőt hevesvérű, szenvedélyes ember volt; de műveltség dolgában legtöbb kortársát meghaladta s fáradhatatlan volt népe javának előmozdításában. Az utódok sokáig hálátlanok voltak iránta; megakadtak hibáin s elfelejtkeztek érdemeiről. Pedig annak az épületnek, melyet István épitett, Lászlóval együtt ő volt a megerősítője. S ezt a munkát nem csöndes, zavartalan időben végezte.

Mindjárt uralkodása első éveiben történt, hogy a *clermonti* zsinat szavára százezrivel indúltak meg a fölfegyverkezett csapatok a szent sír visszafoglalására. Az első keresztes hadak, a Duna völgyén haladva, kivétel nélkűl, hazánkon át igyekeztek czéljuk felé. Rövid időközökben hét kisebb-nagyobb had követte egymást. Valóságos népáradat zúdúlt nyugatról keletre, s a fegyelmezetlen sokaság, a merre elhaladt, erőszakoskodással és pusztítással jelölte meg útját.

Így értek el hazánk határához is; de Kálmán elég erős és bátor volt megfékezésökre. A clermonti zsinat ugyan átkot mondott mindazokra, a kik a szent vállalatot bármiképen gátolni merészlik; de azért Kálmán

király a szent ügy sikerének elébe tette nemzete javát s visszaűzte, összezúzta azokat a csapatokat, a melyek ellenség módjára támadták meg az országot s a vendégtisztességről megfelejtkeztek. A *Bouillon Gottfried* és Európa legkitűnőbb leventéi által vezetett főhadat azonban, a mely megbecsűlte magát, megbecsűlte Kálmán is. Szigorúan őrködő szemmel, de ellenséges indulat nélkűl kisérte őket végig országán s gondoskodott róla, hogy semmiben szükséget ne lássanak. Így bizonyosodott be, hogy nem a szent ügynek volt ellensége, hanem a kereszt meggyalázóinak s a gáncsok ellenében, a melyekkel kortársai alaptalanúl illették, megnyugtatta őt népének hálája, melyet megérdemelt.

Még le sem csendesedett az a nyugtalanság, melyet a keresztes hadak átvonulása vert föl az országban, mikor a Dráván túlról új veszedelmet jelentő hírek érkeztek. Horvátországban fölkelés támadt s Álmos herczeg nem volt elég erős a rend helyreállítására. Kálmán nem csekélylette a veszedelem nagyságát s mihelyt a keresztes hadak miatt onnanhazúlról szabadúlhatott, Horvátországban termett és a fölkelést leverte. Mivel pedig meg volt győződve, hogy ezt az országot mindaddig békével nem bírhatja, míg a tengerpartot, a melyre az támaszkodik, hatalmába nem keríti: a dalmát városok meghódítását is elhatározta.

Csakhogy ezeknek a birtoka után mások is áhítoztak: a *normannok,* Alsó-Itália urai, a kik a dalmát partokról űzték kalózkodásaikat az Adriai-tengeren, — és a *velenczeiek,* a kik nem lehettek el Dalmáczia sója és fája nélkűl s nem tűrhették, hogy velök szemben egy idegen hatalom fészkelje meg magát és messze tengerekre terjedő kereskedésöket megakaszsza.

Kálmán király számot vetett a körülményekkel s nem ingott meg elhatározásában. A két vetélytárs

közé lépett harmadikúl s hosszas harczok után el is érte czélját: *Trau, Spalato, Zára, Bielográd* megnyitották előtte kapuikat (1102.). Kálmánt nem kapatta el a kivívott siker. Tudta, hogy az újonnan szerzett föld birtokának biztosítása több munkába és áldozatba fog kerűlni megszerzésöknél. Azon fordúlt meg a dolog, hogy a meghódítottak ragaszkodását is megszerezze a magyar királyság számára. Nem élt tehát a hatalom és erőszak jogával. Meghagyta őket régi szabadságaikban s hogy lealáztatásuk nélkűl csatolja őket magához és királyságához, *Bielográdban* fejére tétette Dalmát- és Horvátország koronáját.

Nem az önkény vasából, hanem a törvényesség nemes érczéből alkotta meg azt a kapcsot, a mely ezt a két országot ama régi időktől fogva napjainkig hazánkhoz csatolta. E két ország megszerzésével azonban együtt járt Velencze ellenségeskedése. Maga Kálmán is csaknem uralkodása végéig küzdött ellenök s ettől a küzdelemtől utódai sem menekedhettek, a míg Velencze kereskedelme s azzal együtt nagy tengeri hatalma is századokkal utóbb alá nem hanyatlott.

Kálmán király nagy dolgokat művelt fegyvere hatalmával is; megvédte nemzetét a keresztes hadak áradata ellenében, királyságát két tartománynyal gazdagította, s útat nyitott számára a tengerhez: de azért az utódok nem ezeket az érdemeit örökítették meg emlékében. Jobban csodálták az ő korában ritka tanúltságát és műveltségét. Elnevezték «*könyves*» Kálmánnak, s büszkén hivatkoztak törvényeire, a melyek egyhangon hirdették bölcseségét és uralkodói gondoskodását nemzete javának gyarapításában. Több zsinatról, s nemcsak királyi tanácskozásokról, hanem országos gyűlésekről is van tudomásunk, melyeknek határozataiból — magyarból latinra fordítva — egyet-mást meg-

őrzött számunkra az idő. Egy-két törvényét megemlítjük mi is.

Hogy az egyházat — mely iránt szigorúbb volt, mint régibb királyaink bármelyike — megóvja a sűlyedéstől, elrendelte, hogy «tudatlanok ne rendeltessenek papokúl; a kik pedig' azokúl rendeltettek, tanúljanak vagy tétessenek le.»

A papi nőtlenséget nem erőszakolta, de közel juttatta végleges diadalához, kimondván, hogy «a ki nőtlen korában lett pappá, nem nősűlhet; a nős pap pedig nem házasodhatik másod ízben.»

Az ősi pogány vallást ő sújtotta az utolsó tilalommal: «Pogány szertartásokat — úgymond — senki se kövessen; a ki pedig ilyeneket követne, ha a nagyok közűl való, tartson tizenegy napig bőjtöt ha pedig a kisebbek egyike, bőjtőljön hét napig veréssel.»

Nagyfontosságú az a törvénye is, a mely a nemesi birtok öröklését aképen rendezi, hogy «a honfoglalás idejéből származó s a Szent István adományozta földbirtok fölött a tulajdonos egyaránt szabadon rendelkezhessék; de a Szent István utódaitól adományba kapott birtokok apáról fiúra szállјanak, ha pedig az örökhagyónak fia nincs, testvérére s annak fiaira, ilyenek nem létében a királyra háramoljék az öröklés joga.»

Azonban legtöbbet tett Kálmán az igazságszolgáltatás javításában. A korábbi kegyetlen büntető törvényeket enyhítette; a boszorkány-pereket pedig eltiltotta, kimondván, hogy «a boszorkányokról, a kik nincsenek, szó se történjék». Hogy a nemes ember, ha panaszával egyenesen a királyhoz nem fordúlhatott, e miatt szabadságában és jogában meg ne rövidíttessék, elrendelte, hogy «minden püspöki megyében évenként kétszer tartassék oly zsinat, a melyen a főispánok s a többi tiszti hatóságok a püspök körűl gyülekeznek. Itt aztán a főb-

bek ügyei az összes zsinatban, az alsóbbak panaszai pedig a zsinat egyes tagjai által külön vétetnek ítélet alá.»

Azoknak, a kikre az igazság kiszolgáltatását bízta, ezt a tanácsot adta: «Oly óvatosan, oly aggodalmasan kell mindent megfontolni az igazság mérlegén, hogy egy részről az ártatlanságot gyűlöletből ne kárhoztassuk, más részről a bűnt barátságból ne ótalmazzuk.»

Uralkodása első felének nagy erőfeszítései után sem élvezhetett Kálmán békét és nyugalmat. Testi szenvedések, betegségek, családi bajok és az országot megosztó pártoskodások egyesűlt erővel támadtak fáradt, de csüggedést nem ismerő lelkére. Első neje halála után a kievi nagyfejedelem leányát, *Predszlavát* vette feleségűl, de a hűtelen nőt csakhamar elűzte udvarából. Ez hazamenekűlt s otthon, orosz földön szűlte *Boricsot*, a ki utóbb mint trónkövetelő tért vissza, hogy az akkor már belső zavarokba sűlyedt, külső támadásoktól fenyegetett ország bajait a maga izgága életének bűneivel tetézze.

A pártoskodásokat Kálmán öcscse, *Álmos* herczeg kezdte meg. Bosszúból azért, hogy Horvátország kormányát a tiszántúli részek birtokával kellett fölcserélnie, s vétkes nagyravágyásától izgatva, egyenesen bátyja kormánya ellen tört. Kész volt az ország biztosságát és függetlenségét is feláldozni, csakhogy czélhoz juthasson. Újra fölidézte a német beavatkozást s *V. Henrik* császár, a kinek támogatását kiesdette, mohón látott Pozsony ostromához; majd föllázította s elszakítani készűlt Horvátországot: de minden vállalatával kudarczot vallott. Négyszer fogott fegyvert bátyja ellen, s ez, miután mindannyiszor legyőzte, négyszer megbocsájtott a pártütő testvérnek.

Kálmán nagylelkű volt, de nem öcscsét kimélte,

hanem féltette nemzetét. S mikor látta, hogy a maga, fia s országa javát másképen nem óvhatja meg a javíthatatlantól, megparancsolta, hogy Álmos herczeget fiával, *Béla* herczeggel együtt foszszák meg szemök világától. Rettegett attól a gondolattól, hogy a megújúló polgárháborúk tönkre fogják tenni nagy elődei és az ő élete fáradozásainak minden gyümölcsét, s irgalmatlan eltökéléssel arra szánta el magát, hogy a fekélyt egy vágással kiirtja a nemzet testéből — hogy az épen maradt rész virúlhasson.

A jövő azonban csak aggodalmait igazolta, de nem teljesítette reménységét, s az a tett, a melyet nemzete javáért követett el, az utódok szemében lelki gyarlóságának vált bélyegévé. A krónikák elfogúlt gyűlölségét, a melylyel Kálmán kegyetlenségét emlegetik, átszűrte az idő, s a nagy király megbélyegzett kegyetlenségében ma már a nemzete javáért remegő király kétségbeesését látjuk. Olyan áldozatot hozott, a melyhez nem nyúlhatott a nélkűl, hogy magát is meg ne sebezze vele.

II.

Visszatekintés a Szent István óta eltelt ötven évre. — A nemzeti élet átalakulása. — A pogányság kivész. — A ker. hit, élet, társadalmi és állami rend gyökeret ver. — A nép foglalkozása. — Városok. — A nagy királyok példája. — A kir. hatalom teljessége. — A nemesség. — László és Kálmán királyok dicsősége.

Ha Kálmán király halálánál megállva, visszatekintünk a III. Henrik császár támadásai és az utolsó pogány fölkelés óta eltelt ötven esztendőre: lépten-nyomon szemünkbe ötlik a nemzet állapotának nagy megváltozása, a keresztény egyház megerősödése, a királyság hatalmának emelkedése.

A pogányság utolsó maradványai is eltünnek e félszázad alatt. Kihal az ősi hit a szívekben, elhamvad a tűz a «magyarok istenének» kövein, elnémúl a táltosok éneke s mindezekkel együtt erejüket vesztik és enyészetnek indúlnak az ősi erkölcsök és szokások. Elmúlnak nyom nélkül, emlékük is alig marad egyéb annál az egy-két jelnél, a mely népszokásainkban, babonáinkban, meséinkben, nyelvkincsünkben itt-ott még ma is felcsillan. Hogy a pogányság Kálmán uralkodásának derekán mily közel volt már a tökéletes kiveszéshez s hogy mily kevesen lehettek csak hívei, semmi sem mutatja jobban, mint e királyunknak amaz enyhe törvénye, a mely a pogány hitet vallóra, ha szolgasorsú is, nem szab keményebb büntetést, mint «hét napi bőjtöt veréssel».

A mint az elszáradt, lehullott lombozat helyén tavasz fordúltával új rügyezés fakad s az ágakat új lombnak sátora borítja: úgy foglalta el a pogányság helyét a kereszténység. S nemcsak a keresztény hit, hanem vele együtt a keresztény élet és a keresztény állami rend. A társadalmi és állami téren az átalakulás talán lassúbb, a haladás csekélyebb: de biztos és feltartóztathatatlan s hazánk állapota minden nappal hasonlóbbá meg hasonlóbbá válik a nyugati keresztény országokéhoz.

A lakosság nagy része még baromtenyésztéssel foglalkozott és sátrak alatt élt; de a költözködéssel lassanként alább hagyott s kisebb-nagyobb községekbe verődött össze. A községi élettel együtt fejlődött és terjedt a földművelés meg a mesterségek űzése s a sátrak helyét nádból összerótt kunyhók, faházak foglalták el. A tulajdonnak becse nőtt, az ellene elkövetett vétségek száma csökkent. Még László király rettenetes szigorúsággal bünteti a lopást, rablást és orgazdaságot — a nép

legelterjedtebb bűneit, melyek korábbi életmódjából fakadtak s azzal együtt jártak. Kálmán király már enyhit nagy elődjének törvényein, annak bizonyságáúl, hogy a nép életmódjában e rövid idő alatt is nagy volt a haladás, erkölcseiben tetemes a javulás. A nagyobb községek az Isten háza körül keletkeztek, házaik a körűl csoportosúltak; életük központja a szentegyház volt, a lakosság tekintete annak keresztjén csüggött. A kisebb községek többen közösen építettek templomot, a hol az ünnepeket megszentelték s felhasználva összegyűlekezésüket, adni-venni valóikat is elintézték. Míg István király törvényei közt van olyan is a mely az istentiszteleten való illendő magaviseletet szabályozza s kemény büntetést ró a parancsa ellen vétőkre: László és Kálmán már nem látják szükségét sem a régi törvény megújitásának, sem új törvény hozatalának, mivel a régi vétségek, úgy látszik, megritkúltak s kiveszésnek indúltak.

De volt más baj amazok helyett. Az istentisztelet napja volt egyúttal a «vásárnap». A kinek adni-venni-valója volt, ekkor végezhette el legalkamasabban, a mi pénz hijján leginkább csere útján történt. A vásár bizony zajjal, a csere hol az eladónak, hol a vevőnek igazságtalan megröviditésével járt, a mitől elmaradhatatlan volt az összecsődűlt sokaság összeütközése, erőszakoskodása. Rossz előkészítője vagy kisérője volt mindez az ünnepi áhítatoskodásnak. I. Béla király tőle telhetőleg segitett is a bajon. A vásárok tartását áttette az ünnepet megelőző napra; szabályozta az adás-vevésnél használt mértékeket s hogy az árúk kicserélését megkönnyítse, nagy mennyiségben veretett kisebb értékű ezüstpénzeket.

De ha a nép nagy sokaságába nehezen hatott be az új műveltség és lassúbb volt a haladás: a királyok

székvárosaiban, a püspöki székhelyeken s egyéb városainkban a Duna mentén és az ország nyugati felében a lakosság annál inkább megközelítette a nyugati népek mértékét. A lakosság itt nagyobb részt idegen volt, magával hozta már a nyugati műveltséget s ennek vált terjesztőjévé a magyarság közt, melybe lassanként beolvadott. A falusi községek faházai és fatemplomai helyett Esztergomban, Székesfehérvárott, Veszprémben, Pozsonyban, Pécsett, Nagyváradon, Gyulafehérvárott és más helyeken díszes székesegyházak emelkedtek, melyeket a királyok, egyházi és világi nagyok meg a polgárok kőházai utczasorban fogtak körűl. S a városokban eleven kereskedő-élet pezsdűlt meg, a mely különösen a keresztes hadjáratok megindúlása óta mind messzebbre meg messzebbre terjesztette ki összeköttetéseit. Nem volt már messze az az idő, mikor hazai és külföldi kereskedők városainkon át Augsburgtól Konstantinápolyig s a dalmát városoktól az orosz fejedelemségekig hordták árúikat.

S a nép annál inkább megbarátkozott a keresztény hittel, műveltséggel és élettel, minél inkább tisztelhette királyaiban ennek az új életnek példányképeit. Szerencsés félszázada volt ez a nemzetnek, a mikor egymást követve, úgyszólván szakadatlan sorban oly királyok hordták a koronát mint I. Béla, I. Gejza, Szent László és Kálmán.

Nem csoda — noha szinte határos azzal — hogy a magyar nép nemcsak maga erősödött meg az új hitben, hanem annak terjesztőjévé is válhatott már oly népek közt, a melyeket a sors királyaink hatalma alá adott. Alig csendesedtek le az utolsó pogány fölkelés hullámai, így lettek királyaink a kereszténység magvetőivé a betelepített pogány kúnok közt, a keresztény egyház szervezőivé a meghódított Horvátországban.

A mi nagyot a kereszténység művelt, a királyság ótalma alatt, annak támogatásával tette. És a királyság, azóta, hogy az országot a német császárok támadásaitól oly hősiesen megvédte, nemcsak megerősödött, hanem népszerűvé, sőt nemzetivé lett. Lassanként feledésbe merült annak emlékezete, hogy idegen földből ültették át. Ki vizsgálta volna a földbe rejtett gyökereket, mikor terebélyes koronájában és magasra szökő sudarában gyönyörködhetett!

Királyaink hatalma nemcsak megközelítette, hanem sok tekintetben meg is haladta a nyugati uralkodókét. Ezekben az országokban a királyi hatalom területek szerint szét volt darabolva. A hány grófság, herczegség, úgyszólván annyi kis királyság. A fölségi jogok gyakorlásában a királyok kénytelenek voltak megosztozni hatalmas vazallusaikkal. A mi királyaink hatalma teljes volt, majdnem korlátozatlan. Nem is volt más korlátozója hatalmuknak, mint az egész nemzetet képviselő s annak nevében cselekvő nemesség, a mely a maga akaratát a királyéval szembe szegezhette. De a nemesség most még tartogatja erejét s az állami hatalom gyakorlását egészen a királyoknak engedi át.

Ha fontosabb országos dolgok elintézéséről volt szó, megtörtént, hogy királyaink egyik vagy másik vidéken maguk körül gyűjtötték a nemességet; de azért a törvényeket kedvelt egyházi és világi főembereik meghallgatásával a királyi tanácsban hozták. A törvények végrehajtása s az igazságszolgáltatás is az ő kezükben van s szolgálatukra állnak udvari méltóságaik, a vajdák, bánok és várispánok, a kiket ők neveztek ki. Hatalmuk mégis főképen a királyi vármegyéken nyugodott.

Ezek — számra nézve mintegy hetvenen — szolgáltatták a bányákon, pénzverésen és vámokon kivül a királyi kincstár jövedelmeinek javarészét és a királyi

hadseregnek magvát. A német császárokkal folytatott harczok alatt az ország megvédésében részt vett a nemesség is; de ez nem állt mindig és mindenben a király rendelkezésére. Mikor királyaink László ideje óta a szomszéd országok dolgaiba is beavatkoznak s új foglalásokkal gyarapítják a honfoglalás idejében megszállt területet: főkép a vármegyei hadakkal aratták diadalaikat.

A harczi babér és jutalom mind gyakrabban és mind nagyobb számmal csalogatja a nemességet is, hogy maga jószántából csatlakozzék a királyok zászlaja alá. Nem is maradt el a kitűntetés, az adomány, a méltóság és a hatalom. Ilyformán mind számosabban emelkednek ki a nemesség soraiból, a kik a trón közelébe jutván, a királyi kegyelem rájuk áradását lesik. Egy szóval, a királyi hatalom, míg egyfelől mind mélyebbre ereszti gyökereit a hazai földben, másfelől arra is elég erős, hogy az ország határain túl terjeszkedjék.

De szüksége is volt a nemzetnek a királyság e megerősödésére, mert Kálmán halála után új veszedelmek támadnak. A belső meghasonlás és a görög császárok főhatósági törekvései egyszerre, egymást támogatva, egyesűlt erővel és ádázsággal fenyegették Szent István alkotásait. Hogy a magyar királyság ezt a megpróbáltatást is rendűletlenűl kiállhatta és kiállotta: az utódok érdemén kívűl László és Kálmán uralkodásának dicsősége.

ÖTÖDIK FEJEZET.

KÜZDELEM A GÖRÖG CSÁSZÁRSÁGGAL. III. BÉLA KIRÁLY.

I.

A magyarok érintkezései a görög birodalommal. — Az Árpádház és a Komnénok. — A magyar királyság függetlensége ismét veszedelemben forog.

Szent László királyunk Piroska nevű leányát a «*szép*»-nek nevezett *Komnén János*, görög császár vette feleségül. Így jutottak atyafiságba az Árpádok és Komnénok s ez atyafiság révén így indúltak meg ismét az összeköttetések és összeütközések a két szomszéd birodalom között.

Őseink még Lebédiában és Etelközben ismerkedtek meg a görögökkel. Több háborújokban voltak szövetségeseik; viszont görög írók hagyták az első hiteles tudósításokat őseink akkori állapotáról az utókorra. A honfoglalás után sem szakadtak meg régi összeköttetéseik; csakhogy a hadi kalandokra járó magyarság most már mint ellenség kereste föl a görög földet. A krónikák sokat beszélnek pusztitásaikról, s arról a réműletről, melybe magát Konstantinápolyt is több ízben ejtették. Utolsó hadi kalandjuk is görög földön esett meg. A mint nyugaton a lechparti vereség, itt keleten az ő adrinápolyi kudarczuk némítja el fegyvereik csattogását a dúlásaiktól zaklatott szomszédok között.

A görögökkel való emez érintkezéseikből egyéb hasznuk is volt az ősöknek, mint az a zsákmány, a melyet szereztek és az a rémület, a mely előttük és nyomukban járt. Görög mesteremberekkel és kereskedőkkel is

akadt dolguk, sőt a kereszténység is görög földről szivárgott át először hazánk déli és keleti vidékeire. Görög templomokról, klastromokról és szerzetesekről még Szent István korában s azon túl is történik említés a régi írásokban. De a mint a magyar nép Gejza fejedelem ideje óta hátat forditott a keletnek s egészen a nyugati műveltség hatása alá került: a görög császársággal való régi érintkezések is békében-háborúban egyaránt ritkúltak s utóbb csaknem teljesen megszűntek.

A görög császárságnak vérét vették a belső villongások s erejét vesztve, nem törődött szomszédaival. Örült, ha ezek nem háborgatták, nem hogy ő kötött volna ki velük. Nagy szerencsénk, hogy ama harczok alatt, melyekben hazánk a német császársággal viaskodott, a keleti szomszéd jobb erőben nem volt s ellenünk nem támadott! Mire aztán felocsúdott tehetetlenségéből s a Komnénok hatalmas családja még egyszer, utóljára, új fénynyel övezte a görög császárok roskadozó régi trónját: a magyar királyság nemcsak hogy kivívta már függetlenségét, hanem a félszázados küzdelemben megedzve, terjeszkedni is próbált. Terjeszkedése pedig csak déli határaink irányában történhetett. László és Kálmán hódításai csupa olyan területeket kapcsoltak hazánkhoz, a melyek egykor a görög császársághoz tartoztak vagy annak főhatósága alatt álltak. Nagy volt a veszedelem a szomszédra nézve — utóbb be is következett! — hogy a Balkán-félsziget éjszaki fele az Adriai-tengertől a Fekete-tengerig a magyar korona hatalma alá kerül s a görög birodalom el lesz vágva a Duna völgyétől.

Mikor a Komnénok összeszedték hanyatló birodalmuk megmaradt erejét s arra törekedtek, hogy annak régi hatalmát visszavarázsolják: a szárazföld felől a

terjeszkedő magyar királyságot találták útjokban. Megakadályozni ezt a terjeszkedést, sőt az elődök mulasztását helyre ütve, a magyar királyságot a görög császárság főhatósága alá keriteni: ez volt az ő áhításuk. Az a Komnén pedig, a ki legállhatatosabban, legnagyobb erővel, legtöbb észszel és ügyességgel törekedett erre a czélra: Mánuel császár volt, Szép Jánosnak és Piroskának fia, Szent Lászlónak unokája.

Azok a békés, barátságos összeköttetések, a melyeknek szálait az atyafiság szövögette a konstantinápolyi és székesfehérvári udvarok között, inkább kárára szolgáltak az országnak, mint hasznára. Ezekből sodorta Mánuel császár azt a hurkot, a melylyel a magyar királyságot birodalmához készült szorítani. A hány nagyravágyó, elégedetlen királyi herczeg vagy pártütő főúr akadt s nem fért meg az országban, valamennyit szivesen látta, bujtogatta és segitette a görög udvar. Élesztgette a belső villongások üszkét, hogy azt lángra lobbantva, a nemzetet megoszsza s annál könyebben rátehesse kezét Szent István örökségére.

Válságos idők köszöntöttek be ismét hazánkra. A német császársággal vívott kemény harczok után, épen egy század fordultával, megint szabadsága, függetlensége, mindene koczkára volt téve. Majdnem félszázadon át tartott ez a küzdelem hol nyíltan a harcz fegyverével, hol titkon az ármányok és cselszövések eszközeivel.

Sem a veszedelem nem volt kisebb, mint száz évvel ezelőtt, sem az erő nem volt csekélyebb, a melylyel mind a két fél viaskodott; válságos, meglepő fordulatokban is egyaránt gazdag ez a korszak: és mégis sem az élő nemzedékre nem volt oly nagy hatással, sem a krónikákban nem csendűl meg emlékezete oly elevenen, mint a hogy az egész nemzetet magukkal ragadták a német császársággal vívott harczok. Figyelemre méltó

tény, a mely egyfelől azt bizonyítja, hogy Szent László és Kálmán alatt mennyire megerősödött a királyi hatalom, másfelől arra enged következtetni, hogy a küzdelem inkább királyaink küzdelme volt mint a nemzeté. Királyaink vívták azt a maguk megnövekedett, hatalmas erejével. Hogy nemzeti háború nem volt, meggyőzően hirdeti a krónikák némasága vagy közönbössége. A nyugati császársággal szemben, mondhatnók, a felbuzdúlt nemzet védte meg hazánk függetlenségét; a keleti császársággal szemben a megerősödött királyság.

II.

II. István és Álmos herczeg. — Az első összeütközés a görög császársággal. — Vak Béla. — II. Gejza; harczok a görög császársággal. — III. István. — Mánuel görög császár vazallusai a magyar trónon. — A görög főhatóság hirtelen vége. — Béke. — Béla herczeg Konstantinápolyba kerül.

Azok a pártoskodások, a melyek Kálmán életének utolsó éveit megkeserítették, utódának, *II. István* királynak uralkodása alatt is zaklatják az országot s alig telik el nehány esztendő, már ürügyet és alkalmat szolgáltatnak a görög császároknak arra hogy hazánk dolgaiba avatkozzannak.

Míg a fiatal, heves vérű és harczias király idegen földön jártatja hadait s majd a cseh fejedelemmel és osztrák herczeggel köt ki, majd meg Oroszországba viszi fegyvereit: a vak *Álmos* itthon összeesküvést forralt ellene s még egyszer megkisérlette, hogy nem tehetné-e az ifjúkora óta annyira áhitott koronát őszülő halántékaira. De bűnös terve idejekorán napfényre kerűlt s míg társait a király haragja kegyetlenűl sújtotta, ő maga megmenekűlt s a görög császári udvarban ke-

resett és talált ótalmat. István király bosszúja nyomon követi őt ide is. Kiadását követeli a császártól s mikor ezt megtagadják, nem riad vissza attól sem, hogy vakmerően haddal támadja meg az akkor nagy hatalmú birodalmat.

Az első összeütközés a két szomszéd birodalom hadai közt meg is történt (1128); de a háború szerencsére nem tartott sokáig. Álmos herczeg halála egyelőre véget vetett a küzdelemnek, a mely nem sokára újult erővel tört ki s annyi bajt tetézett az országra.

Miért történt, miért se', nem mondhatjuk meg, de a krónikairók azt beszélik, hogy a fiatal István király lelki ereje ezután megtörött, hogy szőrcsuhát öltött magára s elzárkózott a világtól. Gyermeke nem volt, s annyi zavar közepette gyötrő aggodalommal gondolt királyi nemzetsége pusztulására, melynek utolsó fiúivadékáúl magát hitte. Ezt az aggodalmát eloszlatta a sors: a vak Álmos herczeg szintén megvakított fia, Béla herczeg előkerűlt a pécsváradi kolostor falai közűl, a hol gyöngéd kezek rejtegették, óvták a szerencsétlen ifjút a király haragjától. István megbékélt vele, örömmel fogadta utódjává, a szerb fejedelem leányában, *Ilonában* erős lelkű feleséget, a szerb fejedelemségben hasznos szövetségest szerzett számára. Mind hiában! sem az ország belső békéjét helyre nem állíthatta, sem nem sikerűlt elhárítania azt a veszedelmet, a mely utódait a határok felől fenyegette.

Vak Bélát sokan nem látták szívesen a trónon. Az egyik uralkodásra termettségét vonta kétségbe; a másik rossz szemmel nézte a papság iránt való túlságos hajlandóságát; a harmadik meg attól tartott, hogy bosszút fog állani azokon, a kik megvakításának okozó voltak. Igazuk volt, mert a sokat szenvedett, szerencsétlen király a trónon első dolgának tartott a bosszúja

kielégitését. De nem árúlta el szándékát. Barátságot szinlelt még ellenségei irányában is, s kétszínűségével tőrbe ejtette őket, hogy megsemmisitő csapást mérhessen rájuk.

Aradon gyűlésbe hivta az urakat, a melyen — semmi rosszat sem gyanitván — az elégedetlenkedők is nagy számmal sereglettek egybe. Itt aztán a királyné felszólitására az udvar hívei reárontottak a védetlenűl meglepett áldozatokra, a kik közűl ötvennél többet kegyetlenűl legyilkoltak. Azokat, a kik megmenekűltek a veszedelemből, valamint a szörnyű vérengzés áldozatainak örököseit számüzték, birtokaiktól megfosztották s az elkobzott jószágokkal az egyházat és az udvar híveit jutalmazták.

De Béla és tanácsosai olajjal láttak a tűz oltásához: az elégedetlenség és pártoskodás lángjai magasabbra csapdostak mint azelőtt. A számüzöttek, s azok, a kik a király tettén fölháborodtak, *Borics* herczeghez fordultak reményeikkel és aggodalmaikkal: Kálmán király kitagadott, korcs fiához, a ki orosz földön lesve leste az alkalmat, hogy jogtalan nagyravágyását a magyar korona megkerítésével kielégíthesse. Ez nem sikerűlt ugyan neki; vágyait nem támogatta sem igazság, sem hatalom: de azért holta napjáig nem tette le a fegyvert s támadásaival csaknem huszonöt éven át tömérdek bajt és nyugtalanságot árasztott az országra. Egész élete hijával volt a méltóságnak, megsiratatlanúl húnyt el s emlékével nem engesztelődött ki az idő sem.

Béla uralkodása alatt kétszer támadt az országra Borics (1132, 1133), a kit a lengyel király is segített; de mind a két alkalommal eredmény nélkűl, kudarczczal kellett visszavonúlnia. A lengyel szövetséget eljátszván, a görög udvarhoz, majd a német császárhoz fordúlt támogatásért. Mikor utóbb kitört a háború Mánuel

császár és Gejza király közt, a görög csapatok közt küzdött hazánk ellen s az egykor nagyralátó ifjú úgy húnyt el, mint a görög császár zsoldosa 1156-ban.

Vak Béla uralkodásának utolsó évei békében teltek el, deez a béke a király gyengeségén nyugodott, melyet az ország nagyjai a maguk gyarapitására zsákmányoltak ki, s olyan szélcsendhez hasonlított, a mely nagy zivatarokat szokott megelőzni. A zivatar be is köszöntött, csakhogy Béla nem érte már meg. Mánuel görög császár zúdította azt az országra: Mánuel, a Komnénok leghatalmasabb ivadéka, a kinek lelkében a császárság régi dicső hagyományai keltek új életre s a kinek egyéniségében udvara ármányossága és anyai nagyapjának, Szent Lászlónak hősisége egyesűlt.

Vak Béla fia és utóda, *II. Gejza* még csak serdülőfélben levő ifjú volt, mikor a görög császári széken Szép János helyét *Mánuel* foglalta el. Uralkodása első éveiben a Keleten és a Földközi-tengeren volt elfoglalva a seldzsuki törökök, normannok és velenczeiek ellen, s csak tized évre kezdte meg támadásait a magyar királyság ellen. De azért már korábban is adta jelét ellenséges indulatának, mikor Boricsot, az országból háromszor kivert trónkövetelőt és Gejza király száműzött testvéreit, *László* és *István* herczegeket udvarába fogadta és támogatta.

Első hadjáratát akkor kezdte meg, mikor a szerb fejedelemség a görög császárok főhatósága alól a magyar korona ótalma alá helyezkedett.

A húsz éves, nagy tehetségű, derék fiatal király oldalán az ország két első embere, *Belus* nádor és *Lukács,* esztergami érsek álltak őrt a határokon. Gejzát már öt évvel ezelőtt övezték fel a harczi karddal, a melynek becsületet is szerzett, mikor a Boricsot támogató osztrák herczeg hadain a Lajtha folyó mellett

nagy diadalt aratott. A görög háborúkban is nagy őseihez, I. Bélához és Szent Lászlóhoz méltóan viselte magát.

Az 1151-ik évtől 1156-ig (épen száz éve múlt III. Henrik német császár támadásainak!) háromszor újult meg a harcz az Al-Duna és a Száva mentén magyarok és görögök közt. Első ízben Mánuel átkelt a Száván s maga a Szerémséget, csatlósai — Borics és a magyar herczegek — a Temes vidékét pusztították. De azon kívűl, hogy dúlt és zsákmányolt, be kellett érnie Szerbia visszacsatolásával: a Száván és a Dunán túl nem terjeszthette ki hatalmát.

Gejza áldozatok árán ugyan, de megvédte az ország függetlenségét s volt oka rá, hogy az áldozatot, a melyet a béke itt, a déli határ szomszédjában követelt, ne sokalja. Ugyanis ép abban az időben, a mikor Mánuel támadott az országra, *Barbarossa Frigyes*, a hatalmas német császár is készülődött elődei munkáját folytatni. Gejza talpon volt ő vele szemben is. Szövetségeseűl szegődött ellenségeinek. Nem csak védekezik, hanem kész a támadásra is, hogy míg a déli határt biztosította, a nyugatin csorba ne essék. A derék ifjú király, a ki halálakor alig volt több harmincz évesnél, elháritotta a veszedelmet nemzetéről, de meg nem szűntethette. Visszatért az kora elhúnyta után azonnal, hogy annál ádázabb erővel sújtson le utódjára.

Alig vette hirét annak, hogy Gejza király meghalt és az apai trónra a tizenhárom éves *III. Istvánt* helyezték: Mánuel azonnal megindította hadait Magyarország ellen s követelte, hogy a védelmébe fogadott magyar herczegek egyikét fogadja el a nemzet királyáúl. Azzal a neszszel követelődzött, mintha törvényük lenne a magyaroknak, hogy az elhúnyt király koronáját nem gyermekei, hanem testvérei öröklik. Ilyen törvényünk

ugyan nem volt s a hamis ürügyet vissza is utasították; de azért a meglepett s meglepetésében tehetetlen nemzet nem ellenkezhetett a császár parancsával.

Mánuelnek is megvolt az az öröme, mint száz évvel azelőtt III. Henrik német császárnak. Ő adhatott királyt a magyaroknak s főhatóságát ráerőszakolhatta a nemzetre! Csakhogy az ő öröme és büszkélkedése sem tarthatott sokáig.

A görög hadak elől a törvényes király, III. István, az ő gyámjaival, híveivel, egész udvarával együtt a Duna bal oldalán az ország nyugati széleire Pozsonyba vonúlt; a királyi hatalmat pedig Mánuel kegyelméből *László,* majd az ő hirtelen halála után *István* herczeg bitorolta. Hatalmuk azonban nem verhetett gyökeret azon a földön, a melyet elárultak. Hiában hivalkodott István, a trónbitorló a császár rokonságával, a kinek egyik hugát vette feleségűl; hiában követett el erőszakot erőszakra, hogy hatalmát mutogassa: a nemzet, a mely megvetette őt, elfordúlt tőle. Nem telt bele fél esztendő, már kiűzte őt görög testőreivel együtt az országból. Belus nádor akkor nem volt már a magyar udvarban: Mánuel kegyelméből a szerb fejedelmi széket foglalta el s inkább új úrához hajolt mint a magyarokhoz. Lukács érsek volt az, a kinek szavára a nemzet megemberelte magát, törvényes királya tiszteletét helyreállította s idegen urat szolgáló zsarnokától megszabadúlt.

Mánuel nagy sereggel közeledett e hírre a határok felé, hogy az elűzött Istvánt megsegélje; de látván a magyarok egyetértését és elszántságát, hüvelyébe eresztette kivont fegyverét s erőszak helyett ármánynyal tört az ország megrontására.

Nándorfehérvári táborából békét, barátságot, szövetséget kináló követeket küldött III. Istvánhoz, s kérette

őt, küldené hozzá öcscsét, *Béla* herczeget, a kit az új frigy zálogáúl magával visz székvárosába, ott udvarába, családjába fogad s mivel fiai nincsenek, nagy birodalma örökösévé fog tenni. Tetszett ez a kedvező fordulat a magyar uraknak, s mielőtt jól fontolóra vették volna, teljesítették Mánuel kivánságát.

Így került a fiatal magyar herczeg a görög császári udvarba; de nem a béke zálogáúl, hanem azért, hogy Mánuelnek Magyarország dolgaiba avatkoznia módot, alkalmat, ürügyet szolgáltasson. Nem is múlt el még egy év sem, a mikor Mánuel már a Szerémséget s utóbb Dalmácziát is követelte, mint Béla herczegnek, az ő fogadott fiának apai örökségét. Meg is szerezte mind a kettőt, de csak kemény harczok árán, a melyek az erdélyi havasoktól az Adriai-tengerig vérbe-lángba borították az ország déli határait (1164—1167).

Ezek a harczok voltak utolsó fellobbanásai a két szomszéd közt dúló hosszas küzdelemnek, s nem olyan eredménynyel értek véget, a milyet az egyik fél remélt, s a milyentől a másik retteghetett. Mánuel visszaszerezte ugyan Dalmácziát és a Szerémséget, melyek egykoron a görög császároknak hódoltak, de a magyar királyság függetlenségét megdöntenie ép oly kevéssé sikerűlt, mint a német császároknak. Nem is fenyegette hazánkat délről komolyabb veszedelem mindaddig, míg a császárok székvárosa a török félhold uralma alá nem kerűlt.

Mánuelnek azok a tervei is szétfoszlottak, a melyeket a fiáúl és örököséűl fogadott Béla herczegre épített. Második nejétől fia születvén, a magyar herczegre, mint kelletlen vetélytársra, nem volt többet szüksége udvarában. A mit pazar kézzel ráhalmozott, leszedegette azt róla egyenként s üres kézzel bocsájtotta haza, mikor gyermektelen bátyja halála után a magyar

korona öröksége rá szállott. Az sem lehetetlen, hogy azt a mérget, a mely III. István kora halálát okozta, görög kéz keverte.

III.

III. Béla nagy királyaink nyomába lép. — Megerősíti a korona tekintélyét és bizto ítja az ország függetlenségét. — Az országban rendet teremt. — Intézkedései. — Udvara. — Viszonya az egyházhoz. — A keresztes hadak. — Béla király érdemei.

A görög udvarban nevelkedett *III. Bélát* bizalmatlansággal és idegenkedéssel fogadták itthon még azok is, a kik törvényben gyökerező joga előtt meghajolva, neki a koronát felajánlották. Nem fojthatták el azt az aggodalmukat, hogy hátha eltanúlta a görög császárok zsarnoki kormányzását, lelkébe szívta a császári udvar feslett erkölcseit s az orthodox vallás kedveért elidegenedett ősei hitétől. A hevesebbek nem is érték be ennyivel, hanem tetthez láttak s ellene szegűltek Béla trónfoglalásának. Az ellenszegülők közt az egyház nagyjai buzgólkodtak legserényebben s Lukács érsekre szegezték tekintetöket, a ki nemzete s egyháza jogait féltve, mindent koczkáztató elszántsággal azon volt, hogy a görög császár neveltjét és eszközét távol tartsa a tróntól. Merészen megtagadta Béla megkoronázását s az anyakirálynéval egyetértve, Béla öcscsét, *Gejza* herczeget kiáltotta ki az ország királyává.

Bélát bánthatta a hazafiak bizalmatlansága, megkeseríthette az érsek pártjának nyilt ellenszegülése, de azért nem tántorodott meg lelkében, melyet a jogos nagyravágyás mellett hazája szeretete hevített. Tisztelte mások jogait, de a maga jogai számára is tiszte-

letet követelt. Nem kereste a vérontást, de ki sem tért előle, ha más út nem vezetett ősei igaz örökéhez.

A fiatal, alig huszonöt éves király minden tettében határozottság, erő és önállóság nyilatkozott. Az esztergomi érsek vonakodott? — a pápa engedelmével megkoronáztatta magát a kalocsai érsek által, a ki híve volt. Megtagadták a köteles hódolatot a fejére helyezett koronától? — pártütők gyanánt bánt el az ellenszegülőkkel; fegyveres hatalmának súlyát éreztette velök s megvonta tőlük királyi kegyelmét. Anyját örökre száműzte az országból, öcscsét pedig börtönbe vetette, melynek sötétségéből csak tizenkét év múlva szabadúlt ki.

Öt évi küzdelem után nem volt az országban, a ki a fiatal király hatalmával ellenkezni, jelleme és szándékai tisztaságában kételkedni mert volna. Jó rokona volt és hű barátja maradt Mánuelnek és családjának, de a görög udvar beavatkozásait távol tartotta hazájától. A kik azt hitték, hogy görög nevelésénél fogva új, bizonytalan útakra fogja terelni a nemzetet, korán megismerték aggodalmaik hiú voltát. Béla legnagyobb érdeme ép az, hogy visszatért a régi ösvényre, melynek irányát még Szent István tűzte ki s melyet vele együtt Szent László és Kálmán egyengettek. Minden igyekezetével azon volt, hogy nemzetét minél szorosabban csatolja a nyugati műveltséghez, melyen az fölnevelkedett s a melytől múltja megtagadása és jövője koczkáztatása nélkül el sem lehetett többé szakítani. De hogy népe ebben a szellemben gyarapodhassék, nyugalomra volt szüksége, melyet félszázad óta nem élvezett, és rendre, melyet a félszázados pártoskodások gyökerestül felforgattak. Béla megszerezte és biztosította mind a kettőt.

Az egykorú följegyzések és a későbbi idők krónikásai

egyaránt keveset beszélnek III. Béla király uralkodásáról. Egy-két nagyobb fontosságú ténynek emlékezetét őrizték meg csupán; azonban ez a kevés is elégséges arra, hogy méltatnunk lehessen érdemeit.

A keleti hatalmas szomszéd haragjától nem kellett már rettegnie a nemzetnek; ép ellenkezőleg Mánuel szorúlt a magyar király támogatására. Kis-Ázsia kopár felföldjén magyar csapatok segítették a görögöket az ikoniumi szultán ellen s egy ütközetben magyar vitézek mentették meg a császár életét. Mánuel halála után családja is Bélánál keresett segítséget a trónbitorló Andronikus ellen. Béla az ő javukért kétszer vezetett hadat a görög birodalomba, s nem rajta múlt, hogy rokonait a rájuk nehezedő sorstól meg nem menthette.

Nagylelkű volt, de gyengeség nélkűl, mert Mánuel halála után azonnal visszafoglalta a Szerémséget és Dalmácziát, a melyek ép az ő öröksége révén szakíttattak el a magyar koronától. Dalmácziát ugyan nem bírhatta békén Velencze miatt, melylyel kétszer is hosszantartó háborúba keveredett; de e harczokban ő volt a győztes, s nemcsak szárazon, hanem tengeri ütközetben is diadalt aratott a hajóival büszkélkedő köztársaságon.

Nemcsak hogy helyreállította az ország területének korábbi épségét, hanem új szerzeménynyel is növelte a meglevőt. *Galiczia* az ő idejében ajánlotta magát először a magyar királyok védelme alá. Laza ugyan még a kapocs, a mely ezt az országot ekkor hazánkhoz köti; néha még jobban megtágúl az utóbb, sőt olykor-olykor el is tűnik: de nem semmisűlt meg azért egészen napjainkig.

A mily független és hatalmas volt a királyság a szomszédokkal szemben, oly erős és bölcs volt Béla kormánya

benn az országban. Rendet teremtett s helyreállitotta a személy és vagyon biztosságát, a mely Kálmán halála óta ezerszeres támadásnak volt oda vetve minden oldalról. A krónikairó is legnagyobb érdeméül ép azt magasztalja, hogy «az orvokat és rablókat üldözte s szokásba hozta a folyamodással való élést». Maga Béla is így szól egyik oklevelében: «Hogy a jelenlétemben vitatott és eldöntött per meg ne hiúsúljon, szükségesnek tartottam, hogy a magasságom által meghallgatott és elintézett minden ügy irott bizonyitványnyal erősittessék meg.» Az orvok és rablók üldözésére és megfenyitésére új megyei tisztviselőket rendelt; a közügyek és perek irásban való elintézésére pedig a királyi udvarban külön hivatalt, kanczelláriát állított fel. És a jó kormány alatt nemcsak gyarapodott, hanem pallérozódott is a nemzet.

Béla első felesége görög, a második franczia herczegasszony volt. Ő velök s a hozzájok csatlakozott hívekkel franczia és görög izlés és szokások költöztek a magyar királyi udvarba, melynek gazdag fényűzését egy itt járt német krónikairó nem győzi dicsérni. Az udvar példája hóditván, neki pezsdült a kereskedelem, föllendült az ipar s némikép a művészet is. Az emlékszerű építészetnek Béla uralkodásával egy új korszaka kezdődik. S nemcsak a beözönlött idegenek buzgólkodtak műveltségünk gyarapításában; hódított és terjedt a műveltség a haza szülöttei között is. Sőt arra is van adatunk, hogy magyar ifjak a külföldi egyetemeket látogatták.

Számos bizonyitékával rendelkezünk annak is, hogy Béla mily bőkezű volt az egyház irányában, a mely makacs ellenségből hű szövetségesévé vált. Béla is, mint Szent István, az állami és társadalmi rend alaposzlopát becsülte benne s azt a kapcsot, a mely népün-

ket legerősebben kötötte a nyugati műveltséghez. Egyéb adományait és alapítványait nem említve, ő fogadta be a cziszterczita rendbeli szerzeteseket, a kik a régi Benedek-rendiekkel s a II. István idejében meghonosodott premontreiekkel versenyt munkálkodtak a nép hitének, erkölcseinek és műveltségének ápolásában. Nem találjuk följegyezve sehol sem, de tetteiből azt látjuk, hogy Béla egyik legnagyobb ősét, Szent Lászlót választotta mintaképéűl — mint ő utána is még annyi jeles uralkodónk — s iránta azzal rótta le a maga és nemzete kegyeletének adóját, hogy 1192-ben az egyetemes egyház szentjei közé vétette föl.

Nemzete és királysága jóléte mellett a kor eszméi is foglalkoztatták, lelkesítették Bélát. Figyelemmel kisérte a keresztes hadak mozgalmait s mikor Jeruzsalem 1187-ben a hitetlenek kezébe kerűlt, maga is kedvvel tervezgette, hogy hadat vezet a szent város visszafoglálására.

Harmadévre meg is indúlt a harmadik nagy keresztes hadjárat s a német hadak *Barbarossa Frigyes* császár vezérlete alatt hazánkon vonúltak keresztűl. Béla királyi pompával fogadta vendégét. A budai hegyek közt vadászatokat, Esztergamban ünnepségeket rendezett tiszteletére s fegyveres népét minden szükségesekkel bőven ellátta; de maga nem csatlakozott hozzájok, csupán évek óta fogságban sinylődő öcscsét, *Gejza* herczeget eresztette velök útnak egy magyar csapattal. Nem jó szándékán múlt, hogy a kereszt jelvényét magára nem ölthette, hanem a körülményeken, a melyeket nem ösmerünk, mert élete végéig foglalkozott e hadjárat tervével és sok kincset gyűjtött e czélra.

Nem felejtkezett meg róla halálos ágyán sem, a mikor akép intézkedett, hogy idősb fia, *Imre* legyen követője a trónon, az ifjabb *Endre* pedig örökölje az összegyűj-

tött kincseket s legyen végrehajtója buzgó szándékának.

Béla legnagyobb királyaink közt foglal helyet. Sorsa is közös azokéval: tetteiket áldva magasztalják a késő unokák, de a fiak nem becsülik meg a rájok hagyott drága örökséget.

IV.

Visszatekintés. — Az ország lakossága nyugatról, keletről új beköltözőkkel gyarapszik. — Új szerzetesrendek befogadása. — Az egyház és a műveltség. — Iskolák. — Irodalom. — Első krónikánk és a hagyomány.

III. Béla uralkodásával nevezetes korszaka záródik be történetünknek. A nyugati és keleti császárság közé ékelt magyar királyság a Szent Istvántól III. Béláig terjedő másfél század alatt vívta ki függetlenségét s mindenkorra biztosította helyét az európai országok között. Ezentúl a hatalmas szomszédok támadásaitól megmenekedvén, a királyi hatalom és a nemzeti élet háborítatlanúl fejlődhetett tovább azon az alapon, melyet első nagy királyaink megvetettek.

Hogy ezt a továbbfejlődést a maga idején annál jobban megérthessük, egyelőre irányozzuk még tekintetünket visszafelé s töltsük be azokat a hézagokat, a melyeket magunk után hagytunk.

Ez a fejezet, a melyben a görög császárokkal vívott küzdelemről volt szó, hiányos maradna, ha beérnők a politikai események és eredmények méltatásával. Mert a nemzet a bibliai építőmesterek példáját követte: egyik kezében kard villogott, de a másikban szorgalmasan forgatta a vakoló kanalat.

A béke amaz éveiben, a mikor az emberemésztő harcz szünetelt, királyaink különös gondot fordítottak s minden alkalmat megragadtak arra, hogy idegen népek betelepítésével szaporítsák a lakosság meg-megfogyatkozó számát. S a betelepítések eladdig soha sem voltak oly nagy arányúak, mint a Kálmántól III. Béláig terjedő időben.

II. István alatt *besenyőkkel kevert kúnok* telepedtek le a későbbi Kis-Kúnság területén s szétszórva az ország egyéb vidékein. A beköltözők pogányok, kóbor életet élnek, erőszakoskodásaiktól visszhangzik az ország s a magyar nép alig türtőztetheti gyűlölségét velük szemben: de királyaink jó hasznukat veszik s a nyilaikat ügyesen forgató, gyorsan száguldozó vad harczosok rendesen ott küzdenek az első csatasorban.

Ugyancsak kelet felől ebben az időben, a XII. század vége felé indúl meg az *oláhok* beszállingózása az erdélyi bérczeken át. Nincs róla egykorú, írott tudósításunk; de későbbi földjegyzésekből biztosan következtethetünk rá. Mint nyájaikat legeltető, békés pásztorok jelennek meg a havasi legelőkön a nyári időben, hogy a tél beköszöntésével ismét visszavándoroljanak a Balkán félsziget melegebb vidékeire, a honnan költözködő rajaik kiindúltak. E hosszú időkön át tartó vándorlások alatt mind többen, mind nagyobb csapatokban telepedtek le állandóan a határhegyek innenső oldalán. Elejénte úgyszólván észrevétlenűl történik letelepedésök; utóbb már királyaink marasztalják őket. Sokáig ragaszkodnak megszokott, pásztorkodó életökhöz; de a királyi jószágokon, magánosok birtokain is mint jobbágyok lassanként a földművelésre adják magokat és sok hasznavehető munkáskézzel gazdagítják az országot.

Eme keletről történt betelepedéseknél fontosabbak

a nyugatiak. Amazokat a magyar nemzetnek kellett a maga műveltségéhez fölemelni; ezek hazájuk magasabb műveltségét hozták magukkal. A nyugati beköltözések dolgában nem lehet kicsinylenünk a keresztes hadjáratok hatását. A hazánkon százezrivel átözönlő idegen hadak soraiból, méginkább az azokat kisérő sokaság közűl hol egyesek, hol egész csapatok maradoztak el útközben s állandó hazájuknak választották azt a földet, a hova a sors véletlenűl vetette őket. A kik itt nem maradtak is, ezer viszontagság után hazatérve, hirét vitték a dunamenti gazdag országnak, a melynek nagy szüksége van még munkás kézre s a mely bőven jutalmazza a szorgalmas kéz munkáját.

Ilyen formán történhetett a második keresztes hadjárat átvonulásakor vagy annak hatása alatt a *flamandok* és *szászok* nagy sokaságban való letelepedése hazánk számos vidékén. A flamandok hazájában, Németalföldön a tenger átszakította gátjait, árjával elborítván az ország egy részét s kivándorlásra kényszerítette a lakosokat, a kik ideiglenesen a szomszéd szászok közt találtak menedéket. Innen, ezekkel vegyesen történt beköltözésük hazánkba. Hogy melyik évben jöttek hozzánk, ninc·, följegyezve; de nem is történhetett az meg egy esztendő alatt. Annyi bizonyos, hogy II. Gejza király az 1147-ik esztendő körűl, még a Mánuel császárral kezdett háború előtt telepítette le őket az erdélyi felföld déli részében és a Magas-Tátra alján. A betelepedőket közönségesen szászoknak nevezik a régi irások s úgy hívjuk utódaikat ma is. Szorgalmas földművelők, a mellett ipart, bányászatot űznek s szivesen foglalkoznak kereskedéssel. Népes községeket alapitanak, városaikat utóbb kőfalakkal, árkokkal, tornyokkal erősitik s ép oly jó szolgálatokat tesznek háborúban, új hazájuk védelmében, mint a béke foglalatosságaiban

Maguk igazgatják dolgaikat; az ország törvényeinek tiszteletben tartása mellett a maguk szokásai és törvényei szerint élnek; maguk választják biráikat és egyéb tisztviselőiket s világi dolgokban nem függenek senki mástól, mint a királytól, a kinek kincstárába megfizetik a köteles adót s zászlaja alá adják a köteles katonaságot. A nemzettel nem olvadnak össze, de nagy szolgálataik kedvesekké teszik őket királyaink előtt, a kik idővel újabb meg újabb kiváltságokkal ruházzák fel s nemcsak gazdagokká, hanem hatalmasokká is teszik őket.

Másfelé a dunamenti városokban is nagyobb számmal telepedtek le ez időben flamandok és nyugatról érkező egyéb népek, a kik közt sokan voltak a keresztes hadak üldözései elől menekülő zsidók. Ez utóbbiak már itt talált rokonaikkal együtt a keresztény lakosságtól elszigetelten éltek. A többiek szaporították az országban a polgári lakosságot: azt az osztályt, a mely az egyházon kivűl akkor még úgyszólván egyedűli ápolója volt mind az anyagi, mind a szellemi műveltségnek.

Az egyház ereje is növekedett e század folyamában, sőt közel volt már az az idő, mikor a pápák fenhéjázva gyámságot igyekeztek gyakorolni a királyság fölött s az ország világi dolgaiba is mind gyakrabban beavatkoztak. Erről most nem szólunk, csak azt hangoztatjuk, hogy királyaink, városaink s némely hatalmas nagy uraink bőkezűségéből egyre több templom épűl, egyre több kolostor keletkezik s a régieket is új adományok gazdagítják.

Említettük már, hogy a premontrei és cziszterczita rendek ez időben honosodtak meg nálunk s lettek segítőivé és versenytársaivá az ősi benedekrendek. Ez a két rend franczia eredetű s a betelepedett szerzetesek

onnan hozták magukkal nálunk még ismeretlen ízlésüket és szokásaikat. Részben legalább az ő hatásuknak kell tulajdonítanunk egyházi építészetünk föllendülését s annak az új ízlésnek terjedését, a mely ezen a téren nem sokára utat tört magának. Míg azelőtt a félkör-bolthajtású, alacsonyabb oszlopzatú, szélességében terjeszkedő, izmos román-stílben építették szebb templomainkat: ettől fogva mind kedveltebbé válik a csúcsíves, karcsú oszlopú, magasba törő, tornyocskákkal ékes gót stilű templom. Ez az ízlés lassanként hódít a művészet egyéb ágaiban is s a műiparra is kiterjeszti termékenyítő hatását, melynek melegágyaivá megerősödő városaink lesznek.

A kolostorok szaporodásával iskoláink is szaporodnak. A kisebb iskolákról névszerint nincs még bővebb tudomásunk. Annál nagyobb örvendézéssel emelhetjük ki, hogy az első tudós főiskola kapui ebben a korban III. Béla uralkodása alatt nyíltak meg nálunk.

Kétségtelen, hogy a tudós ismereteknek s általában a szellemi műveltségnek ápolói ebben az időben csaknem kizárólag az egyház emberei voltak, s hogy ez a műveltség első sorban az egyházat szolgálta. De a gyorsan szaporodó és izmosodó polgárságban — nálunk ugyan később, mint a külföldön — hasznos vetélytársai támadnak az egyházi rendnek s ha irodalomról nem is lehet még szó ebben a korban, időhaladtával mind számosabb oly írott emlékkel találkozunk, a melyeket nem az egyházi szükség s nem a vallási felbuzdulás fakasztott életre. Kálmán király idejéből és az azt követő századból szólnak hozzánk az egyház nyelvén szent királyaink legendái; ebből a korból maradtak ránk egy rövid «halotti beszéd» és «könyörgés» alakjában a magyar nyelv legrégibb írott emlékei. Az sem lehetetlen, hogy III. Béla királyunk jegyzője volt

az a névtelen iró, a ki a magyar nép ősi viselt dolgainak emlékét foglalta latin szavakba.

Munkája czímlapján csak annyit mond magáról a szerző, hogy ő «Béla király jegyzője». Hogy melyik Béla királyunk idejében élt, ma is vitatkoznak rajta a tudósok. Nem a bizonyosság, csak valószínűség szól mellette, hogy legrégibb krónikánk szerzésének dicsősége III. Béla udvarának egyik tudós egyházi emberére ejti fényességét.

Nem vetjük latra munkájának sem érdemét, sem fogyatkozásait; csak két tulajdonságára mutatunk rá, a melyek egyaránt jellemzik az iró korát s ennek a kornak magyarját. Az ősök tisztelete ömlik el minden során s minden szava szinte duzzadoz a nemzeti önérzettől. Olyan forrásból kellett meritenie, a mely századokon át volt emez érzések beszédes ápolója: a nemzeti hagyományokból, a nép mondáiból.

Habár a kereszténység kezdettől fogva irtotta a pogány szokásokat és a pogány kor emlékeit megsemmisíteni igyekezett: kétségtelen, hogy még a XII-ik század végén is éltek a hajdani «lázárok» ivadékai, ha más néven «igriczek»-nek, «regősök»-nek nevezték is őket. Meg-megcsendült még a dal és szájról-szájra járt az ősök dicsőségéről; s a mi dalba, énekbe be nem fért, a regék és mesék bűvös világában talált menedéket.

Ha az ősi nemzeti hagyományok is így éltek még első krónikásunk idejében, természetes, hogy a fiatal királyság nagy küzdelmei s a küzdelem hősei annál jobban megragadták a nép lelkét és annál bővebben foglalkoztatták költészetét. Érdemes lesz a nép felfogásának, maig fennmaradt mondáinak világában megtekintenünk azt a kort, a melynek történetét ebben a könyvben az irott följegyzések alapján beszéltük el.

HATODIK FEJEZET.

A MAGYAR KIRÁLYSÁG HŐSKORÁNAK MONDAVILÁGA.

I.

A királyság hőskora; ennek mondavilága. — A mondák tárgya, méltatásuk. — Szt. István és az orgyilkosok. — Béla herczeg Lengyelországban. — Béla, a nemzet ünepelt hőse. — Ellentét és összeütközés közte és Endre király között. — Salamon és Béla fiai. — Ezek diadala. — Salamon vezeklése.

A fiatal magyar királyságnak ép úgy megvan a maga hőskora, mint a pogány időknek. A kereszténység fölvétele, a királyság megalapitása s e kettőnek megvédése a külső és belső ellenségektől nem járt kisebb rázkódtatással, nem került kevesebb küzdelembe s nem lehetett csekélyebb hatással a nép lelkére, mint az elszakadás az ősi hazától, a hontalan barangolás és az új haza elfoglalása, biztositása. E hatásnak meg kellett nyilatkoznia a nép mondáiban és regéiben is mindaddig, a míg a multak emlékének letéteményese, gondozója és megtartója az irott betű helyett a szóban élő hagyomány volt. S meg is nyilatkozott az.

A királyság első századának eseményeit csak krónikáinkból ismerjűk; de bármily száraz a krónikások elbeszélése, helyenként mégis neki lendűl az, elevenné válik, olyan hang ömlik el rajta, olyan részletekkel ékeskedik, a mik nem sajátságai az irott történetnek. Ilyenkor érzi az olvasó, hogy abból a forrásból merítettek, a melyet a néphagyomány táplál s a melyből a nép mondái fakadnak. E mondákból földolgoztak annyit, a mennyihez épen hozzáférhettek s a minek szükségét látták és hasznát vehették. Bizo-

nyára többet hagytak el belőlük, mint a mennyit népies, költői hamvától megfosztva, könyveikben megtartottak számunkra. De e töredékekből is biztosan következtethetünk e mondavilág tárgyára, körére, hőseire s a mi legfontosabb, arra is, hogy e mondák költői feldolgozásban éltek a nép ajkán s a dal szárnyain szálltak nemzedékről nemzedékre.

E mondavilág tárgya a haza ellenségeivel, főképen a német császárokkal való küzdelem és a nemzet szabadságának és függetlenségének megvédése. Nem a pogányság és kereszténység, a nemzet és királyság állanak egymással szemben; hanem az idegen elnyomás veszedelme és a nemzeti védelem, az idegen erőszak és ármány meg a nemzeti erő és erények. Nem is az eseményeken fordúl meg a dolog, hanem az egyéneken, a kik eme nagy erkölcsi tulajdonságok és ellentétek megszemélyesitői. A népmonda legjellemzőbb sajátsága ez az egyénítés. Az ország és nemzet dolga a mondai hősök magán dolgává lesz; az országos és nemzeti összeütközések egy családi drámává alakúlnak át. Ez a felfogás természetes is, hiszen a nép a maga megszemélyesitőit látja hőseiben!

A nagy küzdelem a mi mondáinkban Endre királylyal és öcscsével, Bélával indúl meg. Amabban mindazt megtestesítve látjuk, a mi a nemzetnek nem kedves, a mi a nemzettől idegen, a mi a nemzetre káros; emez egy a nemzettel, ennek minden jeles tulajdonságaival ékeskedik, hős, nagylelkű, bölcs, atyja a népnek, a melyet rendületlenűl megvéd minden támadástól. Ime a nagy országos és nemzeti ellentétek megtestesítése a két testvérben; a magyar királyság és a császárság küzdelme családi meghasonlássá és viszálykodássá átalakítva.

Az apák harcza örökbe száll aztán a fiakra, a kik a

régi ellentétek megszemélyesítői szintén. Az új küzdelemben Salamon örökli apja gyűlöletes, szomorú szerepét; Gejza és László a nemzet hősei, a nemzeti erények diadalra juttatói. Salamon elbukik s könnyelmű ifjúsága hibáiért egy hosszú élet gyötrődéseivel vezekel; László király új fénynyel övezi a veszedelmektől megszabadított királyságot s még holta után is védi népe szabadságát.

Mikor véget ér a két emberöltőn át vívott küzdelem a magyar nép és idegen megtámadói közt: elnémúlnak e mondák is, elhangzik a hősöket magasztaló ének s a nép lantosának helyét a krónikairó foglalja el.

Kétséget nem szenved, hogy e mondákban egy nagy, népies hősköltemény töredékei szólnak hozzánk, a melyek így szétszaggatva is minden részökben elárulják, hogy hajdanta költőileg szőtt szép egészet alkottak.

*

István királynak szent fénynyel övezett alakja kívűl áll ugyan a mondák eme körén; de első szálaik azért mégis az ő uralkodásának ntolsó éveihez, életének utolsó nagy megpróbáltatásához fűződnek. Imre herczeg halála után az udvarban meggyökerezett idegenek Gizella királynéval együtt féltik a királyságot és kereszténységet az árpádházi herczegektől s nem türhetik, hogy a korona öröksége ezekre szálljon. Az ő választottjuk az öreg király hugának fia, Péter herczeg. Hogy ennek útjait egyengessék, megkezdik az árpádházi herczegek üldözését; Vazult megvakíttatják, forró ólmot öntetnek fülébe, hogy világ nyomorékjáúl ne gondolhasson a koronára. Erőszakkal törnek a betegségével és aggodalmaival küzködő agg király életére is. Éjszaka idején orgyilkosokat küldenek háló szobájába; de ezeket meghatja az isten emberének fenséges nyugalma és édes

szendergése s lelkiismeretük lefegyverzi őket. Az egyik orgyilkos elejtette tőrét s ennek zöreje felébresztette az alvó királyt. «Ha Isten velem, ki ellenem!» — Ezek voltak szavai, s Istennek köszönvén megszabadúlását, az embereknek megbocsájtott. Tudta, hogy ki fente élete ellen a tőrt; megtudta, hogy Árpád nemzetségének többi élő ivadékaira is orgyilok vár. Megrendűlt lélekkel titkon magához kérette hát Szár László fiait, Endrét, Bélát és Leventét s azt tanácsolta nekik, hogy meneküljenek az országból, várják be az idő változását s ha órájuk ütött, térjenek haza igaz, ősi örökségük elfoglalására.

Az idegenbe bújdosott herczegeknek nyomuk vész egy időre. Endre herczeg viszontagságairól hallgat a monda; de örömmel beszéli el, hogy Béla az ő hontalanságában is dicsőséget szerez a magyar névnek.

Sorsa a lengyelek földjére veti, a hol ismeretlenűl, közvitéz gyanánt beáll a király seregébe. Egyszer nagy háborúja támadt a lengyelek öreg királyának, Micziszlávnak a szomszéd pomeránokkal. Hosszú, foganatlan viaskodás után abban állapodott meg a két fél, hogy mindegyik sereg állítson ki egy-egy szál vitézt a javából, azok vívjanak meg egymással s a melyik győz, annak királyáé legyen a diadal. A bőséges vérontás után minek fogyasztanák egymást tovább? — A sorsnak úgy is jobbra vagy balra kell eldőlnie; eldőlhet úgy is. Megegyeztek s hittel fogadták, hogy úgy legyen. Hát erre egy óriás termetű, rengeteg erejű pomerán vitéz állt elő hatalmas lován, a mely alig bírta vassal tetézett urának terhét. A lengyel sereg mintha megdermedt volna, soraiban nem mozdúlt meg senki; még a szavuk, a lélekzetük is elállt. Szégyen gyötörte az öreg király szivét s harag villámlott sötét tekintetében. De ime, egyszerre csak az ő seregéből is előrugtat egy daliás

levente s harczra készűlve, leeresztett sisakrostélylyal jelentkezik engedelemért. Meg is vív a szörnyű ellenféllel s rövid küzdelem után, melyben öklelő kópja törött, kard szikrázott, földre teritette a pomerán vitézt. Egeket verdeső riadalom köszöntötte az ismeretlen hőst, a ki ilyen becsületére vált a lengyel seregnek s diadalával egy országot szerzett a lengyelek királyának. De újjongó örömüknél is nagyobb volt meglepetésük és csodálkozásuk, mikor a győztes vitéz, a mint illik, az öreg Micziszláv király előtt felhúzta sisakja rostélyát. Tetszett mindenkinek a fiatal hős, de nem ismerte senki. Azt se tudták róla, honnan jött,merre a hazája. Magának kellett magát megneveznie. Béla herczeg volt, Árpád ivadéka, Szár László bujdosó fia, a ki idegen földön így szerzett dicsőséget a magyar névnek, diadalt a lengyelek királyának. Micziszláv keblére szorította a fiatal daliát, fiáúl fogadta s egyetlen leányának, Rikézának kezével jutalmazta meg derék szolgálatáért. Béla herczeg új otthont talált a lengyel udvarban, s nem is mozdúlt addig Lengyelországból, míg az idő nem kivánta.

Péter királynak gonosz áron szerzett dicsősége hamar elmúlt; az Árpád fiak haza kerűltek. Endre elfoglalta, a trónt a mely megillette; de nem lehetett el Béla segitsége nélkül, mikor a német császár hadai rátámadtak az országra. Így kerűl a két testvér egymás mellé és egymással szembe.

A mondák ekép mutatják be őket. Endre beteges, gyenge, habozó, tehetetlen, szavanemtartó és bizalmatlan mindenki irányában; Béla duzzad az erőtől, bátor és hős, semmitől vissza nem riad, nagylelkű és egyenes szívű még ellenségeihez is. Az az ember, a ki az országot megvédhette, meg is védte.

Az ádáz ellenséggel vívott harczokról a mondák

hallgatnak: csak a *«vértes»* hegy és a *«veszett német»* elnevezések, meg a német császár levelének elfogása, a német hajók megfurása Pozsony alatt egy Kund nevű búvár által sejtetik velünk, hogy egykor ezekről is szólt az ének. De fenmaradt a két testvér meghasonlásának emléke a diadal kivívása után.

Az országban minden száj és minden szív Bélát, a nemzet megmentőjét dicsőitette; Endre királynak nem akadt magasztalója. Lelkét irigységgel és félelemmel töltötte el öcscse népszerűsége; sőt haragjától is tarthatott, mert hála helyett hűtlenűl megszegte neki adott szavát. Mikor behítta őt az országba, neki igérte holta utánra a koronát, s hogy időközben fia született, mégis ezt — a kis Salamont — koronáztatta meg királylyá. Béla nemes lélekkel, szótlanúl tűrte a sérelmeket. Ott volt Salamon megkoronázásán is, mint jó rokonhoz illik s erőt vett indulatán. Csak akkor borúlt el ábrázata s öltött haragot tekintete, mikor azt zengette a kar a csecsemő királyhoz: «légy ura a te atyádfiainak». Idő előtt el is távozott a templomból Endre nagy rémületére, a ki dehogy tévesztette volna szemelől csak egy pillanatra is öcscse magaviseletét.

Ettől fogva nem volt nyugta. El is tökélte magában, hogy próbára teszi öcscsét, a kinek árnyéka éjjel-nappal kisértette s hogy ha másképen nem szabadúlhat tőle, tőrt vet életének. Nem ő kereste föl öcscsét, hanem betegséget színlelve, magához kérette a Tisza mellé, Várkonyba. Úgy tervezte a dolgot, hogy maga elé helyezteti a királyi koronát és a vezéri kardot s a kettő közűl választást enged Bélának. Ha megelégszik a karddal, akkor megférnek együtt; de ha a korona után terjesztené ki a kezét, legyen halál fia. A szomszéd helyiségben fegyveres emberek várnak majd a jelre s teljesítik a király parancsát. Úgy is történt. Béla lelkéhez még csak

a gyanú sem fért s habozás nélkül fogadta el bátyja meghivását. De azért, mikor megérkezett a palotába, egyik jó embere, a ki be volt avatva a király titkába, azt súgta neki lopva: «Ha életed kedves, a kardot válaszd». — Béla ott állt bátyja előtt. Endre nem fogyott ki a mézes szavakból, mikor a választást felajánlotta. Béla végigmérte bátyját hatalmas tekintetével s azután a kardra mutatva, így szólt: «Ezt választom, mert ha a koronára áhitoznám is, ezzel megszerezhetem». Béla nagylelkűsége lefegyverezte Endrét; de ez érezte azért lelkében a szavak égető fulánkját. S mert öcscse ez alkalommal kisiklott keze közűl, a német császár segítségét se veti meg, hogy haddal tiporhassa el őt. Béla is fegyverkezik s nemcsak a lengyel király segíti, hanem a magyar nép is mellé áll. Az összeütközés kikerűlhetetlen s a végzetes csatában Endrét futó hadai taposták agyon; Béla győz és a nemzet koronával ékesíti hőse halántékát.

Béla ép oly bölcs uralkodó a trónon, a milyen bátor és legyőzhetetlen vitéz a csatatéren; de az ország szerencsétlenségére uralkodása nem tartott sokáig. Váratlanúl történt halála után a nemzet egy érzelemmel idősebbik fiát, Gejzát akarja a trónra emelni; csakhogy a német császár udvarába menekűlt, németektől nevelt és német segedelemben bizakodó Salamon is jelentkezik a koronáért, melylyel még csecsemő korában érintették.

Így kerűlnek egymással szembe Endre és Béla fiai s az ő személyükben a régi ellentétek új összütközésre készűlnek.

Salamon lelkét a hatalom vágya s az ahhoz való ragaszkodás tölti el egészen: ennek megszerzéseért minden árt megad, minden áldozatra kész s megtartása végett minden eszközt megragad, minden módot össze-

egyeztet ingatag lelkiismeretével. Béla fiai, Gejza és László (Lambertről kevés szó van a mondákban) önzetlenek és igazságosak, a hatalom nem csábítja, nem vakítja el őket. Tisztelik mások jogait, de sem a magukéból, sem a nemzetéből egy hajszálnyit sem engednek. Tiszta szívvel és tiszta kézzel küzdenek s foltot nem tűrnek magukon. Salamon ezenfelül a főhatóságra törekvő idegen erőszak és ármány eszköze; Gejza és László a nemzet függetlenségének őrei és védői.

A míg az ifjuvá serdülő Salamon jó egyetértésben él királyi rokonaival és sem ellenük, sem a nemzet ellen nem vét, napjai is jól telnek, sőt hősi bátyjainak társasága csaknem hőssé avatja őt magát is. De állhatatlansága és rossz tanácsosai hamar leterelik az igaz útról. A környezetében élő jó magyar tanácsosok (a monda a derék Ernyeit teszi képviselőjükké) a herczegekkel való békét, jó egyetértést ápolgatják. Az idegenek (a kiknek képviselőjük a gonosz Vid) ép az ellenkező irányban haladnak. Az ő szemükben szálka a herczegek népszerűsége és hatalma, — akadály, a mely útjokban áll s a melynek eltávolítása nélkül czéljukhoz nem juthatnak. A jó és rossz hatás közt ingadozó Salamon végre az utóbbinak enged; maga is féltékeny bátyjai dicsőségére, szíve bizalmatlanná válik irányukban s ellenük tör. Botorúl cselekszik, gyarlósága elvetteti vele a koczkát, a melyre mindene fel van téve s a koczka ellene fordúl.

Nándorfehérvár ostrománál történt a királyi rokonok végzetes meghasonlása. Régóta vívták már közös erővel a vár falait, melyeket a görög császár emberei védelmeztek. Nagy hősiességgel folyt a harcz, de sikertelenűl. S talán szégyen szemre kudarczczal kell tovább vonúlniok, ha a véletlen nem jön segítségökre. Az ostromlott várban egyéb magyar foglyokkal együtt volt

egy elszánt lelkű hajadon is. Ez egy förgeteges éjjelen megszabadúlván börtönéből, felgyújtotta a várat. A tűz oltása hiába való volt, s az őrség nem maradhatott meg a hamvadozó falak közt. Vezérük hajlandó is volt átadni az erősséget a magyaroknak, ha fegyveres népével együtt szabadon hagyják elvonúlni. Salamon megadta a kért engedelmet; de a mikor a görög őrség hozzá kezdett az elvonúláshoz, királyi szava ellenére rajtuk ütött, hogy leméstárolja, vagy foglyaivá tegye őket. Még jókor észrevette a dolgot Gejza herczeg s a maga seregével Salamon vitézei és a görög csapatok közé állt, hogy megakadályozza a magyar király hitszegését és a magyar fegyverek beszennyezését. A görög őrség az sértetlenűl, békén elvonúlt; de a nemeslelkű Gejza emberséges tette üszköt vetett a rokonok közé. Salamon most már elhitte gonosz tanácsosainak, hogy a herczegek ellene törnek, uralkodni akarnak fölötte s őt csak játékszerűl használják nagyravágyásukban. Lelke bizalmatlanságát, rettegését és gyülölségét kicsordította a görög császárnak az a tette, hogy nem sokára ezután drágamívű arany koronát küldött ajándékba Gejza herczegnek az ő nagylelkűsége meghálálásáúl. Ezt a koronát utóbb összeforrasztották a Szent Istvánéval s a kettő így egyesítve szállt ránk, késő utódokra. A szent koronában ma állami egységünk szimbolumát tiszteljük; de a görög császár ajándéka annak idején a rokonok s a nemzet meghasonlásának vált okozójává.

Salamon ettől fogva nem fért meg bátyjaival, s hogy megszabadúlhasson tőlük, tőrt vetett életüknek. A szegszárdi monostorban, melyet I. Béla király alapított, szőtték a titkos tervet fiai megrontására. Vecsernye után, mikor mindenki eltávozott már a monostor templomából, a fiatal király s nehány tanácsosa hátra ma-

radt még s arról tanácskoztak, hogy a közelben mulató herczegeket vadászat alkalmával hogyan lehetne tőrbe csalni. Meghallotta ezt a gonosz beszédet egy öreg szerzetes, a ki észrevétlenűl és szándéktalanúl a templomban időzött. Még néhai jó Béla király tette őt a monostorba. Hálával és csudálattal volt eltelve a szíve iránta s nemcsak kötelességből cselekedte, hogy mindennap imádkozott lelki üdvöségeért. Dehogy engedi, hogy az ő megdicsőült gazdájának derék fiait baj érje, ha megmentheti őket! Mihelyt elhangzottak a templomból távozó királyi kiséret léptei, a jó szerzetes lóra kap, éjt-napot egygyé tesz, hogy idejében megérkezzék a herczegekhez s megnyissa szemöket.

A herczegek sajnálták királyi öcscsük gyengeségét s megborzadtak tanácsosainak gonoszságán. Hogy az orgyilkot elkerűljék, kardjukhoz fordultak. Nemcsak magukat, a hazát is védték. Sereget gyűjt mind a két fél s a döntő ütközetet Mogyoródnál vivják meg. Salamonnak nem használ a német segedelem; csatát veszt s életét is csak bajjal mentheti meg. A győztes herczegeket örömriadással kiséri a sokaság Székesfehérvárra, a hol a koronát Gejza herczegnek ajánlja fel.

A mogyoródi csata a német veszedelemnek véget vetett mindenkorra; de a királyi rokonok küzdelmét nem szüntette meg. A küzdelem azonban ezentúl már csak Salamon vergődése az eljátszott korona után és holtáig tartó vezeklése ifjusága bűneiért. A nemeslelkű, engedékeny Gejza még kész volt az egyezkedésre; de mikor az ő korai halála után a nemzet hőse, László foglalja el a trónt, Salamon napja leáldozott. László is hajlandó a megbocsájtásra és kibékülésre, de nem a hatalom árán. Befogadja az országba, meghagyja neki királyi czímét, s gondoskodik királyi ellátásáról; de a koronát és a királyi hatalmat nem osztja meg vele. —

Salamon most sem maradhat békével; nem bír beletörődni sorsába. Először összeesküvést forral László ellen, majd a kúnok hadaival tör az országra. Rajtaveszt mind a kétszer. László olyan, mint a tengerből kiemelkedő kőszál: összetörnek rajta a hullámok, a melyek hiában ostromolják.

A kúnok közt végre is nyoma vész Salamonnak. Csak évek multával ad magáról jelt az Adriai-tenger partján. Póla városa mellett, a mészhegy egyik barlangjában, mint jámbor remete és a szegény nép jótevője vezekel és ájtatoskodik. Korán megtörték a szenvedések s az élet hava idő előtt meglepte szabadjára hagyott szakállát és vállaira omló fürteit. László király híre-dicsősége idővel eljutott az ő kőodújáig is; de nem nyilalt szivébe, a mely tiszta volt már a gyűlölettől, irigységtől és boszútól. Inkább látni szerette volna a fenséges hőst és szabad, büszke népét, a kik ellen anynyit vétett egykoron — hogy gyönyörködhessék boldogságukban.

Törődött testtel, de megedzett lélekkel útnak is indúlt Székesfehérvár felé, hogy a husvét ünnepét ott szentelje meg. Tudta, hogy László ott lesz egész udvarával együtt, s ha máshol nem, megláthatja őt a Nagy-Boldogasszony temploma ajtajánál, a mikor királyi pompajában bevonúl az istentiszteletre. Úgy is történt. Salamon ott foglalt helyet a templom szegényei, az ügyefogyottak, bénák és vezeklők sorában, a kiket két oldalról a zajongó sokaság fogott körűl. És megjelent László és ott tündökölt az ő fényes kiséretében, mint «csillagok közt fényességes csillag». Méltóság ült homlokán, de annak felhője alól tekintetéből szíve nemessége és jósága súgárzott szerteszét. Két kézzel osztotta az alamizsnát a hozzá közel állók közt s a meddig eltekinthetett a sokaság fölött, minden szemben népe

szeretetének tükröződését látta s minden hang áldást kivánt fölkent fejére. Salamon ébren álmodta végig az egész jelenetet s lelkében ezzel a fényes álomképpel nem volt nyugta, míg magára nem lehetett. Sietve bontakozott ki a sokaságból s repűlni szeretett volna vissza a tenger mellé. Eleget látott, eleget élt.

A monda arról is tud, hogy László tekintete találkozott Salamonéval s hogy a remete képét ettől fogva nem űzhette el szeme elől. Templomi ájtatosságát is zavarta s nyugtalansággal gyötörte szívét, míg az aggastyán álarcza alatt Salamont nem ismerte meg. Nem a kiváncsiság izgatta; keresztény hite, nemes szíve és rokoni szeretete ösztönözte, hogy fölkeresse és magához emelje a bűnbánót, a ki oly diadalmas harczot vívott magával. Mihelyt elhagyta a templomot szétküldte embereit a remete után. De hiába tettek tűvé mindent, sem a városban, sem a vidéken, sem a széles nagy országban nem találták sehol sem. Nem is látta őt halandó ember szeme soha többet.

Miután a nemzet már előbb diadalmasan legyőzte az idegen ellenséget, Salamon utolsó útjával véget ér a küzdelem a királyi rokonok közt. Az énekes szögre akasztja lantját; a hősköltemény elhangzott.

De a monda nemcsak elbeszél, hanem igazságot is szolgáltat s mikor elitélte, föl is emeli a lesújtottat. — Salamon érzi a végzet súlyát, de élete végén nem panaszkodik nyomása ellen, mert megismerte a maga gyarlóságát. Lelkében kibékűl önmagával, népével és diadalmaskodó ellenfelével, a kinek nagysága előtt meghajol és a sorssal kiengesztelődve száll sírba.

II.

Szent László külön mondakör központja. — A nemzet hőse, az egyház lovagja. — Harczai a pogány kúnok ellen. — A fogoly magyar leány megszabadítása. — Szt. László kútja. — Szt. László pénze. — Szt. László füve. — Holta után is csudákat művel. — A nemzeti mondák fénye kialszik.

Ettől fogva László, a nemzet diadalmas hőse, ellenfél és vetélytárs nélkül áll s osztatlanúl aratja népe hódolatát és dicsőitését. Új mondakör keletkezik körülötte; de ezek a mondák senki mással nem foglalkoznak, csak ő vele s csak az ő személyét magasztalják. Elbeszélés alakjában mindegyik monda egy-egy himnus az ő erényeinek dicsőitésére. És nemcsak a nép lantosa veri kobzát; az egyház zsolozsmái is belevegyűlnek énekébe. Most is hazája, nemzete ellenségeivel küzd; de ez az ellenség a pogány kúnok vad népe, melyet legyőz és az egyház kebelébe térít. E mondakörben László, a nép hőse egyúttal a szent hit vitéze és az egyház lovagja. Nem csupán emberi tulajdonaival hat meg és ejt bámulatba; hanem csudatételeivel is, a melyek a szentek koronáját szerzik meg számára.

Nem fűzzük sorra e mondákat, csak egy-kettőn mutatjuk meg, hogyan tükrözik vissza hősük képmását.

Még a Salamonnal és Gejzával együtt vívott harczok idején történt, hogy a kúnok betörtek az országba s mielőtt valaki útjokba állhatott volna, már zsákmánynyal megrakodva hazasiettek. A Felső-Tisza vidékéről Erdélyen át igyekeztek hazafelé. De Salamon király és herczegi rokonai Doboka közelében, Cserhalom mellett még idejekorán eléjük kerűltek s megostromolták a hegytetőn ütött táborukat. Futott a kún, a merre látott. Kinek-kinek csak arra volt gondja, hogy életét meg-

mentse és a zsákmány becsesebb részéből valamit magával vihessen. A rabló természet nem hagyta el őket a sír szélén sem. A magyarok mindenütt sarkukban voltak. Vérökkel itatták szomjas kardjaikat s a kopaszra beretvált kún fejeket úgy aprították, mint a nyers tököt.

Üldözés közben László herczeg egy kún vitézt pillantott meg, a ki egy szép magyar leányt ragadott magával. Nem tétovázott egy pillanatig sem: a keresztény magyar leányt nem hagyhatta a pogány kún vitéz hatalmában! Lova el volt fáradva, maga meg volt sebesűlve, a kún vitéz már messze nyargalt. Megsarkantyúzta azért jó Szög lovát, s a hű paripa, minden erejét összeszedvén, mint a nyil úgy repűlt a kún után. De ennek a lova is birta a futást s László sehogy sem férhetett oly közel a rablóhoz, hogy dárdájával elérte volna. Mikor már egy hajításnyira volt tőle, oda kiáltotta a magyar leányak: «Szép húgom, ragadd meg övénél fogva a kúnt s rántsd le magaddal együtt a földre!» Úgy is történt. Most már viadalra kerűlt a sor. A kún vitéz keményen védte magát; de hiában volt minden vitézsége: életével lakolt gonoszságáért. A kúnok leverésén nagy volt a magyar sereg öröme s mindenki a diadal hősét, Lászlót dicsőitette. De a sokaság zajos magasztalásánál jobban szivéhez szólt Lászlónak a megszabadított magyar leány hálája, a kit visszaadott kesergő szüleinek.

Már az ország királya volt László, mikor megint a kúnokkal gyűlt meg a baja. Ez a tűrhetetlen rosz szomszéd beütött az országba s mint a sáskajárás, úgy elpusztította azt a vidéket, a hol megfordúlt. Neszét vette a dolognak László király; gyorsan összeszedte seregét és nyomába eredt a vad ellenségnek. De nem érhette utól oly könnyen, mint hitte. Valahányszor közel jutott már hozzá, mindannyiszor kisiklott keze közűl. Napo-

kon át tartott a hajsza s a magyar seregnek ezalatt tűrhetetlen sokat kellett szenvednie. A mi élelmet magukkal hoztak, elfogyott s a kúnoktól elpusztított vidéken nem találtak semmi enni valót. Éhség kezdte őket gyötörni. A legjobb vitéznek karja is elalélt, lábuk megdermedt s egymásután dűltek ki a sorból. De testi kínjaiknál is nagyobb volt boszuságuk a miatt, hogy az ellenséget ezalatt elszalasztják. László király elborúlt lélekkel szemlélte táborát. Szíve megesett a szenvedőkön, de emberészszel, földi hatalommal nem segíthetett rajtuk. Buzgó fohászkodással az égre vetette két szemét s az isteni irgalomhoz fordúlt könyörgésével. S ime, alig végezte be imádságát, a rengeteg sűrűségből nagy robajjal a bivalyok, szarvasok és egyéb vadak egész sokasága törtetett elő s a táboron átvonúlva, önkényt ajánlkozott az éhezőknek eledelűl! Miután a magyar sereg lecsillapította éhségét, kétszeres fájdalommal érezte a szomjúság kínjait. László könyörgésére ebben a bajban is az isteni irgalom segített rajtuk. László király megütött dárdája hegyével egy mohos sziklát, mely a hegy tövéből kiállott, s ütése helyén oly bő forrás fakadt, hogy az egész tábor kedvére olthatta belőle szomjúságát.

Még ez az eset is a kúnokkal vívott harczokban esett meg. A rabló kúnok hazafelé takarodtak Magyarországból s Erdélyen át iparkodtak elillanni. László király erősen üldözte őket magyarjaival s annyira a sarkukban volt, hogy vesztüket már-már biztosra vehették. A kúnok látván, hogy sem lovaik gyors lába, sem fegyverük meg nem mentheti őket, kétségbeesésükben cselhez fordúltak. Sebes vágtatásukban kezdték elszórni a tömérdek rablott aranypénzt. Az üldöző magyarok lépre mentek. Kapzsiságukban az elszórt pénz után kapkodtak s szabadjára engedték a nyomorúlt ellensé-

get. Nem használt se parancs, se fenyegetés. László király szívét égette a szégyen és boszuság. Szégyelte vitézei kapzsiságát és boszantotta, hogy a kúnok kimenekűlnek a biztos veszedelemből. «Add uram, istenem — így sóhajtott — hogy a kúnok pénzei kővé váljanak!» Alig mondta ki, beteljesedett a mit kért. És a magyar vitézek nagy boszankodva látták, hogy mindaz a kincs, a mit a kúnok után összekapargattak, nem egyéb hitvány kavicsnál. Nem tudták mire vélni a dolgot. Azt hitték, hogy a kúnok űznek csúfot belőlük. Hamar felocsudtak káprázatukból s annál nagyobb haraggal iramodtak a kúnok nyomába. Utól is érték s addig vágták-aprították őket, míg hirmondójuk se maradt.

Szent László uralkodása alatt egyszer döghalál pusztított az országban. Rakásra hullottak az emberek s nagy volt a sokaság réműlete, mert ebben a szörnyű bajban semmiféle orvosság sem használt. Találgatták, hogy miért küldhette rájuk az isten ezt az ő rettenetes csapását. Sokan voltak még ekkor az ősi pogány vallásnak hivei. Csak titokban voltak azok, mert a szentéletű király keményen megtiltotta a pogány istenek imádását. Most azonban ebben a szörnyű réműlésben és kétségbeesésben, melyet a döghalál támasztott, fölemelték fejüket és hangosan hirdették mindenfelé, hogy ezt a nagy csapást a pogány istenek küldték a tőlük elpártolt népre. Nem is lesz vége a bajnak, a míg a keresztény templomokat le nem rontják, a papokat ki nem irtják, s az ősi pogány hitet helyre nem állítják. A sokaság, mikor látta, hogy sem imádság, sem bőjtölés nem használ a biztos halál ellen: hitelt adott a bujtogatók szavának. Nagy csapatokban verődött öszsze s egyenesen László király elé mentek. Zajongva, fenyegetőzve körűlfogták sátorát s azt követelték tőle, hogy törűlje el a kereszténységet és állítsa vissza a

pogány istenek tiszteletét. László király megjelent a félrevezetett sokaság között; de sem fönséges tekintete, sem bölcs szavai nem birták lecsöndesíteni és az igaz útra vezetni a háborgókat. A harag vagy boszúság azért távol maradt az ő szívétől. — Érezte fájdalmukat és kétségbeesésüket. Inkább sajnálta őket, semhogy megfenyítésökre gondolt volna. A népet várakozásra intette hát s visszavonúlt sátorába, hogy megfontolja, mitévő legyen. Soha sem érezte oly kínosan emberi gyarlóságát, mint most. Mitévő legyen? Mitévő legyen! Míg szívét a bánat és keserűség tépdesi, egyszerre megnyílik az ég és a sátor belsejét ragyogó világosság tölti meg. Az égi fény a mily hirtelenűl támadt, olyan hirtelen el is tűnt. De csodálatos módon László király kétségeinek most már végök szakadt. Lelkét nyugalom töltötte el s büszke tekintetét nem árnyékolták már a bánat sötét felhői. Kiment sátorából s intett a sokaságnak, hogy kövesse őt. Tisztás helyre értek a szabad ég alatt. László király itt elővette tegzét, kihúzott belőle egy nyílvesszőt s íjjára illesztette. Elpattant azután a megfeszített húr s a nyíl egyenesen a szent király feje fölött fúródott az égbe. Némán állt a sokaság. Látta, de nem értette, a mi történik. Szemök az égre volt még szegezve, mikor a kilőtt nyíl visszahullott. Odafutottak, hogy a király elé vigyék s csodálkozva látták, hogy a nyíl egy virágnak a levelét átfúrta. Odadták László királynak, a ki az átlőtt levelet magasra tartva, így szólt: «Imhol a gyógyitó fű, melytől megszűnik a rettentő nyavalya!» A kit evvel érintettek, rögtön meggyógyúlt az, s ettől fogva a szörnyű betegségnek nem volt többé hatalma az embereken. Nem is követelte tovább a sokaság a pogányság visszaállítását, hanem leborúlt az isten kegyelme előtt s dicsőítette László királyt, az ő megmentőjét.

A nép hite szerint a Szent Lászlóban lakozó isteni erő még holta után is csudákat művelt.

Mikor az ország főbbjei mélységes gyászban Nagy-Váradra vitték az elhúnyt nagy király tetemét, hogy az ottani székesegyházban örök nyugalomra helyezzék: történt a városban hogy egy főúr és egy közönséges nemes ember hajba kapott egy arany kelyhen. A nemes ember azt állította, hogy ő a szent királytól kapta ajándékba a kelyhet; a főúr azt erősítette, hogy ő tőle lopta azt. Törvényszék elé került a dolog s a biró itélete az volt, hogy tegyék a kelyhet szent László koporsójára s onnan vegye el, a kinek igaz tulajdona. A hogy a főúr hozzá nyúlt, mintha csak villám sújtotta volna, eszméletlenűl rogyott össze; míg a nemes ember bántatlanúl kezébe vette igaz tulajdonát.

Nagy a Szent Lászlót dicsőítő mondák száma; de nincs közöttük egyetlen olyan sem, a mely akár tartalmával, akár hangulatával kirína a többi közűl. Pedig nem csupán a kortársak s a közeli emberöltők csudálata nyilatkozik meg bennük. László ragyogó alakja oly magasra nyúlik, hogy a késő korokon is átvilágit. Századokkal utóbb is foglalkoztatja még a nép képzeletét s ma is él a nép emlékezetében.

Kétszáz év múlva, Nagy Lajos királyunk idejében történt, hogy a moldvai határon a tatárokkal akadt bajuk a magyar vitézeknek. Megszámlálhatatlan volt a vad ellenség sokasága s a magyar sereg akárhogy megfeszítette is erejét, nem boldogúlhatott vele. — Hősi módra küzdöttek, de győzelem helyett nem várt rájuk más, mint a hősi halál. Kétségbeesésükben a Boldogságos Szűzhöz és Szent Lászlóhoz fohászkodtak. S a rég elköltözött nagy király meghallotta népe hívását. Megmozdúl kőből vetett ágyában, a székesegyház előtt magasló szobrának érczlovára kap s néhai jó vitézeinek

seregével a határ felé rohan. Alig hogy a viaskodók közé csap, győz a magyar sereg. A tatárok rémülettől reszketve elhányják fegyverüket, meghódolnak s önként hajtják fejöket a keresztvíz alá. «Nem a magyarok fegyvere győzte le őket — mondogatták — hanem az a bárdját villogtató hős az ő láthatatlan vitézeinek seregével és a Boldogságos Szűz, a kinek égi alakja ott fényeskedett a Lászlóé mellett!» A székesegyház hű papjai meg arról beszéltek, hogy mikor másnap szokásuk szerint megnézték a szent király kősírját, testét átizzadva találták.

A nép ma is szereti Szent László nevével és emlékével összekötni azokat a dolgokat, a melyeknek csudás eredetét és hatását értelmével nem bírja megmérni. — Bánffy-Hunyad környékén mutogatják még Szent László pénzét, — azokat a kerek kavicsokat, melyeket a kúnok elrablott és elszórt aranypénzeiből ő változtatott át kővé. Abaújban Jászó-Döbröd mellett a nép nagyra van Szent László kútjával, — azzal a csodatevő forrással, melyet az ő dárdájának hegye fakasztott a kősziklából. A gyógyító erejű keresztfűvet sok vidéken Szent László fűvének nevezik s erős hittel vallják, hogy az a virág az, a melynek levelét az ő nyíla szegezte át.

Nagy idő telt el, míg a népnek olyan hőse akadt, a kit képzeletében László mellé állíthatott s a kit mondáinak hervadhatatlan koszorújával ékesített. Vannak magukra szállingó mondáink a későbbi korokból is; de mondakörünk nincs. Kálmán királyt magasztalja a történet, de zord alakja nem melegíti föl a nép lelkét. A görög császárokkal vívott nagy küzdelem száraz förgeteghez hasonlított. Dörgéssel és villámok cikázásával vonúlt el az ország fölött, de nem hullajtott termékenyítő esőt, a mely virágot fakasztott volna a mondák elaszott földjéből. Csak Mátyás király tündöklő alakja

illeti meg századok multával a nép költészetét csaknem hasonló módon. Csak a törökkel vívott százados harczok teremtenek egy új hősi mondakört, melyből már nem a nép maga, hanem egyik nagy fia alkot hősköltemény. Még vérben-lángban áll az ország és ezer sebből vérzik a nemzet a török dúlások miatt, mikor a hatalmas törökverő, ifjabb Zrínyi Miklós kardja hegyével pengeti kobzát, hogy nagy ősének, a szigetvári Zrínyi Miklósnak emlékét, a magyar hősiséget és a keresztyénység küzdelmét a pogánysággal, megdicsőítse.

NEGYEDIK KÖNYV.

AZ ARANY BULLA ÉS AZ UTOLSÓ ÁRPÁDOK.

ELSŐ FEJEZET.

II. ENDRE KIRÁLY ÉS AZ ARANY BULLA.

I.

E korszak jellemzése. — A nemesség, oligarchia és királyság küzdelme egymással. — Az alkotmány átalakulása. — Az országnak a szomszédokhoz való viszonya is megváltozik. — Nem az erő hiányzik a nemzetben, hanem az erők egyensúlya.

Ez a könyv, a melybe most kezdünk, a XIII. század történetét foglalja magában s az Árpádház fiágának kihalásával ér véget. E korszak jelleme sok tekintetben, mondhatnám, alapvonásaiban elüt az előbbi korszakétól.

A XI. és XII. században megerősödött a kereszténység és királyság; — az ország területe új hódításokkal, lakosainak száma új beköltözőkkel növekedett; — a magyar nép egész mivoltában átalakúlva, befogadta a nyugati műveltséget s életemódjával előrehaladottabb szomszédaihoz símúlt: és azért még sem ez a belső fejlődés, hanem a külső hatalmakkal, a nyugati és keleti császársággal vívott ádáz küzdelem nyomja rá a maga bélyegét e két század történetére. A mit a nemzeti élet fejlődése a maga útján megteremtett, mindazt a kívűlről ránehezedő kettős nyomásnak hatása alatt hozta létre.

III. Béla idejétől kezdve ez a nyomás megszűnt. A magyar királyság kivívta függetlenségét és biztosította a maga helyét világrészünk keresztény országa

között. Nemcsak a XIII. században, hanem messze azon túl sem fenyegeti hazánkat kívűlről olyan veszedelem, a mely tartósan megzavarhatná állami és nemzeti életünk fejlődését. Ez most, mint a gátjait átszakasztott folyó, hirtelen áradattal indúl meg; tör, zúz, pusztít, míg régi medrét át nem alakítja s új medrében új gátak nem mérséklik háborgó továbbfolyását.

A XIII. század a belső forrongások kora, melyeket egy új osztálynak — az oligarchiának — a királyi trón és nemesség közé furakodása idézett elő. A királyi kormányok gyengesége, az oligarchák féktelensége pusztulással fenyegeti mindazokat, a kik a hatalommal szemben a törvények ótalmára szorúlnak. Egymással szemben állanak a hatalom és a jog, az erőszak és a törvény, az elnyomás és a szabadság. A nemesség síkra száll a hatalmasokkal, erőszakoskodókkal és elnyomókkal s mikor a maga nevében, magáért küzd, egyszersmind a nemzet javáért, szabadságáért harczol.

Eddig kívűlről fenyegette veszedelem a nemzet szabadságát: megvédte fegyverével. Most belső ellenségei ellen kellett azt biztosítani: megtanúlja a szabadság védelmét a törvény erejével. Mióta fennállt a királyság, a maga hatalmából, a maga erejéből állott fenn; ezentúl nincs hatalma és ereje, hacsak a nemzet szabadságán nem nyugszik az. Szent István ideje óta állami és nemzeti életünkben nem történt oly nevezetes átalakulás, mint az, melynek századokra mutató határköve az arany bulla.

Ha a XIII. század hazánk történetében a királyság, az oligarchia és nemesség küzdelmének kora, méltán nevezhetjük az utolsó Árpádok idejét az arany bulla korának, mivel ama küzdelem szálai ebben a nevezetes királyi levélben futnak össze.

De azért a magyar királyság, míg belső bajaival

vivódik, nem hanyagolja el szomszédait sem. Békében-háborúban egyre sűrűbben érintkezik velök; csakhogy hazánk viszonya a külső államokhoz egészen más, mint a milyen az elmúlt korszakban volt.

Nem rajtunk múlt ez a változás. Egész világrészünkön nagyot fordúlt a világ sora a XIII. században.

A pápák és császárok most vívják utolsó harczaikat, melyek alatt a Földközi-tengertől az Éjszaki-tengerig megremeg a föld. A császárság ki nem kerűlheti végzetét: elbukik s bukásában magával ragadja a német birodalmat is, melyben a királyi hatalom aláhanyatlásával a herczegségek tolakodtak előtérbe. A hatalmas német birodalmat, a mely egykor egész súlyával nehezedett hazánkra, az a veszedelem fenyegeti, hogy széthull darabokra s alámerűl a fejetlenség miatt.

Hazánk határain az osztrák herczegség és a cseh királyság hatalmasodik el. Ez egy független szláv birodalom megteremtésére törekszik; amaz a német királyságban az elsőségért küzd s annak élére készűl helyezkedni. Magyarország beavatkozik mind a kettőnek dolgába. A magyar segítség döntő súlya alatt omlanak össze Ottokár cseh király légvárai; a magyar királyok szövetsége és támogatása juttatja a Habsburgokat az osztrák herczegség birtokába, a mely első alapköve volt e nevezetes család későbbi nagy hatalmának.

A keresztes hadjáratok mozgalma is végéhez közeledik s mint a sivatagba tévedt folyó, úgyszólván észrevétlenűl ér véget még e században. A nagy hadi vállalatok helyét hadi kalandok foglalják el, melyeket nem támogat már a jobbak lelkesedése, a sokaság rajongása. A magyar királyság területét elkerűlik emez utolsó mozgalmak; de nevezetes, hogy hazánk — bár megkésve és haszon nélkül — itt is cselekvő részt vesz az eseményekben.

De míg a Szent-földet menthetetlenűl elveszti a nyugati kereszténység, egy ilyen késői, czéljától eltévedt vállalatnak, a negyedik keresztes hadjáratnak vitézei nagy dolgot művelnek másképen. Velencze ösztönzésére elfoglalják Konstantinápolyt, s a görög császárság romjain megalapítják a pápák főhatósága alatt a latin császárságot.

Ez az új birodalom nem volt hosszú életű. Félszázados senyvedés után elpusztúlt s a görög császárság újra feltámadt hamvaiból: de erőre ez sem kapott többet s története ettől fogva nem egyéb szomorú vergődésnél, melylyel enyészete ellen küzd. Királyaink fel is használják a kedvező helyzetet s a déli és keleti határok mentén a melléktartományok egész koszorúját fűzik az anyaországhoz.

Hódításaikban a pápák ösztökélik s az egyház támogatja őket. Nem is a maguk hatalmát terjesztik csupán, hanem a gyugati kereszténységnek is harczosai a görög keleti egyház hívei s a pogány kúnok közt egyaránt.

Nem volt olyan szomszédunk ebben a században, a melynek dolgaiba királyaink be ne avatkoztak volna. Időről-időre, vagy állandóan is valamennyien érezték a magyar királyság hatalmát, a mely függetlenebbűl intézte a maga sorsát, mint valaha. Csak egy hatalmasság van, melynek nyomása megmaradt, sőt növekedett. Ez a pápaság.

III. Incze és IX. Gergely, a hős pápák magasan hordják fejöket s büszkén jártatják végig tekintetöket az egész nyugati kereszténység felett. Volt okuk rá, hogy a királyok királyainak nevezzék magokat. Az ő delelőre jutott napjok ragyogása elárasztotta, az ő haragos villámaik czikázása elérte hazánkat is. Beavatkozásaikat, követelődzéseiket — ha nem is szívesen — tűrték királyaink, mert rászorúltak gyámkodó támoga-

tásukra. Az ország belső meghasonlottságában, a hatalmasok erőszakoskodásai és a nép nyomorúsága közepett csak egy szövetségesök volt gyenge királyainknak: a pápai szék, az erkölcsi és vallási rend őre. Fegyverök, az egyházi átok, ebben a korszakban villan meg először hazánk felett. S nem hatás nélkül. A pápák nem is érték be azzal, hogy a magyar egyházat is csaknem egészen függetlenné tették az állami hatalomtól; hanem nagy merészen arra törekedtek, hogy magát a királyságot is főhatóságuk alá kerítsék.

Ez a törekvésük azonban meghiúsúlt. Nem itélték meg helyesen az ország állapotát s a királyságot gyengébbnek tartották, mint a milyen volt.

Királyaink, az igaz, ebben a században egynek kivételével gyengék voltak, mind egyéniségüknél, mind kormányzásuknál fogva; de a királyság maga elég erős volt függetlenségének megőrzésére. Nem az erő hiányzott a nemzetben, hanem az erők egyensúlya. Olyan király kellett a trónra, a ki ezt az egyensúlyt helyreállítsa és fenn is bírja tartani. Ha ezt megadja a sors, minden föltétel megvolt arra nézve, hogy a magyar királyság a hatalomnak addig el nem ért magaslatára emelkedjék.

Az Árpádok napja idő előtt leáldozott és ez a feladat koronájukkal együtt az Anjoukra szállt örökbe.

II.

Imre király. — Viszálykodása Endre herczeggel. — Engedékenysége a szentszék irányában. — A kir. jószágok és vármegyék eladományozgatása. — A kir. hatalom hanyatlása. — A nemesség. — Az oligarchia; ennek viszonya a királysághoz és nemességhez.

Elbeszélésünket ott hagytuk el, hogy III. Béla érdemeit áldva magasztalják a késő unokák; de fiai nem becsűlték meg a rájok szállt drága örökséget.

Fiában, *Imre* királyban több volt a jószándék, mint az erő és állhatatosság. Békés időben talán betölthette volna hivatását. Ama zivatarok közt, a melyeket nyughatatlan, nagyravágyó öcscse támasztott, sem a nemzet érdekeit, sem koronája méltóságát nem bírta megőrizni.

Apjok halála után *Endre* herczeg a ráhagyott kincseken azonnal hadat gyűjtött, de nem azért, hogy vitézségét a Szent-földön ragyogtassa, hanem, hogy bátyja, törvényes királya ellen támadjon. Támadása sikerűlt is. A készűletlen, habozó, tehetetlen Imre király seregét leverte, Dalmácziát és Horvátországot elfoglalta s ezeket a tartományokat a szomszéd Khulmia vagy Herczegovina meghódításával is növelvén, 1198 óta magát Dalmát- és Horvátország, Ráma és Khulmia vezérének czímezte.

Hiába fordúlt Imre a pápai székhez, melyen VII. Gergely leghatalmasabb utóda, *III. Incze* szövögette a pápák világuralmának szálait, hogy kényszerítse a pártos herczeget apja fogadalma teljesítésére. Endre nem mozdúlt, hanem bűnös megátalkodottsággal újra meg újra ismételte támadásait bátyja ellen. Czélját nem érhette ugyan el; második és harmadik fölkelése meghiúsúlt, maga a király fogságba kerűlt s nejét, a merániai

Gertrudot, a ki a nagyravágyás tüzét élesztgette lelkében, kiűzték az országból: de a míg e harczok dúltak, a királyi tekintély annyira alásűlyedt, hogy Imre sem a törvények tiszteletét alattvalóival szemben, sem alattvalói érdekeit a pápák ellenében meg nem védhette.

Endre, hogy a királyi hatalmat megszerezhesse, — Imre, hogy azt megtarthassa, versenyezve igyekeztek kitüntetésekkel, adományokkal, vétkeik békén tűrésével a hatalmas urak szövetségét megszerezni. S a helyzet nem változott azután sem, hogy Endre herczeg fogságba kerűlt. Pártja nem semmisűlt meg s gonosz igézete alatt tartotta a királyt továbbra is, a ki kénytelen volt eltűrni — a pártosoknál: hogy ellene ne támadjanak, híveinél: hogy el ne pártoljanak tőle — mint tiporják el erőszakoskodásaik a jogot s mint vesztegetik meg féktelenkedéseik a közerkölcsöket.

Imrének ennyi zaklatottság közepette csak egy szövetségese volt: a pápai szék. Ez készségesen segítette is trónja és országa megtámadói ellen. De az erkölcsi támogatás, a melyet nyújthatott, ritkán bírta féken tartani s lefegyverezni az erőszakot. Meg nem is volt önzetlen. Szolgálataikért a pápák nem késtek viszontszolgálatot követelni s szövetségök drága áldozatokkal járt. Az egyház irányában gyakorolt jogairól Imre egymás után lemondott a pápai szék javára, s a hatalmas egyháznagyok nem az ő szavára hallgattak, hanem Rómából várták a parancsot. A pápák támogatása nélkül tán elvesztette volna Imre a királyi koronát; így megtartotta azt, de hatalmán csorba esett. Rá nézve nyereség lehetett ez is, de a nemzet mindenképen kárát vallotta gyengeségének.

Imre különben, a mikor csak szerét ejthette s a belső nyugtalanságok rövid szünetei engedték, föl-fölkereste

apja nyomdokait, s rajta volt, hogy királysága hatalmát legalább a szomszédokkal éreztesse. Nem dicsekedhetett valami nagy szerencsével ezen az úton sem. Szerbiát visszakapcsolta ugyan s Bolgárország egy részét is elfoglalta, de a dalmát városok ezalatt veszendőbe jutottak. Beavatkozott a pápák és császárok küzdelmébe is. III. Incze unszolására hadakat küldött Németországba Hohenstaufeni Fülöp ellen, de ezzel csak zsoldos szolgálatot tett s olyan áldozatot hozott, a melyből sem rá, sem országára semmi haszon sem háramlott.

Hogy az ország bajainak mértéke tetézve legyen, Imre idő előtt húnyt el, a mikor László nevű fia, a pápai szék engedelmével megkoronázott trónörökös még csecsemő volt. Ha ő maga is csak ezer baj, zaklatottság és lealázás közt tarthatta fenn hatalmát, miképen védhette meg koronáját Endre pártja ellenében a csecsemő király? — Nem volt más menedéke Imre királynak: gyöngeségét nagylelkűséggel leplezvén, halálos ágyán a fogságból magához hivatta öcscsét, kibékűlt vele s őt rendelte támogatásra szoruló kis fia gyámjává.

Imre király tehetetlensége nem csupán az ő egyéni hibája; részben, talán legnagyobb részben, olyan forrásból fakadt az, melyet a nemzeti élet fejlődése fakasztott. Nagy az ő mulasztása, hogy a bajnak nem járt nyomába s a helyett, hogy gyógyította volna, inkább elmérgesítette azt. Imre egy hatalmas főúri osztálylyal állt már szemben, a mely ép oly mértékben volt támasza, mint aláásója a királyi hatalomnak. Nem ő teremtette meg ezt az osztályt; de ő alatta hatalmasodott az el annyira, hogy Endre uralkodásának idejében már válságba dönti a királyságot.

Mielőtt tovább folytatnók elbeszélésünket, helyén lesz

talán, ha előbb e főúri osztály keletkezésével, kifejlődésével és elhatalmasodásával megismerkedünk.

*

Az ország szabad földbirtokosainak osztályát, a nemességet nagyban átalakították a XII. század küzdelmei és viszontagságai. Szent István idejében és első utódai alatt az állami hatalom csaknem teljesen a király kezében volt; a királyok hatalma pedig nagyterjedelmű magánbirtokaikon és a királyi vármegyéken nyugodott. A nemességnek egyes tagjai, a kik származásuknál, gazdagságuknál fogva kiemelkedtek a többiek közűl, részt vehettek ugyan a király személye körűl az államhatalomban, de inkább csak segítő, végrehajtó, mint intéző részt. A király meghallgatta tanácsukat; de ellenökre is határozhatott. Tisztségekre emelte; de tetszése szerint bármikor el is mozdíthatta őket. Szóval: támogatták a királyi hatalmat, de nem korlátozták azt. S ezt a szerepet is csupán egyesek játszották. A nemesség maga, mintha csak kívűl élt volna az új monarchia korlátain, nem követelt egyéb jogot, mint hogy a király megvédje a magánbirtok és az egyéni szabadság szentségét, — s nem vállalt egyéb terhet, mint hogy a hazát védelmezte, ha ellenség rontott a határokra. A maga dolgait elintézte maga; az ország dolgát hagyta a királyra.

Azok a támadások azonban, a melyek az országot kívűlről érték s azok a pártoskodások, a melyek belsejében marczangolták: a nemességet is kiragadták régi magába vonúltságából. Minél gyakrabban forgatta fegyverét, annál inkább visszatért régi erejébe vetett bizalma s annál inkább megkivánta a hatalmat, melyet a királyság elzárt előle. A XII. század története elég példát szolgáltat rá, hogy hányszor törte át Szent István

alkotmányának korlátait, s hogy mindannyiszor készséges szövetségesre találtak benne mindazok, a kik a királyok ellen pártot ütöttek. E század pártoskodásainak története jórészben a nemesség küzdelmének története a királysággal. A királyság volt az erősebb; csakhogy erejét mind a külső támadással, mind a belső ellenséggel szemben a királyi vármegyéken kívűl főkép ama hatalmas urak támogatásának köszönhette, a kiket maga emelt ki a nemesség sorából s tett hatalmasokká, hogy védelmére legyenek.

A királyi tisztségekből, a királyi jószágokból, a vármegyék földjéből bőven telt a híveket szerző adomány. Csakhogy a mit királyaink eladományozgattak, azt maguktól vonták meg s ép azt osztogatták el, a min hatalmuk igazában nyugodott. A nagy jövedelemmel járó királyi tisztségek és méltóságok ily módon adományoztatván oda egyeseknek, lassanként firól-fira szállókká lesznek ezek családjában; vagy ha nem válnak is örökletesekké, megszűnnek a királyi kormányzás engedelmes eszközeiül szolgálni. Országos méltóságokká válnak, s ép oly mértékben korlátozói, mint végrehajtói a királyi akaratnak. A királyi jószágok és várföldek eladományozgatása által pedig nemcsak jövedelmük bőven és biztosan fizető forrásaitól fosztják meg magukat királyaink, hanem ama haderő tetemes részétől is, a mely személyesen hozzájuk lévén kötve, mindig szolgálatukra állott s a melyen hatalmuk függetlensége és biztossága is nyugodott. S minél bőkezűbbek voltak királyaink a kitűntetett hatalmasokkal szemben, annál kevésbbé volt módjukban utóbb megakadályozni azt, hogy a kit ma hívükké tettek, holnap ellenök ne fordúljon.

Így állt elé lassanként, de biztosan és gyorsan növekedve a nemesség soraiból egy új osztály — a fő-

uraké, vagy oligarcháké — a mely nagyranövését ép oly mértékben köszönhette a királyok gyöngeségének, mint a maga duzzadó erejének, — a mely csak önzése szavára hallgat, csak a sikert imádja s a mely ha támogatja is királyát, csak vaskarjai közé szorítva támogatja. Természetes az is, hogy ezek az oligarchák még jobban éreztetik erőszakos, féktelen hatalmukat azokkal, a kiket gyengébb voltuk a királyi tekintély s az ennek ótalma alá helyezett törvények védelmére utalt. Így válik ostorává az új osztály magának a nemességnek is, a melynek soraiból kiemelkedett s a melynek nagy sokasága nem érhetett föl hozzá. Magasra nőtt terebélyes lombjaival fölfogja ez elől az éltető világosságot és meleget, szétterjeszkedő gyökereivel elszívja tőle a tápláló nedvességet.

Ez az oligarchia még csak keletkező félben van azokban az időkben, a melyekről az előbbi könyvben szóltunk; de a III. Béla erős karjainak lehanyatlása után, fiainak szerencsétlen villongásai alatt hirtelen elhatalmasodik, már magasan hordja fejét s országos érdekké válik erőszakoskodásainak korlátozása. A király tehetetlen velök szemben. A nemesség száll hát sorompóba ellenök s ha kell, a király ellen is, hogy a maga javát és jogait megvédje, biztosítsa. II. Endrétől, mikor Szent István koronáját fejére illesztik, a nemesség már esküt követel, hogy «az ország jogait és a korona méltóságát meg fogja védelmezni.» S az az erő és önérzet, a melylyel föllép, sejteti velünk, hogy ha a szükség úgy kivánja, erőszakkal is kényszeríteni fogja a királyt esküje beváltására.

III.

II. Endre. — Udvara. — Kormánya. — Gertrud királyné és testvérei. — Berchtold. — Az urak összeesküvése a királyné ellen. — Endre nem javúl. — Ker. hadjárata. — Az ország állapota.

Imre király fia, a csecsemő *III. László* rövid időn elhúnyt s a trón 1205-ben kapzsi nagybátyjára, hűtlen gyámjára, *II. Endrére* szállott.

A nagyravágyó ember minden eszközt jónak látott, hogy a hatalmat idének előtte kezei közé keríthesse; s a gyenge uralkodó minden eszközt megpróbált, hogy a törvényesen rászállt, de meg nem érdemlett hatalmat megtarthassa. Hosszabb ideig uralkodott, mint — Szent Istvánt kivéve — bármelyik elődje; de hosszú uralkodásában csak gyarlóságainak állított emléket. Válságba döntötte a királyságot és nemzetet. Hogy az ország ebből a válságból hosszú vergődés után szerencsésen megmenekedett, már nem az ő érdeme.

Mindjárt uralkodása kezdetén magára haragította a nemzetet azzal, hogy az ország kormányzásának gyeplőjét nejének, a száműzéséből visszatért *Gertrud*nak kezébe eresztette. A régi író azt mondja, hogy «a király csendes és jámbor úr volt; a királyné azonban erős és hatalmas asszony, a ki a női gondolkodásba férfias lelkeszővén be, az ország dolgait intézte». És Gertrud kevesebbet törődött az országgal, mint udvarával. Fényes udvart tartott, pazarúl költekezett, esztelenűl tékozolt. Még ennek a hamis fényességnek is csak foszlányai jutottak a hazafiaknak. Az udvart idegenek árasztották el; a főméltóságokba és tisztségekbe idegenek helyezkedtek s e jövevények között is a legszemérmetlenebbek és legtelhetetlenebbek épen a királyné atyjafiai voltak.

Csak a királyné öcscsének, *Berchtold*nak a dolgát említem meg, hogy ez az egy példa világítson a többi helyett.

Berchtold — hogy a krónikaíró szavaival éljek — előbb világi ember volt, leányt is jegyzett el magának, de mennyegzője napján látása volt, minél fogva papságra adta magát. Még otthon, Németországban megtették bambergi prépostnak; a nagyravágyás és kapzsiság azonban hozzánk, nénje szárnyai alá hajtotta. Tudta, mit cselekszik, mert Endre király nemsokára kalocsai érseknek tétette meg a pápával, noha «nemcsak hogy teljeskorú nem volt, hanem közel sem járt a teljeskorúsághoz». A pápa meg is bánta utóbb s panaszkodott, hogy megcsalták, mikor Berchtoldot neki ajánlották, mert «olyan embert tett a tanítók tanítójává, a ki a tanítványok tanítványa sem lehet». — Berchtold is érezte gyengeségét; azért Olaszországba ment tanúlni. A pápa ezt még jobban megröstelte, hogy az országon kívűl barangolván, «maga hirdeti világgá tudatlanságát». Levelet írt neki, melyben hazapirongatta Kalocsára s megparancsolta, hogy tartson maga mellett tudós embereket s otthon tanúljon. Nem hiszszük, hogy sokat törte volna a fejét a tanulással. Boldogúlt a nélkül is. Mások mellőzésével Endre király egymásután Dalmát- és Horvátország bánjává, erdélyi vajdává, Bács- és Bodrogmegye főispánjává nevezte ki. Szörnyen fön is hordta a fejét. Azon mesterkedett, hogy a maga érsekségét tegye, az esztergomi helyett, elsőnek s főpap létére még a romlott udvart is megbotránkoztatta erkölcstelen életével. Mindent merészelt, mert ő nénjének, nénje meg az országnak parancsolt. Rajta is vesztettek nemsokára mind a ketten.

A magyar urakat nemesi büszkeségük s mellőztetésük miatt ki nem elégített önzésük kettős erővel tüzelte

a királyné ellen. Mikor Endre 1214-ben Galicziában járt, hogy kisebbik fiát, Kálmán herczeget ennek az országnak királyává tegye: *Bánk bán*, az ország nádora és hívei a királyi palotára rontottak, a hivalkodó idegeneket szétrebbentették s a királynét életével lakoltatták bűneiért. Berchtold a királyné kincseivel szerencsésen tovább állt. Ezeket ugyan visszaadta utóbb s kibékűlt Endrével; de azért csak biztosabban érezte magát hazájában, a hol nem sokára aquileai patriarchának választották. Az volt még akkor is, mikor nagysokára 1251-ben meghalt.

Mire Endre király hazaérkezett Galicziából, az országot felzaklatva, családját feldúlva találta; de a kétszeres csapás sem edzi meg akaratát. Gyöngeségét gyöngeséggel igyekszik jóvátenni, Remegtében nem meri királyi haragjával sújtani a fölkelőket; bocsánatot hirdet és kedvezésekkel édesgeti őket magához. — Aztán még a gyász éve le sem telt, már új házassággal feledteti az elsőnek bús emlékét.

Az udvar és az ország visszazökken a régi kerékvágásba. Amaz dőzsöl és hivalkodik; emez vigasztalanúl küzködik nyomorúságával. Endre király pedig a helyett, hogy nemzete sebeit kötözgetné, a határon túl, idegen földön keresi dicsőségét. 1216-ban ismét Galicziába vonúl hadaival s Kálmán herczeget a pápa felhatalmazására az esztergomi érsekkel ennek az országnak királyává koronáztatja. Alig tér innen haza, megszállja a buzgóság és a Szent-földre készűl.

Adományokat osztogat, hogy táborát növelje; bérbe adja zsidóknak, izmaelitáknak az ú. n. szaraczénoknak a királyi jövedelmeket, megrabolja az egyházak és monostorok kincseit, hogy költségre tegyen szert; a királyság megcsonkításával Zára városát örök időkre Velenczének engedi, hogy ez csapatait busás pénzért a ten-

geren túlra szállítsa. Legidősebb fiát, *Béla* herczeget királylyá koronáztatja, a maga helyettesévé teszi, s az ország kormányzását *János*, esztergomi érsekre bízván, korához nem illő reménykedéssel és méltóságát lealázó könnyelműséggel megindúl nagy útjára. Az 1217-ik év nyarán vitorláztak ki hajói a spalatói révből; de a következő év tavasza már itthon találja őket. S Endre király visszatért a nélkül, hogy nevét valami nagy tetthez fűzhette volna. Maga és serege többet küzdött az éhséggel, inséggel és járványos nyavalyákkal, mint a szaraczénokkal. Diadalok helyett a szent helyek ereklyéit, dicsőség helyett a jeruzsálemi királyi czímet hozta magával. De amazoknak csodatevő hatása megtört itthon az ország nyomorúságán, s az új czím nem pótolta a réginek foszladozó varázsát.

A hazaérkezett Endre fenekestűl felforgatva találta királyságát.

«Midőn Magyarországba visszaérkeztünk — ő maga írja e szavakat Honorius pápának — úgy találtuk, hogy az egyháziak és világiak oly gonoszságokra vetemedtek, a melyeket elképzelni sem lehet. Az ország összes kincseit eltékozolva találtuk, úgy hogy tizenöt év sem lesz elegendő országunkat régi jobb állapotába visszahelyezni.»

A megszorúlt király a régi állapotot az újhoz képest jónak nevezi; s bármily súlyosan nehezedik rá ez a vád, melyet mentség gyanánt említ, igaza volt. Hadd említsünk meg egy-két tényt a király levelének kibővítésére, magyarázására. A főispánok közűl többen a királyi vármegyék jövedelmeit elsajátították s a szomszéd tartományokba menekültek velük. Jakab, váczi püspök, miután jövedelmeit és a püspöki szék jószágait lakmározásokra és részegeskedésre vesztegette, papságának fosztogatásához látott s az ellenszegűlőket az egy-

házból kiátkozta. Az adószedő izmaeliták töméntelen kárba ejtették a népet s ez kétségbeesésében vagy az által próbált a zaklatásoktól szabadúlni, hogy elnyomóinak hitére tért, vagy hogy véres erőszakkal támadt az adószedőkre.

Endrének az erőszakoskodók, fosztogatók és egyéb gonoszok ellen nem volt más fegyvere, mint hogy a szentszék átkát kérte le bűnös fejökre. Az ország felsegélésére, királyi méltósága megerősítésére pedig nem talált egyéb orvosságot, minthogy az évenként beváltott pénz kicserélésekor az új pénzt meghamisította s egyremásra osztogatta, elidegenítette a vármegyék földjeit. Minden áron pénzre volt szüksége, mert ennek a hiányát sínylette legjobban. A maga baja erősebben égette, mint népe nyomorúsága. S udvara hamis pompájában, a gyengeségén nagyra nőtt oligarchák körében észre sem vette, vagy semmibe sem vette, hogy könnyelműségével királyi hatalmát teszi koczkára s alapjaiban rendíti meg az ország alkotmányát. Pedig koronázásakor megesküdött mind a kettőre. A nemesség, mely ezt az esküt követelte, rajta van, hogy erőszakkal is kényszerítse ő királyi szava beváltására.

IV.

A nemesség követeli a királytól az ország bajainak orvoslását. — Az arany bulla. — A nemesség az államhatalomnak a királylyal egyenlő rangú részese. — A királyság korlátai. — A nemesség jogai. — A király kormányának felelőssége. — Az ellenállási záradék. — Endre nem tartja meg az arany bullát. — Halála; késő emléke.

A király gyengeségétől és az urak erőszakoskodásátó egyaránt kétségbeejtett nemesség «az ifjabb királyhoz»

tapadt bizalmával. *Béla*, a kit még 1216-ban megkoronáztak, azóta lelkes ifjúvá serdűlt, külön udvart tartott és ép úgy élt a felségi jogokkal, mint atyja. Az ő udvara menedéke, gyülekező helye volt az üldözött és elkeseredett hazafiaknak, a hol elbúsúlt szívvel s aggódó elmével fontolgatták az ország siralmas állapotát, elborúlt jövendőjét. Az ifjabb király érezve azt, hogy a jobbak tekintete rajta csügg: erőt merít hazája szeretetéből, nemes elszántsággal atyja elé járúl s a nemesség nevében, erre támaszkodva, követeli tőle «az ország jogainak és királyi méltóságának» épségben tartását.

Előadja a nemesség sérelmeit és követeléseit. Ne dédelgesse a hazafiak rovására az idegeneket; ne emelje őket méltóságokra s ne osztogassa szét köztük az ország vagyonát. Egész vármegyét vagy méltóságokat egyáltalán ne adományozzon örök birtokúl, s ne tűrje, hogy a kapzsi, telhetetlen nagyok több méltóságot ragadjanak magukhoz, mint a mennyinek megfelelhetnek. Őrködjék a nemesség szabadsága fölött, hogy vagyonukkal szabadon rendelkezhessenek, személyükben törvényes itélet nélkűl meg ne támadtassanak és semminemű adóval vagy zsarolással ne sújtassanak. Gondoskodjék róla, hogy a királyi kincstár tisztjei, adószedők és más tisztviselők csak a nemesek sorából választatnak; az izmaelitákat és zsidókat pedig távolítsa el szolgálatából. A mi ezekkel a követelésekkel ellenkező történt, szűntesse meg; az ország kárára eladományozott vagy gazúl eltulajdonított vármegyei jószágokat vegye vissza, s ősi szokás szerint tartson országos gyűléseket, a melyeken a nemzet panaszait elintézze s a veszélyeztetett szabadságot megvédje.

Endre király makacssággal pótolván hiányzó erejét, visszautasította a merész, de őszinte szót s az urak támogatásában bizakodva, a pápa átkát kérte azokra, a

kik fiával tartanak. A pápai átok meg is érkezett, de a nemzetet már az ifjabb király személye körűl fegyverben találta. Endre, a kit az igazság szava meg nem győzött, népe insége meg nem hatott, meghajolt az erőszak előtt. A főpapság közbenjárására meghallgatta a nemesség kivánságát, királyi levélbe foglalta követeléseiket s magát és utódait esküvel kötelezte megtartásukra.

Ezt a legünnepiesebb formában kiálitott királyi levelet a róla selyem zsinóron lefüggő arany pecsétről az utódok röviden «*arany bullának*» nevezték el.

Ez a nevezetes királyi oklevél, a melylyel egy századnál hosszabb időn át tartó küzdelem ért véget s a melyre őseink attól fogva hatszáz éven át úgy tekintettek, mint a nemesi magyar alkotmány fundamentomára, a kevésbbé fontos dolgok elhagyásával így szól:

«A szentháromság és oszolhatatlan egység nevében. Endre, Isten kegyelméből Magyar-, Dalmát-, Horvátország, Ráma, Szerbia, Galiczia örökös királya. Mivel mind országunk nemeseinek, mind másoknak is Szent István királytól alapított szabadsága némely királyok hatalma által — kik néha haragjukban bosszút álltak, néha gonosz emberek tanácsaira hallgattak, vagy saját hasznukat keresték — igen sok részben rövidséget szenvedett: nemeseink fenségünk és elődeink füleit gyakorta verdesték kérelmeikkel és folyamodásaikkal országunk javítása iránt. Mi tehát tartozásunkhoz képest az ő kérelmüknek mindenben eleget akarván tenni — kivált, mivel közöttünk és közöttük nem csekély keserűségek támadtak — megadjuk mind nekik, mind országunk egyéb embereinek a szent királytól megadott szabadsá-

got, és országunk javítására tartozó egyéb dolgokat is üdvösen rendelünk e képen:

Rendeljük, hogy évenként a szent király ünnepét Székesfehérvárott tartozunk megűlni és ha mi ott jelen nem lehetünk, a nádor ott leszen helyettünk s képünkben meg fogja hallgatni az ügyeket; és minden nemesek oda szabadon gyülekezzenek.

Akarjuk azt is, hogy sem mi, sem utódaink le ne tartóztassák és el ne nyomják a nemeseket valamely hatalmasnak kedveért, hacsak előbb meg nem idéztettek és a törvény rende szerint el nem marasztaltattak. — Továbbá semmi adót nem szedetünk a nemesek jószágain, valamint nem szedetünk az egyházak népeitől sem. — Ha valamely nemes meghalálozik fiörökös nélkül, leányát illesse birtokának negyedrésze; a többiről tetszése szerint rendelkezzék. És ha a közbejött halál miatt nem rendelkezhetik, a hozzá legközelebb álló rokonokra szálljon. Ha teljességgel semmi nemzetsége nincsen, szálljon a királyra. — Ha a király sereget akar vinni az országon kívül, a nemesek ne tartozzanak vele menni, ha csak az ő költségén nem; ellenben ha sereg jönne az országra, mindnyájan tartozzanak menni. — A nádor országunk minden emberei felett, különbség nélkül biráskodjék; de a nemesek főben és birtokban járó ügyeit a királynak tudomása nélkül el ne intézhesse.

Ha külföldiek jönnek az országba, az ország tanácsa nélkül méltóságokra ne emeltessenek; fekvő birtok az országon kívülieknek ne adományoztassék.

Egész vármegyéket vagy bármily méltóságokat örök birtokúl nem adunk.

A pénzek kamaragrófjai, a só- és vámtisztek országunk nemesei legyenek; izmaeliták és zsidók ne válhassanak azokká.

Ezen négy főuron, tudniillik a nádoron, bánon, a király és királyné udvarbíráin kívül két méltóságot senki se viselhessen.

És hogy ezen engedményünk és rendelésünk mind magunk, mind utódaink idejében örökké érvényes legyen, hét oklevélpárba irattuk és arany pecsétünkkel megerősítettük. Egyik pár küldessék pápa úrnak; második a János-vitézeknél, harmadik a Templomos vitézeknél, negyedik a királynál, ötödik az esztergomi káptalanban, hatodik a kalocsaiban és hetedik a nádornál őriztessék, úgy hogy az irást mindig szeme előtt tartván, se ő ne tévedjen le a fentebb mondottak valamelyik pontjáról, sem a királyt vagy nemeseket vagy másokat ne engedjen letévedni.

Hogy ha pedig mi, vagy utódaink valamelyike bármikor ezen rendelésünk ellen véteni akarnánk, álljon szabadságukban ezen levél erejénél fogva, minden hűtlenségi vétek nélkül mind a püspököknek, mind más uraknak s az ország nemeseinek összesen és egyenként, jelenleg és a jövőben nekünk és utódainknak ellenállani és ellenmondani örökre.

Kelt Klétusnak, udvarunk kanczellárjának, az egri egyház prépostjának keze által, a megtestesült igének ezerkétszáz huszonkettedik esztendejében, országlásunk tizenhetedik évében.»

A hány törvényünk Szent István idejétől az arany bulláig fenmaradt, valamennyi a királyi hatalom teljességéről tesz tanubizonyságot. Királyaink alkották —

tanácsba gyűjtött kedvelt hiveikkel — a törvényeket s az ő kezükben volt, felelősség és ellenőrzés nélkül mind az igazságszolgáltatás mind az ország kormánya.

Az arany bullában látjuk először, hogy a nemesség úgy áll a királylyal szemben, mint az államhatalomnak vele egyenlő rangú részese. Az arany bulla állítja, irott törvényben, az első korlátokat a királyi hatalom elé, mikor megmondja, hogy a királynak mit nem szabad és mit kell cselekednie.

E korlátozás nem terjeszkedik ki a királyi hatalom egész körére; csak addig ér, a meddig azt a nemesség szabadságainak biztossága megköveteli. A nemes ember pedig szabad személyében, szabadon rendelkezik vagyonáról, szabad a közterhektől s fegyveres szolgálattal is inkább az országnak tartozik, mint a királynak.

Az arany bulla még e szabadságok biztosításáról is gondoskodik, mikor évenként országos gyűlések tartását rendeli, a hol ki-ki előadhassa panaszát nemcsak egyik-másik társa, hanem a király kormánya ellen is. Sőt magának a kormány fejének, a nádornak kötelességévé teszi — s ha köteles vele, felelős is érte — hogy a törvény megtartásában a királyt is ellenőrizze. S ha mindez nem elég, ott van az aranypecsétes királyi levél záradékában «az ellenmondás és ellenállás» joga, a mely megengedi, hogy a nemesség hűtlenség vétke nélkül fegyvert foghasson a törvényszegő király ellen.

Az arany bulla a nemességet a maga összeségében állítja a királylyal szembe. Nem tesz különbséget köznemes és főúr között. Igaz ugyan, hogy a királyok gyengeségét kizsákmányoló, féktelen, erőszakos oligarchák ellen védekezik benne a nemesség; de az orvosságot nem a főúri osztály ellen való intézkedésekben, hanem a királyi hatalom megerősítésében, visszaéléseinek korlátozásában keresi. Hiszen azok közt, a kik Béla,

ifjabb király körűl csoportosúlva az arany bullát kivívták, az egyházi és világi főurak az első sorban küzdöttek, s a sikerben nem csekélyebb része van az ő tekintélyük súlyának, mint a nemesség nagy számának és elszántságának.

Az az idő is bekövetkezik nem sokára, a mikor a nemesség külön válva s a királylyal szövetkezve ostromolja a főurak gőgjét; de most még egyesűlt erővel hallatja szavát a nemesség s ebben az értelemben az egész szabad nemzetet képviseli.

Az arany bulla ünnepies, szent szerződés a király és nemzet közt s az utódok joggal tekinthették ezt a szerződést a magyar alkotmány fundamentomának Szent István megalapította a királyságot; de a magyar királyság csak az arany bulla idejétől kezdve, annak alapján lesz igazán alkotmányos állammá.

Az arany bulla példájára még 1222-ben az egyházi rend is külön királyi levéllel erősíttette meg a maga szabadságait. Sőt harmadévre, 1224-ben, az erdélyi szászokat is megajándékozza II Endre egy arany pecsétes királyi levéllel, a melyben egész területüket szabad földnek nyilványította s régi kiváltságaikat biztosította. Megadta nekik, hogy köztük fekvő birtokot nemszász sem adás-vevés, sem királyi adományozás útján ne szerezhessen. Grófjukat a király nevezi ki, de egyéb tisztviselőiket, bíráikat, papjaikat szabadon választhassák, dolgaikat maguk intézhessék s városaik polgárai az egész országban mindennemű vámoktól felmentve szabadon kereskedhessenek.

E szabadságlevelek, sajnos, nem a király bölcseségének, hanem gyengeségének bizonyságai. Nem is volt Endrének se ereje, se hajlandósága rá, hogy azokat megtartsa s határozataiknak foganatot szerezzen. Alig hogy az ellene indúlt förgeteg elvonúlt fölötte, elölről

kezdte régi életét s az ország visszaesett korábbi nyomorúságába. Kárba veszett Béla, ifjabb király fáradozása, a ki egész lelkével buzgólkodott azon, hogy apja kormányának hibáit jóvá tegye; hiában volt a pápai szék intése, feddése, fenyegetése, hogy királyi szavának beváltására birja a javíthatatlan uralkodót: kilenczed évre is csak ott voltak, hogy Endre új királyi levélben erősítette meg az elsőt, új esküt tett rá, de alig telt bele két év, máris az egyház átkát vonta az országra esküje meg nem tartásai matt.

Százados küzdelmekre volt szükség, míg az arany bulla igéi testet öltöttek. De ekkorra eltemette már az idő Endre gyöngeségét, hibáit, gyarlóságait s alakját az utódok abban a fényben látták, a melyet az arany bulla vetett rá. Az 1505. évi rákosi országgyűlés rendei úgy magasztalják őt, mint a ki «a magyart nagygyá, dicsővé tette s hirét a csilagokig emelte».

MÁSODIK FEJEZET.

IV. BÉLA KIRÁLY ÉS A MONGOL VÉSZ.

I.

IV. Béla törekvései. — Küzdelme az oligarchákkal. — A volgai magyarok. — Kuthen kúnjainak befogadása. — A mongol vész. — A sajóparti ütközet. — Az ország pusztulása.

IV. Béla, a ki már ifjabb király korában fiatalsága nemes lelkesedésével küzdött a főurak féktelensége és apja gyámoltalan kormánya ellen, mihelyt a nemzet urává lett, megkettőzött buzgósággal látott hivatása hű betöltéséhez. Bízott erejében, melyet ügye igazságából merített; de csekélylette, mert megvetette azo-

kat, az akadályokat, a melyekkel meg kellett küzdenie. Ellenei irányában ép ezért türelmetlen volt és kíméletlen, s a gyors siker áhítása feláldoztatta vele a siker teljességét és tartósságát. Több sebet vágott, mint a mennyit behegesztett, s a nélkül, hogy a régi bajokat orvosolhatta volna, új veszedelmeket idézett magára és nemzetére. Tévedése végzetes volt és meddővé tette fáradozását; de a férfias és királyhoz illő küzdelemben nem csüggedt ereje hanyatlásáig s ha a szerencse nem is, nemzete hálája híven követte lépteit.

Haragjával először is apja gonosz tanácsosai, az ország megrontói ellen fordúlt: Dénes nádort börtönbe vettette és megvakíttatta; szabadságuk és javaik elvesztése volt a legcsekélyebb büntetésök mindazoknak, a kik idejekorán külföldön nem kerestek és találtak menedéket. Olyan emberekkel vette magát körűl, a kiket az a tűz hevitett, a mely az ő szivében lángolt. Megújította nagyapja elfeledett, mellőzött intézkedéseit, hogy királyi méltóságának nagyobb nyomatékot szerezzen, s az oligarchák nyers, lealázó dölyfét távol tartotta udvarától. Országgyűlést tartott azután s hívei tanácsával törvényt alkotott az igaztalanúl eladogatott és erőszakosan elfoglalt várföldek visszavételéről. Királyi megbizottak járták be az országot, hogy a törvénynek foganatot szerezzenek: szép szerével, ha lehet; fegyveres erővel, ha szükséges. Így akart rendet teremteni, de rend helyett háborúságot támasztott.

A megtámadott főurak az erőszakra erőszakkal feleltek, s a kik elég lelketlenek voltak a törvény megvetésére, nem átallották a királyság és nemzetök javát megsértett személyes érdekeiknek feláldozni. S nemcsak egyenként szálltak szembe és daczoltak a királylyal, hanem bűnösen szövetkezve, pártot ütöttek ellene s a koronát Frigyes, osztrák herczegnek ajánlották. E köz-

ben neki bátorodik a német császár is, fennen hangoztatja főhatóságát s hűbéri adó fizetését követeli a villongásokba sűlyedt országtól. Béla szembeszáll a veszedelemmel, a melyet maga idézett föl. A császár követelődzését kereken visszautasítja. Frigyes herczeg hadait, a ki mohón kapott a neki igért korona után, visszaűzi s országát Bécs városáig dúlja-pusztítja. De itthon megtörik fegyvereinek hatalma a féket nem tűrő oligarchák ellenszegűlésén, s a felzaklatott ország hiában sovárog nyugalom után.

Béla kínosan érzi királyi hatalma gyengeségét s mikor zavarában segítség után néz, a véletlen sors reményt sarjaszt szivében. Jámbor domokosrendi szerzetesek, a pogány kúnok megtérítésében buzgólkodván, messze el-elvetődtek keletre, s volt, a ki közűlök a Fekete-tenger és a Volga folyó mellékére is eljutott. Egyikök, *Julián* szerzetes azzal a hírrel tért haza, hogy a Volgán túl megtalálta a magyaroknak még a vándorlások idején elszakadt testvéreit. Beszélt velök, azok megértették, s készeknek nyilatkoztak arra is, hogy szállásaikat elhagyván, a hatalmasabb nyugati testvérnép ótalma alá helyezkedjenek. Béla király örömmel tervezgette betelepítésöket s királyi hatalma megújúlását, a főurakkal vívott kétes küzdelmének diadalmas befejezését várta a sors eme kedvezésétől. Reménye korán meghiúsúlt.

De íme, ugyanaz a baljóslatú véletlen, a mely elűzte kedvelt álmait, a valóságban megajándékozta az áhított segedelemmel. A mongol nép förgetege elgázolta a volgai magyarokat s a Fekete-tenger mellékén tanyázó kúnokra zúdúlt. Ezek is hiába küzdenek ellene. Oda kell hagyniok szállásaikat, s nyugat felé húzódván, *Kuthen* királyuk vezérlete alatt Magyarország kapuinál kérnek bebocsájtatást. Hű alattvalók lesznek, fölveszik

a keresztséget. Negyvenezer család könyörgött új hazáért; ugyanannyi szilaj vitéz ajánlotta föl fegyverét a király szolgálatára.

A magyar nép idegenkedéssel tekintett a jövevények sokaságára. Az urak rettegve látták bennök a királyi hatalom támogatóit, a magok ostorait. Béla leküzdi népe idegenkedését, megveti az urak gyanakodását s Kuthen kúnjait az országba fogadja.

A nemzet utóbb hálás volt gondoskodásáért, mikor már ennek gyümölcseit szedhette; de ő neki magának a beköltözött kúnok egyelőre nem hozták meg a várt segedelmet. A helyett, hogy növelték volna, csak gyengítették királyi hatalmát s az ország békétlensége, épp a jövevények miatt, nagyobbá lett, mint a milyen annak előtte volt.

A Tisza síkságán elhelyezkedett kúnok hamar megfelejtkeztek igéreteikről. Hanyagok voltak a keresztség fölvételében s barmaikkal szanaszét barangolván, erőszakosan háborították meg a békés lakosságot mind személye, mind vagyona szabadságában. Béla király elbúsúlva hallgatta a fülét verdeső panaszokat s mikor türelemre intette a feljajdulókat, nem menekedhetett attól az igaztalan vádtól, hogy a maga népének rovására dédelgeti az idegeneket.

Gyűlést tart, hogy a bajt orvosolja. Kuthen királynak Pesten jelöli ki állandó lakását; kúnjait széttelepíti a királyi vármegyékbe; ezek ispánjainak hatósága alá rendeli és sürgeti a keresztény hitre térésöket: mindhiába, a főurak haragját meg nem kérlelheti, a nemesség barátságát meg nem tarthatja. Embererővel nem végezhette el azt, a mit csak az idő adhatott meg. Az idő pedig, a helyett, hogy segítségére lett volna, ellene fordúlt.

Mikor a nemzet meghasonlottsága a legnagyobb volt,

akkor borította el az országot a mongol veszedelem mindent elnyeléssel fenyegető áradata.

Béla gyermek volt még, mikor Ázsia belsejében, a mongol pusztákon, *Temudsin*, a ki *Dsengisz khánnak* nevezte magát, a semmiből egy félemletes nagy birodalmat teremtett. Mikor az ifjúvá serdűlt királyfi apja bűnös udvarával és a főurakkal a nemzet jogaiér küzdött, Dsengisz khán birodalma már magában foglalta Közép-Ázsiát, a kelet régi híres országait s hadainak útját a Csendes-oczeántól a Kaspi-tóig, a szibériai határhegyektől a Himalajáig a legyőzött népek vére, jajja és pusztulása jelölte. A nagy khán halála után utóda, *Oktaj* khán két világrészre terjesztette ki hódításait s míg maga a Jancsekiang vidékeit dúlta és az Indus völgyébe ereszkedett le, *Batu* nevű vezérét a Volga folyó és Fekete-tenger mellékének lakóira küldte ostorúl. Harmadévre azután, hogy Béla az ország királyává lett, a mongol hadak tengernyi sokasága elgázolta a volgamelléki maroknyi magyarságot, a kúnokat kiűzte szállásaikból s a villongásokba merűlt orosz fejedelmekre mérte csapásait. 1238-ban elesik Moszkva s 1240-ben az ékes, büszke Kiev is porba hull a rettenetes hadak előtt.

Béla király és a magyarság tudott a távoli mongol birodalom keletkezéséről és fenyegető terjeszkedéséről. Julián szerzetes és a befogadott kúnok idejekorán hírt hoztak róla: de a veszedelem távolsága elfelejttette a magyarokkal annak fenyegető voltát s bíztak benne, hogy a romboló áradat hullámai megállanak a Kárpátok hatalmas gátja előtt. Kiev gyásza, a lengyel nép szorongattatása és Batu khán fenyegető követsége rettentő csalódásra ébresztették a nemzetet.

Súlyos aggodalmak szállják meg Béla király szívét, de azért nem csügged. Későn bár, de éjt-napot egygyé

tesz, hogy a veszedelem készületlenűl ne találja az országot. Erdőket irtat s a levágott fák törzseivel zárja el a Kárpátokon átvezető szorosokat. Tanácsba gyűjti híveit; fegyverre szólítja az egyházi és világi nagyokat, a nemességet, a vármegyék katonáit, az ország minden fegyverfogható emberét. A király emberei ősi szokás szerint körűlhordozták a véres kardot az országban. De nemcsak itthon buzgólkodik Béla. Követei az idegen udvarokat is fölkeresik s a kereszténység nevében kérik, intik, ösztökélik őket segedelemnyújtásra.

Mindhiába! a külföld nem mozdúl s a magyar urak is nem azt keresik, hogy a bajon miképen segítsenek, hanem azt, hogy kit tegyenek felelőssé a fenyegető veszedelemért s kit áldozzanak fel tehetetlen haragjuknak. Szenvedélyes gyűlölségöket a király és a kúnok ellen fordították: «védje meg ő kedvelt kúnjaival az országot, rájok ne számítson!»

Már a tavasz is közeledett (1241.) s a Pesten kitűzött királyi zászló szomorúan hirdette a hadak elmaradását, az ország védetlenségét. Pedig a mongol sereg ekkor már megkezdte előnyomulását. A jobb szárny Lengyelországon át Szilézia felé tartott, hogy éjszaknyugatról törjön be az országba. A bal szárny Moldván keresztűl az erdélyi havasok felé közeledett. A középhadat maga Batu khán vezette a vereczkei szoroshoz. Így készűlt a mongol hadsereg két karja irtózatos öleléssel magához szorítani a veszni induló országot.

Márczius 12-én kelt át Batu khán a Kárpátokon s miután Hédervári nádor hadait a hegyek aljában szétszórta, a mongol lovascsapatok oly hirtelenséggel árasztották el a Tisza síkságát, hogy negyednapra már Pest falairól is látni lehetett a lángba borított helységek égre szálló füstjét. Az urak még most is késnek

hadaikkal; s azok is, a kik Pest alatt fegyverbe szállottak, nem az ellenségre fenik haragjukat, hanem a gyűlölt kún jövevényekre, a kikről azt hiresztelik, hogy a mongolok kémei, szövetségesei és a magyarság árulói. Egy követ fújt ezekkel Harczias Frigyes, osztrák herczeg is, a ki eljött Béla hívására, de jó szomszédhoz illő segítés helyett csak izgágaságot csinált. Ő is szította a tüzet, mikor a fegyverbe szállt magyarság vak dühvel rontott a kúnokra s Kuthen királyukat pesti szállásán háza népével együtt felkonczolták. A kúnok sem maradnak adósok. Egy részök dúlva, gyújtogatva, öldökölve elhagyja az országot; más részök meg a mongolokhoz szegődik, hogy annál kegyetlenebb bosszút vegyen igaztalan üldözőin. Önmaga ellen fordítja fegyverét a magyar, mikor vasa az ellenség visszaverésére sem elég erős.

Márczius vége felé — inkább a kétségbeeséstől, mint a reménységtől hajtva — Béla a mongolok ellen vezette a Pest alatt egybegyűlt királyi sereget. Az esztergomi meg kalocsai érsek és egy-két püspök dandárai, a jobb hazafiak gyér csapatai, a vármegyék megfogyott számú katonasága és a király öcscsének, Kálmán herczegnek, segédhada Horvátországból — mind összevéve sem több hatvanezer embernél — volt mindaz, a mit a harczi vitézségében és hazája szeretetében megfogyatkozott magyarság síkra állított.

A visszahuzódó mongol had útat engedett a király csapatainak egészen a Tiszáig. Batu khán, serege mindkét szárnyát magához vonván, a Sajó és Tisza szögletében ütött tábort. Ide igyekezett Béla is és a mongol táborral szemközt a Sajó jobb partján elterülő síkságon állította föl hadait. Itt a *Muhi pusztán* történt a két sereg rettenetes összeütközése. Hajnalhasadtától napnyugtáig tartott az öldöklő viadal, a mely a magyar

haderő tökéletes megsemmisülésével ért véget. Ott vesztek az egyház főpapjai, az ország főméltóságait viselő jobb hazafiak, a nemesség ezrei, az egész hadsereg — a nemzet minden reménysége. Azok közűl is, a kiket a szörnyű örvény el nem nyelt, kevesen kerülték ki a halált. Az üldöző mongol hadak mindenütt nyomukban voltak a menekülőknek. «Két napi járó földre — úgymond az egykorú író — nem láttál az útakon egyebet elhullott vitézeknél. Úgy hevertek a holttestek, mint a kövek a bányában!»

De a szerencse eme borzasztó szerencsétlenségben sem hagyta el végképen a nemzetet. Nagykönnyelműen mindenét egy koczkavetésre tette. El is veszítette mindenét, csak királyát nem s vele hitét és bizodalmát a jövőben. Béla királyt néhány önfeláldozó híve kiszabadította a sajóparti veszedelemből, s az üldözött király a felvidék hegyei közt bujdokolva, eljutott Frigyes osztrák herczeghez, a hova már korábban elküldte családját és királyi kincseit. Itt azonban szíves vendéglátás helyett fogság várakozott reá. De a kapzsi herczeg kelepczéjéből — lealáztatását békén tűrve s bosszúját későbbre tartogatva — kincseinek és az ország három határmegyéjének átengedésével csakhamar kiváltotta magát. Sietve sietett aztán hazájába, a Dráva mellékére, hogy segitsen megmenteni, a mi még megmenthető.

A mongol hadat csak a Duna tartóztatta föl előnyomúlásában. Az ország kétharmada martalékúl esett a vad ellenség dühének, dúlásának és állati indulatainak. S míg a mongol vezér az ország eme részét, mint hódolt tartományt, századokra, tizedekre osztotta és a rejtekeiből előcsalogatott nép iszonyattal hajtotta nyakát az új járom alá: Béla hadakat gyűjtött, követet küldött a pápához, a franczia királyhoz, a császárhoz s kész volt ennek felsősége előtt meghajolni és évi adót fizetni, ha

megmentésére lesz kétségbeejtő helyzetéből. Nem használnak már sem erőfeszítései, sem esdeklései, sem maga-megalázása.

Mielőtt fáradozásainak eredményét láthatta volna, a tél fagya a Duna jegén át az ország nyugati felébe is útat nyitott a mongoloknak. A mongol-áradat hullámai összecsapnak az egész ország fölött. Béla menekűl ismét, s mivel a szárazföldnek nincs az a gátja, erőssége, a mely megvédhetné, a tenger ótalmát keresi. Először Spalatóba, majd Traunak csaknem minden oldalról tengertől övezett falai közt vonta meg magát családjával együtt. De üldözői nyomában vannak itt is, s mintha győzelmöket mindaddig teljesnek nem tartanák, a míg a királyt is hatalmokba nem kerítették, egészen Ragusáig feldúlják a tengerpartot s eszeveszett dühvel fognak Trau ostromához.

A nemzet reménységének utolsó szálai voltak e sziklafészekhez kötve s mikor már ezek az utolsó szálak is szakadozni kezdtek: íme, egyszerre, hirtelen, váratlanúl, mint valami csodatevő hatalom intésére, az ostromlók abban hagyják a vár vívását, fölszedik sátraikat és nagy gyorsan hazafelé sietnek. Batu khán parancsára a mongolok egész hada, minden népe odahagyja a letarolt országot s a háborgó, szennyes áradat Erdélyen keresztűl törve-zúzva, rombolva — mint a hogyan jött — visszahömpölyög a Volga felé.

Oktaj nagykhán meghalt. Annak a torára sietett haza Batu, hogy hatalmas szavát egész hadserege fegyvereinek súlyával vethesse latba az új fejedelem választásakor.

II.

IV. Béla fölemeli a lesújtott országot. — Intézkedései. — Telepítések. — Városok. — Várak. — Harcza osztrák Frigyessel. — A babenbergi örökség. — István, az ifjabb király. — Polgárháború. — Az oligarchia felülkerekedik. — IV. Béla uralkodásának szomorú vége. — Érdemei.

Néhány híve kiséretében Béla király legott visszatért feldúlt országába. Egész népe fájdalmát, gyászát hordozta szívében s léptei roskadoztak az óriási teher alatt. «Itt-ott egy félig leégett, gyász-zászlóképen a ravatal fölé magasló torony mutatta az irányt — az egykorú író, az események szemtanúja írja ezt — a melyen haladniok kellett. Az országútak fűvel voltak benőve, a mezők csontoktól fehérlettek; egy élő lélek sem jött elejökbe. S minél beljebb jutottak, annál borzasztóbb volt, a mit láttak. Mikor végre rejtekeikből előmásztak az életben maradottak, felöknél több áldozatúl esett a ragadozó állatoknak, az éhségnek és döghalálnak. A mit az elmúlt évben betakarított a földműves, azt magokkal vitték a mongolok, s a mit távozásuk után netalán még elvethettek: alig sarjadzott ki, fölették a sáskák. Az inség oly iszonyatos fokra hágott, hogy őrültségökben leöldösték egymást az éhezők s találkoztak, a kik emberhúst vittek vásárra. Krisztus születése óta ilyen csapás, ilyen nyomorúság egy országot sem sújtott, mint a milyen most érte Magyarországot!»

A nagy fájdalomnak, ha nemes lelkeket szánt az föl, nagy tettek kelnek a nyomában. Béla is a maga és országa lesújtottságában volt a legnagyobb.

Hogy népe inségén segítsen s a föld megművelhetésére módot adjon, vetőmagot és igavonó barmokat ho-

zatott a szomszéd országokból. A néptelenné vált vidékekre új lakosokat telepített. Iparűző, bányászathoz értő, kalmárkodó németeket édesgetett a városokba; a Tisza kövér síkságára pedig ismét befogadta a meggyilkolt Kuthen király kúnjait, a kik a mongol veszedelem óta az Al-Duna táján barangoltak. Különösen nagy gondja volt a városokra. Új városokat alapított s a régieket új kiváltságokkal gyarapította. Egyebek közt a mai Buda is benne tiszteli megalapítóját. A kereskedelmi forgalom élénkítésére új pénzt veretett; még pedig — mivel a nemes fémek nagyon megfogyatkoztak az országban — rézpénzt s a réginél apróbb ezüstpénzeket. A zsidók ügyét, a kik a királyi kincstárnak hasznos szolgálatokat tettek, aképen rendezte, hogy inkább kiváltságos, mint elnyomott és üldözött osztálynak tekinthették magukat. A nagyobb városokat falakkal vétette körűl; a fontosabb utak közelében kővárakat építtetett s a nagy urakat is buzdította ilyenek építésére. A keleti határok biztosítása végett Kún-országot a jánosrendi vitézeknek adományozta; az oláh végeken a szörényi, — szerb területen a macsói bánságot alapította. De jól tudta azt is, hogy az ország biztosságának ép oly hatalmas támasza a belső rend erőssége, mint a jól őrzött határok. E végből összeiratta a mongol veszedelemben gazdátlanokká vált földeket. Az igaz örökösöknek kiszolgáltatta, a mi őket megillette; a fölös részt pedig híveinek megjutalmazására fordította, vagy királyi kincstára számára foglalta le. Rendezte a vármegyéket, lajstromba vétette a várjobbágyokat, hadsereget teremtett, s a meddig megifjúlt királyi hatalma ért, az erőszakkal élő főuraktól — a kik a haza romlását is a maguk hasznára, amúgy is fölös hatalmuk tetézésére fordították — visszafoglalta az igaztalanúl eltulajdonított jószágokat.

Ebben a serény munkában nem telt még el öt év, s a nemzet annyira magához tért, hogy nyugodtan fogadta a mongolok újabb támadásra készülésének hírét; sőt éveken át egész erejét a nyugati szomszédok ellen fordíthatta.

Béla király már 1246-ban megtorló háborút indított Frigyes, osztrák herczeg ellen. Ennek a háborúnak ugyan hamar véget vetett a magyar fegyverek diadala s a herczegnek a döntő ütközetben szenvedett halála; de a gazdátlanokká vált osztrák tartományok miatt (mert az elesett herczeg utolsó sarjadéka volt nemzetségének) Béla hosszantartó s országára káros küzdelembe elegyedett *Ottokárral,* a nagy czélok után járó cseh királylyal.

Nem törődvén a fejetlenségében tehetetlen német birodalom jogaival, Ottokár a kihalt herczegi nemzetség egész örökségére számot tartott; l olott Béla Steierországot és Karinthiát magának követelte. Tizenkét évig tartott köztük e miatt a viaskodás, a mely nem kímélte dúlásaival a magyar területet sem. Béla törekvései hajótörést szenvedtek. A mire vágyakozott, el nem érhette; a mit hatalmába is kerített, meg nem tarthatta. Békét kötött: beérte országa régi határainak biztosításával s eltűrte, mert meg nem akadályozhatta, hogy a magyar területet nyugaton le egészen a tengerig Ottokár fenyegető szláv birodalma ne fogja körűl.

Nagy oka lehetett rá, hogy a békétől ily súlyos körűlmények sem riasztották vissza s hogy a káros béke biztosítása végett — egyik unokáját eljegyezvén Ottokárral — még a veszedelmes szomszéd rokonságát is kereste. Az ország belső háborúságai szolgálnak erre magyarázattal és mentséggel.

A mongol veszedelem lezajlása után Béla helyreállította ugyan az országot; de nem alakíthatta azt

újjá. A hosszú külső háborúk alatt s most a béke idején az ország régi sebei egymás után kiújúltak; sőt azok egyikét-másikát, hanyatló kora gyöngeségétől megtévesztve, maga Béla szakgatta föl.

A főurak fokozódó féktelensége megbontja a társadalmi rend biztosságát, megbénítja az állami hatalmat, s alásűlyeszti és lealázza a királyi méltóságot. A hatalmas urak, mint a ragadozó madarak, úgy csapnak le sziklafészkeikből a vidék védetlen lakóira s több joggal nevezhetik magukat az ország urainak, mint a király. A korona megfogyatkozott tisztelete alig őrizheti már meg az ország bomladozásnak indúlt egységét. S Bélának nincs meg egykori ereje és elszántsága arra, hogy az ország megrontóival síkra szálljon. Megalkuszik velük ő is. István nevű fia, a kit még gyermekkorában megkoronáztatott s utóbb ifjabb királylyá tett, nem támasza fenyegetett trónjának, hanem elkeseredett vetélytársa az elgyengűlt apának. Feltámadnak II. Endre uralkodásának szomorú napjai. Az egész nemzet meghasonlik, megoszlik az apa- és fiúkirály között s csaknem tíz éven át testvér-háborúban emészti erejét.

Annak idején Béla szivét a nemzet javának előmozdítása hevítette; ellene fordúlt fiának ösztökélője csupán a nagyravágyás volt. Ebben a küzdelemben — bármikép forduljon a szerencse — minden csapás a korona méltóságát éri, a nemzetet sebzi s minden haszon és zsákmány az oligarcháké.

Hogy megosztott, összezsugorodott, minden oldalról fenyegetett királyi hatalmának legalább maradványait megőrizhesse aggkora napjaira, Béla olyan eszközökkel is él, a melyeket egész életében megvetett és elutasított magától. Bérbe adja az állami jövedelmeket, hogy kincstára tátongó ürességén segítsen; adományképen osztogatja a várföldeket s az ország méltóságait,

hogy híveinek számát szaporítsa. Ugyanazokat a hibákat követi el rendre, a melyeket már apja kormányában megbélyegzett s a melyek ellen egész életében küzdött.

Az ellene fordúlt sors nem kímélte meg ősz fejét attól a lealáztatástól, hogy ünnepies szent esküvel kellett megfogadnia annak az arany bullának a megtartását a melylyel az ő buzgósága ajándékozta meg a nemzetet. Így kerekedett föléje s ragadta őt magával kora romlottsága, melytől sem magát, sem nemzetét meg nem óvhatta. De ha aggkora szerencsétlensége árnyékot vet is uralkodásának utolsó éveire: emlékének fényességét megőrzik azért nagy szolgálatai s tiszteletre méltó alakja legjelesebb királyaink sorában követel helyet magának.

HARMADIK FEJEZET.

AZ UTOLSÓ ÁRPÁDOK.

I.

IV. Béla öröksége. — V. István és Ottokár. — IV. László szövetsége Habsburgi Rudolffal Ottokár megbuktatására. — A dürnkruti csata és jelentősége. — A kis-királyok; a nép nyomorúsága. — A pápai szék beavatkozásai. — A kir. korona fénye elhomályosodik. — Az országot a széthullás veszedelme fenyegeti.

IV. Béla halála után Árpád családjának uralkodása már csak egy emberöltő idejére terjedt, s a rövid idő alatt is három király váltja föl egymást a trónon: *V. István, IV. László és III. Endre.* Hármuk közűl még

legtovább uralkodott László, a ki tízéves gyermek volt, mikor a sors a hatalom birtokába jutatta. Legtovább uralkodott: legtöbbet ártott nemzetének. Pedig IV. Béla a koronával együtt nagy föladatokat hagyott örökbe utódaira: annak a veszedelemnek elhárítását, a melylyel Ottokár birodalma fenyegette a nemzetet, és az ország belső békéjének helyreállítását, a melynek az elhatalmasodott főurak álltak útjában. Az első feladatot teljesítették is az utódok; de a másikra, ha akaratuk lett volna is, nem volt erejük. Felbomlásnak indúl a társadalmi rend, darabokra készűl szakadozni az ország, s főhatóságra törekedve, idegen hatalmasságok avatkoznak a nemzet dolgaiba. Az utolsó Árpádfi bátran szembe száll a minden felől ránehezedő veszedelemmel, de küzdelem közben kidől a sorból, mielőtt fáradozásainak sikerét láthatta volna.

Ottokár, cseh király nagy szláv birodalma, melyben Szvatopluk álmai készűltek testet ölteni, egyaránt fenyegette terjeszkedésével a magyar királyságot meg a német birodalmat. Az egyik korábban, a másik későbben, de mind a két fél jókor megismerte még a veszedelmet s nem is nyughatott miatta. Királyaink kezdettől fogva ellene szegűltek Ottokár törekvéseinek s a cseh háborúk apáról fiúra: IV. Béláról V. Istvánra, erről IV. Lászlóra szálltak örökbe. Ezek a harczok egy ideig eredménytelenek maradtak ugyan; de két fontos tanuságuk azért volt: királyainkra nézve az, hogy szövetségesek nélkül bajosan kerekedhetnek a cseh szomszéd fölé, — Ottokárra nézve meg, hogy tervezett birodalmát a magyarok barátságának megnyerése vagy erejüknek megtörése nélkül nem építheti föl. Ez a helyzet magyarázza meg, hogy Ottokár, a német birodalomtól mit sem tartva, leleményes elméje és vitéz karja minden fáradozásával Magyarország ellen fordúl, s

hogy királyaink oly szívesen fogadják, mikor a német szövetséget kér és ajánl Ottokár ellen.

A német birodalom nagyjai — a kik a Hohenstauf-ház szerencsétlen vége óta a törvényes hatalom minden fékét levetették magukról s zabolátlan erőszakoskodásaikkal a maguk javát a közjó fölé emelték — későn vették észre a veszedelmet. De az is kétségtelen, hogy jórészt ez a veszedelem térítette őket magukba. Mikor elhatározták, hogy új királyt választanak s szemüket a Habsburgi grófra vetették, föltételkép azt szabták Rudolf elé, hogy Ottokárt a német korona iránt engedelmességre kényszerítse és a német birodalom területén ejtett csorbát helyreüsse. Súlyos föltétel; de Rudolf megtalálta teljesíthetésének nyitját, s mielőtt elnyerte volna a német koronát, már keresi, sürgeti, sőt kierőszakolni is kész a magyar szövetséget. Ennek a szövetségnek előleges biztosítása juttatja őt a trónra, s ez ad neki erőt és bátorságot utóbb, mikor a trónon helyet foglalva, Ottokártól hódolatot követel.

Régi krónikáink tudósítása erről a dologról nem világos; csak annyit sejthetünk gyér szavaikból, hogy V. István király maga nem volt barátja a német szövetségnek, vagy hogy korainak tartotta még azt. Ilyesmire vall a krónikásnak az az elbeszélése, hogy, a míg István király belefáradva a cseh háborúkba, a szerbek ellen hadakozott, a királyné és egyik főembere, Pektári Joachim, az ő háta megett alkudozott a Habsburgi gróffal. Hogy a szövetségnek útját egyengessék s annak erősséget szerezzenek, a király kisebbik fiát, Endre herczeget Pektári ki is vitte Rudolfhoz, hogy annak egyik leányával eljegyezzék. A hogy hirét veszi a dolognak István, fölháborodik a «gyermekrabláson»; elhagyja Szerbiát, lóhalálában siet udvarába, de betegen érkezik a Margitszigetre s itt Erzsébet nevű apácza leánya ápoló

karjai közt néhány nap múlva meghal. Endrének, az elrablott herczegnek nyoma vész a történetben; de a Habsburgokkal tervezett szövetség nem maradt el. V. István halála után fiának, IV. Lászlónak gyermeksége alatt, Erzsébet özvegy királyné és Pektári Joachim ragadták magukhoz a hatalmat s ötödévre már magyar csapatok segítik Ottokár ellen a német királylyá választott Habsburgi Rudolfot.

Ottokárt meglepték, tőrbe ejtették az események. Sem Rudof trónrajutásának, sem a német király és a magyarok szövetkezésének lehetőségében nem hitt. De a mi megtörtént, meg nem változtathatta. Hiában keresi most már a gyermek László király barátságát; haszfalan daczol Rudolffal és a német birodalmi gyűléssel: ki nem kerülhette azt az örvényt, a mely fényes pályája végén reá várakozott.

1276-ban már ellene vonúlnak Rudolf király hadai, s Bécs alatt az egyesűlt német és magyar sereg előtt kardcsapás nélkül meghódol a büszke cseh király. Hűséget fogad, kiszolgáltatja az osztrák herczegség tartományait; visszaadja a Magyarországtól elragadott megyéket és városokat. Azonban akkora lealáztatást olyan büszke lélek, mint az övé, nem viselhetett el sokáig. Fölháborodásában azonnal széttépi az imént kötött béke fékeit, mihelyt az ellene szövetkezett hadak szétoszlottak. Újra Bécs vívásához lát s minden hadi erejét talpra állítva, farkas szemet néz vesztére törő ellenségeivel.

1278-ban a Morva folyó síkságán, Stillfried és Dürnkrut mellett ismét szemközt állanak az ellenséges hadak. Ottokárnak 30,000 embere volt, Rudolfnak csupán 10,000; de a csekély német sereget háromszorta nagyobb számú magyar vitéz támogatta. A magyar fegyverek súlya döntötte el a világra szóló fontosságú

ütközet sorsát. Rudolf diadala tökéletes volt. Ottokár hatalma összeomlott s a romok eltemették magát a hősi halállal megdicsőült királyt is, a kinek emlékén népe kegyelettel csügg maig, de álmait soha többet valóságra nem váltotta az idő.

Ottokár birodalmának csak egyik fele: Cseh- és Morvaország a hozzá tartozó részekkel marad meg örökösei kezén mint német birodalmi hűbér; másik felét, az osztrák herczegség tartományait, Rudolf a maga fiainak adományozza (1283).

A magyar fegyverek így mentik meg a német birodalom épségét, erősitik meg Rudolf király trónját és segítenek letenni az első követ a Habsburg-ház világra szóló hatalmának megalapításához. Maga Rudolf király ezt irta Lászlónak: «Nyelv el nem mondhatja, toll le nem írhatja roppant örömünket, hogy oly nagylelkűen és oly hatalmas erővel keltetek közös sérelmeink megbosszúlására. Istent dicsőitve, a tőlünk telhető legnagyobb hálával vagyunk királyi felséged iránt s fenhangon igérjük, hogy a nektek fogadott felbonthatatlan szövetségtől semmiféle viszontagság sem fog bennünket eltántorítani».

És mit nyert a magyarság, milyen részt követelt magának a diadalból? — A fiatal magyar király, mihelyt hazaérkezett diadalmas hadaival a dürnkruti csatából, parancsot adott ki, hogy Ottokár halálának napját évenként az egész országban mindenütt örömünneppel, zenével és tánczczal üljék meg. Az ellenségtől elvett zászlókat, pajzsokat és fegyvereket felaggatták Székesfehérvárott Szent-István ősi székesegyházának falaira. De a nemzeti örömünnep újjongásai közt a királynak és udvarának eszébe sem jutott a jövőre gondolni. A megsegélt szövetséges fél áradozó háláján és baráti fogadozásán kívűl, a minek édes kevés volt a

foganatja, és a hadi zsákmány mellett, a mely csak egyesek kapzsiságának és a nemzet hiúságának szolgált, beérték azzal az egy, kétségtelenűl nagyfontosságú ténynyel, hogy Ottokár birodalma megsemmisűlt. De még ez az eredmény sem szolgált egyelőre az ország megerősítésére, hanem csak arra, hogy a szomszéd hatalom fenyegetéseitől megszabadúlván, az ország hatalmasai annál gondatlanabbúl élhessenek gonosz indulataiknak s annál biztosabban döntsék romlásba a nemzetet.

*

Ugyanabban az időben, a mikor a magyar fegyverek idegen földön, idegen érdekek szolgálatában oly hatalmas erőnek adták bizonyságát, itthon betelt az ország nyomorúságának mértéke. Az erő maga sem egyes embert, sem nemzetet nem tesz nagygyá, hanem az erő fegyelmezettsége. A fegyelem fékét pedig, a mely egy század óta egyre tágult, most bűnös kézzel, gyermekes könnyelműséggel maga a fiatal király oldotta fel. Megfelejtkezve koronájáról, nem törődve nemzetével, a fiatal László oda hagyja ősei udvarát; tanyáját a kúnok sátrai közt üti fel s czimborái társaságában lelketlen tivornyákba öli emberi, királyi méltóságát és nemzete reményeit.

Példája után járnak az ország nagyjai. Önzésük telhetetlensége vezeti valamennyiöket. Sem az ország törvényei, sem az egyház parancsai, sem a hit, sem az erkölcs szava nem bírják őket maguk megbecsűlésére és annak tisztelésére, a mi a másé. A gyengébb áldozatává lett az erősebbnek, az erőszakosabbnak s a leghatalmasabbak szinte felosztani készűltek maguk közt a gazdátlanná, védetlenné vált országot. A *Brebiriek* a tengermelléken, a *Németújváriak* a Dunán túl, a *Csák*-nem-

zetség a Vág vidékén, az *Omodék* a felső-tiszai részeken, *László* vajda Erdélyben, ha névszerint nem is, de a valóságban királyi hatalommal éltek. Akkora darabot törtek le Szent István koronájából, a mekkorát jónak láttak s a mennyinek szükségét érezték. Rábocsájtották hadaikat a népre s háborúkat folytattak egymással és a szomszéd országok nagyjaival. S a mit megkiméltek ők, feldúlták, elpusztították azt a kúnok, a kik a király ótalmában bizakodva és sorsukat a megművelt földhöz nem kötve, rablóhadak módjára járták be az országot.

«Ekkor hanyatlott le — úgymond a krónikaíró — Magyarország az ő nagyságos dicsőségéből. A belső háborúk miatt városok pusztúltak, falvak elhamvadtak, a béke és egyetértés lábbal tapostatott, a dúsgazdagok elszegényedtek, a nemesek pórokká váltak nyomorúságból. Ekkor nevezték el László király szekerének a kétkerekű taligát, mivel a mindúntalan való fosztogatások miatt elfogyván a barmok, igavonó állatok helyett emberek húzták a taligát.»

A nép nagy nyomorúságán csak a pápai szék igyekezett segíteni, a mely megragadott minden alkalmat arra, hogy gyámságát az országgal, hatalmát a királylyal éreztesse. Az egyház nagyjainak sürgetésére a pápák levélben, követeik által többszörösen megintették, javulásra únszolták, feddették, egyházi átokkal sújtották a szerencsétlen, szenvedélyeinek rabúl esett királyt s a kúnok ellen keresztes hadjáratot is hirdettek. De László, bár mindannyiszor javulást fogadott s olykor, rövid időre megemberelte magát, meg nem javúlt, a keresztes csőcselék pedig versenyt rabolt azokkal, a kik ellen a hit nevében síkra szólították.

A nemzet tehetetlen vergődésének láttára megszállja a bátorság a szomszédokat is. Albert osztrák herczeg,

Rudolf német király fia — alig nehány évvel a dürnkruti nagy csata után — az ország nyugati feléből ragad el több magyar vármegyét; Velencze a dalmát városokra veti magát s a szerb fejedelem elfoglalja a macsói bánságot. Az országot már-már préda gyanánt tekintik az osztozkodásra áhitozók, mikor nehány kún ifjú bosszúja halálos gyilokkal férkőzik a király életéhez (1290).

Bűnös életének gyászos emléke maradt. «Örvénybe sülyedtél, csúfjokká lettél a népeknek, meggyaláztad magadat és a magyar királyi házat; isteni és emberi törvények által tiltott bűnökbe sűlyedve, botrányára vagy az emberiségnek». — Ezeket a szavakat intézte a szerencsétlen fiatal királyhoz, halála előtt három évvel, IV. Honorius pápa. Az ő itéleténél nem volt enyhébb az agyonzaklatott népé sem. Mikor «kún» Lászlónak nevezte el, azzal a névvel bélyegezte meg őt, a mely legerősebben fejezte ki megvetését és gyülöletét. Az idő megenyhítette az egykorúak itéletének zordságát, s a késő utódok a fiatal király hibáit, legalább némi részben, korának romlottságára hárítják.

II.

III. Endre. — A pápa és császár maguknak követelik a jogot, hogy a magyar koronával rendelkezzenek. — A trónkövetelők és az oligarchia. — Endre király a nemességre támaszkodik. — Készül a küzdelemre, de hirtelen meghal. — Az Árpádház kihalása.

Kún László halálakor az Árpádháznak már csak egy fisarjadéka élt: II. Endrének unokája. a Velenczében született s olasz műveltségben növekedett *III. Endre.* Távol élvén hazájától, a nemzet is sokáig idegennek

tekintette. Csak 1278-ban jött az országba; ettől az időtől fogva itt is maradt s herczegi méltósággal Horvátországot és Szlavoniát kormányozván, előre is a trón örököséül tekintetett. Voltak ugyan a féktelen urak közűl többen, a kik királylyá tételét ellenezték; de azért László meggyilkolása után nem telt el két hét s Szent István koronája már III. Endre halántékát ékesítette.

A kik gonoszúl nem az ország romlásában keresték a maguk javát, örömmel üdvözölték őt a trónon. Az oligarchák elfordúltak tőle, a kapzsi külföldi hatalmak pedig egyenesen ellene támadtak. A német király, a császári törekvések örököse meg a pápai udvar csak «állítólagos» királynak nevezik őt. Fennen hangoztatják a magyar királyság irányában szerzett ősi jogaikat s versengve igyekeznek kivetni hálójukat az országra, melyet uratlan jószágnak tekintenek. Rudolf, német király, ünnepiesen fiának, Albrecht osztrák herczegnek adományozza Magyarországot. IV. Miklós pápa meg — arra támaszkodva, hogy a koronáról, melyet a pápák ajándékoztak az országnak, csak a pápai szék rendelkezhetik — hűbéresét, a nápolyi Anjou-ház ivadékát, Martel Károlyt kente föl királylyá.

Mindegyik félnek akadtak hívei a főurak és főpapok közt. Endre király a hosszú, kínos elnyomatása alól szabadúlni igyekvő nemességre támaszkodván, meg nem tántorodik s észszel, erővel megvédi trónját ellenökben.

Albrecht herczeget visszaűzi, országát Bécsig tűzzel-vassal pusztítja s békére kényszeríti. A békéből barátság, ebből védő-támadó szövetség lett, melyet azzal erősítettek meg, hogy Endre feleségűl vette Albrecht herczeg Ágnes nevű leányát. Épen a magyar segítség juttatta nem sokkal utóbb diadalra Albrechtet németországi ellenfele, Nassaui Adolf fölött s szerezte meg számára a német királyi trónt.

Nagyobb veszedelem fenyegette Endrét Olaszország felől. A nápolyi udvar ép oly követelődző volt, mint a mily megingathatatlan a pápai szék. Az első az Árpádokkal való közeli rokonságára támaszkodott (Martel Károly anyja Kún Lászlónak volt testvére); a második arra a nagy hatalomra, a melyet csaknem egy század lefolyása óta szerzett magának az országban. A szerencse ezen az oldalon csak ideiglen kedvezett Endre királynak. A tengerparti városok hűsége elzárta ugyan az utat a trónkövetelő elől s Martel Károly maga is rövid időn meghalt (1295); de követelését örökbe hagyta kis fiára, Károly Róbertre, a kinek ügyét az új pápa, VIII. Bonifácz fenyegetésekkel, megvesztegetéssel és a hatalomszerzés minden eszközével iparkodott győzelemre segíteni.

Nyilt összeütközésre egyelőre nem került a sor; de Endre hatalmának aláaknázásában azért pihenés nélkül fáradoztak ellenségei. Endre maga sem volt tétlen s királyi trónjának megvédését nem külső segedelemtől, hanem magától a nemzettől várta, remélte. Országgyűléseket tartott (1291, 1298), hogy a nemzet panaszait meghallgassa, orvosolja. Nevezetes országgyűlések, a melyeknek határozatai mélyen belevágnak a magyar alkotmány fejlődésébe. Az arany bulla szelleme lelkesíti emez országgyűléseken a nemesek sokaságát és az a gyülölet, melyet elnyomóik, az ország megrontói, a féktelen oligarchák ellen éreznek. Az ország nemesei helyet biztosítanak maguknak a király tanácsában; részt követelnek az ország főméltóságainak megválasztásában és jogot arra, hogy az évenként tartandó országgyűléseken felelősségre vonhassák sáfárkodásukért az ország eme nagyjait; végűl kötelezik rá a királyt, hogy a törvénytelenűl eladományozott vagy eltulajdonított várjószágokat erőszakkal is vegye vissza a bitor-

lóktól. Követeléseiket a maguk és az ország javára törvénybe is foglalják s Endre maga nagybátyjának, IV. Bélának ifjúkori buzgóságával lát e törvények foganatosításához. És a szerencse tán sikerrel is jutalmazza fáradozását, ha az idő könyörtelenül meg nem tagadja jó szolgálatait.

Minél erősebbnek és bölcsebbnek tanúsította magát, annál inkább növekedett a főuraknak ellene támadt haragja, s annál számosabban állnak az olasz trónkövetelő zászlaja alá, melyet az ország első papja, Gergely választott érsek lobogtatott. Megrendűl a tengerpart hűsége is. Spalato megnyitja révét a gyermek Károly Róbert előtt, a kit a Brebiriek kisérnek Zágrábba, itt a Németújváriak fogadnak és Gergely érsek Esztergomban királylyá koronáz. Endre király testében megtörve, betegen, de lelkében rendűletlenűl és erős hittel hadakat gyűjt és megvívni készűl az ármány és erőszak királyjelöltjével, mikor az 1301-ik év elején váratlan hirtelenséggel elhúnyt.

Halálával örökre megszakadt az a kapocs, mely királyi nemzetsége sorsát négy századon keresztűl foglalta össze a nemzetével.

NEGYEDIK FEJEZET.

AZ ÁRPÁDOK ÖRÖKSÉGE.

I.

Az utolsó Árpádok korának megitélése. — A nemzeti élet fejlődésének perspectivája. — A oligarchia helyet foglal az állami életben. — Féktelensége, erőszakossága, durvasága. — «Zsivány országnagyok.» — A kor sötét hátteréből kiemelkedik két királykisasszony alakja. — Szent Erzsébet és Szűz Szent Margit, a női erények megdicsőülései. — Helyök a szent királyok mellett.

Az utolsó Árpádok idejét történetíróink általában a hanyatlás korának mondják. Csak némi részben van igazuk; itéletük az egész igazságot nem foglalja magában. A nemzet és a királyság hősi harczai a két császársággal lezajlottak; az ország régi dicsősége elhalaványodott; királyaink kormánya elernyedt s a rend helyét féktelenség, a béke helyét háborúság, a szabadságét erőszakoskodás foglalta el: mindez igaz, de az is kétségtelen, hogy a magyar királyság függetlensége folt és csorba nélkül megmaradt, hatalma a szomszédokkal szemben inkább nőtt, mint hogy csökkent volna, s a mit a királyi méltóság tekintélyben és erőben vesztett, azt a nemzetet képviselő nemesség nyerte meg szabadságának bővítésében és jogainak biztosításában. A hatalmas urak féktelensége és erőszakoskodása, a belső békét felforgató háborúság és a nép nyomorúsága részint oka, részint következménye volt a társadalmi és állami élet szükségképen való átalakúlásának, tovább fejlődésének.

Fentebb elbeszéltük, hogy miképen furakodott ez az új osztály — az oligarcháké — a nemesség és a királyság

közé s miképen igyekezett nagy erejénél fogva minden hatalmat magához keríteni, minden jogot a maga önkényének alávetni. Ennek az osztálynak térfoglalása szörnyű válsággal járt; de azért a nemzeti életnek nem aláhanyatlását jelezi, hanem tovább fejlődését.

Ennek a fejlődésnek a sorát én így látom.

Mióta a magyar állam megalakúlt, az első és legfőbb tényező, a királyság igyekezett kifejteni minden benne rejlő erőt, tekintélyt és hatalmat. De hogy ide juthasson, nem lehetett el a nemzet nagyjainak támogatása nélkül, a kikben szövetségeseket keresett s vetélytársakat növelt magának. A min hatalma nyugodott, abból fakadt gyöngesége. Így állt elő az oligarchia mint az államhatalom részese hol a királyság mellett, hol azzal szemben, hol annak föléje helyezkedve. Erejét nem a jogból, hanem a hatalomból meríti s nem ismer más korlátot, mint az erőszakét. A gyengébbek, az elnyomottak fegyvere velök szemben a jog és a törvény. Ezzel a fegyverrel száll síkra a középnemesség, mikor az államhatalomban szintén részt követel magának. Az oligarchia színrelépésével egyidőben indúl meg a középnemesség e küzdelme a hatalomért és a jogoknak az alkotmányban való biztosításáért. Történetünk századokon át, úgyszólván, nem egyéb, mint az oligarchia története. Ez az osztály a társadalmi és állami élet középpontja; az a tengely, mely körűl egész közéletünk forog.

De időfolytával, bár szívósságánál fogva nagy sokára, az oligarchia is veszti erejét, s minél jobban kifejlődik az alkotmány, minél inkább kitűnik, hogy a nemzeti érdekek megvédésében a jog és törvény hatalmasabb fegyver az erőszaknál: annál inkább emelkedik a középnemesség jelentősége s végre az állami élet súlypontja ebbe az osztályba helyezkedik át.

A városi polgárság, a mely kezdettől fogva támasza a királyságnak és a jogok védelmezője az erőszakkal szemben, a nemesség mellett csak nagy lassan és későn bírt arra a jelentőségre vergődni, a mely megillette. Nálunk lassabban és később mint más országokban; mert szokásainál, intézményeinél, műveltségénél és nyelvénél fogva csak kis részben forrt össze a nemzettel s ettől úgyszólván idegen életet élt. De az ő ideje is elkövetkezett, mikor az ősi kiváltságok helyét az általános jogegyenlőség foglalta el, s fölemelkedvén, magával emelte az egykori jobbágyság nagy tömegét is. — Annak az eszmének diadala, a melyet a polgárság képvisel a történetben, így teremti meg az osztályokra, rendekre tagolt társadalom helyén a nemzetet, és a kiváltságokon épűlt régi királyság romjain a nemzeti államot...

De térjünk vissza az oligarchia bölcsőjéhez, melyet az utolsó Árpádok kora ringatott. E hatalmas osztály országos szerepléséről szóltunk már fentebb; még több dolgunk lesz vele ezután. Most csupán azt szeretném egy-két adattal bemutatni, hogy milyen volt viselkedésök a mindennapi életben.

A XIII-ik századból, különösen annak második feléből a krónikák tudósításán kívül már számos oly oklevél maradt fen, a mely nagyuraink magándolgaira is világot vet. S míg ezeket megvilágítják, egyszersmind elevenen állítják elénk magát a kort is a szokások durvaságával, az indulatok erőszakos zsarnokságával és az erkölcsök elvadúltságával, a melyet a vallásosság csak ritkán bír eltakarni, még ritkábban féken tartani. Ebben a tekintetben nincs különbség király és alattvaló, egyházi és világi rendbéli közt: a kor bélyegét magukon hordják valamennyien.

Ime például az országos dolgok kormányzásában

gyenge és ingatag Imre királyt így állítja elénk a legdurvább, legerőszakosabb király képében a következő esemény.

Bogyiszló vagy Boleszló, váczi püspök nevezetes előkelő férfiu volt abban az időben. A híres Csák familiából származott s a királyi udvarhoz oly közel állott, hogy neki II. Béla volt keresztapja, ő pedig két királyi herczeget tartott keresztvízre. Az egyház dolgában is serényen buzgólkodott s papsága megrövidítésével is tömérdek kincset gyűjtött a leleszi prépostságra, melynek ő volt alapítója. Ép ez keverte bajba. Némely megkárosodott papok bevádolták a királynál s figyelmeztették ezt a püspök kincseire, melyeket székes temploma sekrestyéjében rejteget.

Imre királyban a harag és kapzsiság egyszerre ébred föl s gerjedező indulatát nyomon követi a tett.

Mikor Bogyiszló püspök — a régi írás szavaival élek — az 1199-ik esztendőben márczius 17-én a váczi káptalan templomában a többi papokkal vecsernyén hangicsála, egyszerre csak az éneklés közben Imre király betoppan nehányad magával s Bogyiszló püspöktől a sekrestye kulcsát követeli, magának pedig azt parancsolja, hogy a templomból azonnal takarodjék. A püspök egyiket sem fogadja, Imre király tehát rátámad, az oltár előtt való garádicsnak legfelső fokáról nyakrafőre lerántja és csaknem félholtan a templomból kivonszoltatja. Azután a sekrestyének esik, annak ajtaját betöreti, a ládákat felszakgatja, a bennük levő tömérdek kincset pedig elviteti.

Bogyiszló püspök fölocsúdván, megtiltotta, hogy abban a templomban mindaddig, míg Imre király a kincset vissza nem adja, istentisztelet ne legyen, mit Imre király avval boszúlt meg, hogy a püspök minden jövedelmét lefoglalta s kihirdette, hogy a ki Bogyiszló püs-

pöknek levelét vagy izenetét az országon kívül viszi, annak szemeit kiszuratja.

De csak nem maradhatott azért ez a dolog sokáig titokban a pápa előtt, a ki is, mihelyt meghallotta, Imre királyhoz dorgáló levelet írt s egyházi fenyítékkel és Isten bosszúállásával fenyegette. Vizsgálatot is rendelt, de hogy mi lett ennek a vége, azt már nem tudjuk.

Úgy látszik, hogy Imre király is hamar megbánta cselekedetét. Mindent visszaadott a püspöknek, s oly szoros barátságot kötött vele, hogy mikor fia született, Bogyiszlót választotta keresztapáúl.

Ma felháborodással olvassuk a régi történetet; akkor, úgy látszik, «katona dolog» volt az egész, a milyen minden nap előfordúlt s a melyen sem az egyik, sem a másik fél nem akadt meg valami nagyon.

Dénes nádorról, II. Endre nagyhatalmú, híres nádoráról is azt olvassuk, hogy több egyházi személyt vagyonuktól, jövedelmeiktől és egyházaiktól megfosztott, néhányat közülök meg is veretett és János mestert, a pozsonyi prépostot megpofoztatta. A pápa parancsára Róbert, esztergomi érsek ezekért és egyéb gonoszságaiért ki is mondta rá az egyház átkát; de ezt lekunyorálta magáról s hozzá és a korhoz méltó büntetését csak IV. Béla kezéből vette el, a ki börtönbe záratta és szemeit kitolatta.

De nemcsak a világiak bántak így az egyháziakkal; az egyház emberei egymás iránt sem viselkedtek különben.

A csanádi püspöknek IV. Béla idejében pere volt a bisztrei monostorral és ennek apátjával, melyet a pápai követ a püspök ellen döntött el. De azért a püspök ezután is követelte mindazt, a mi alól a monostor feloldoztatott s az erőszaktól sem riadt

vissza, hogy követelésének foganatot szerezzen. Fegyveresekkel a monostorra ütött, az ajtókat betörette, az apátot, harminczkét társával együtt, börtönbe vettette és egy kicsapott szerzetest tett a monostor apátjává.

IX. Gergely pápa erre a nagyváradi egyházmegyéből három apátot azzal bízott meg, hogy a püspököt intsék a foglyok szabadon bocsájtására és ezekkel együtt a pápa elé idézzék. Az apát meg is jelent, de a püspök elmaradt. El is marasztalták és az apátot visszahelyezték jogaiba. De alig telt el egy hónap, fölbérelt gonoszok a püspök utasítására, megtámadták az apátot, őt magát darabokra konczolták, két védőjét megölték s azután a püspökhöz futottak. A pápa erre meghagyta, hogy a bűnösöket minden ünnep és vasárnap harangszó és égő gyertyák mellett mindaddig közösítsék ki az egyházból, míg meg nem térnek a pápához és parancsának eleget nem tesznek.

Az oligarchák erőszakoskodásai igazában csak IV. Béla halála után indúlnak meg. IV. László alatt már se féke, se határa, se orvossága nincs a bajnak. Most már a főhatalom után áhítoznak s nem kimélik a királynak sem koronáját, sem személyét. V. István halála után maga Finta nádor az, a ki szövetségeseivel a gyermekkirály ellen tör. Miután sikerült Székesfehérvárott még a koronázás előtt hatalmokba keríteni a kis királyt, fegyveres erővel törtek az anyakirályné lakába. Ennek hívei azonban leverték a palota-forradalmat s a királyt, apja halála után négy héttel, meg is koronázták. A bűnösök egyelőre Ottokárnál találtak menedéket; de az indulatok csillapodtával hazaszállingóztak megint s Finta úr egy-két év múlva ismét az ország nádori székében ül.

Nem sokára ezután történt, hogy a velök egy húron

pendülő Németújvári Henrik kegyelemre hazatért a cseh király udvarából s hogy annál jobban fitogtassa hűségét, Béla, macsói herczeget, a kis király nagybátyját felelősségre vonta azért, hogy Finta nádor és társai az ő tudtával és az ő javára akarták megbuktatni László királyt. A Margit herczegnőről elnevezett Nyulak-szigetén, az ország legelőkelőbb családjainak tagjai közt, ezek jelenlétében történt az összezördülés. Természetes, hogy a kardok nem maradtak hüvelyökben, s Németújvári Henrik úgy összevagdalta a királyi herczeget, hogy testvére, Margit és unokahúga, Erzsébet herczegnők, a szigeti klastrom apáczái, alig birták összeszedni teste darabjait, «kit is aztán nagy siralom közt temettek el az ottani kolostorban». Németújvári Henriknek nem lett bántódása; azontúl is híven szolgálta a királyt — egy ideig.

Egy-két év múlva meg az anyakirályné hasonlott meg fiával. E pártharczok dühöngése alatt történt meg az a hallatlan botrány, hogy András, a Kaplony nemzetség tagja, a gr. Sztárayak őse, a kiskorú királyt buzogányával megverte. Másfelől meg a király hívei az anyakirálynét ejtették fogságukba s egy ideig Turócz várában Andrásnak, a Forgáchok ősének őrizete alatt tartották.

Az előbb említett Németújvári Henrik fiai sem estek messzire az almafától. Iván úr Ausztria és Stiria szélein, Miklós Horvátországban dúlt ellenség módjára, Henrik pedig mint közönséges rabló, a kereskedőket fosztogatta s egyebek közt egy velenczei kereskedőt, lovain és podgyászán kívül háromszáz márka erejéig megkárositott (1278. körül). A zágrábi püspök egyházi átok alá is vetette a testvéreket; de hamar szabadúlhattak tőle, mert Iván úr még ugyanabban az esztendőben nádorrá lesz (1282.). De egy évig sem büszkélked-

hetett az ország első méltóságával; helyét az idősb Csák Máté foglalta el s a királylyal együtt táborozott rakonczátlan vetélytársa megfenyítése végett (1283.).

Nem sokkal ezelőtt egy másik Csák, Péter úr, a Németújváriak iránti családi bosszúból a veszprémi egyházat kiraboltatta (1276.). A prépostokat, espereseket, kanonokokat, papokat meztelenűl lovakhoz kötve, meghurczoltatta; az egyházban a papok és szolgáik közül hatvannyolcz személyt legyilkoltatott; az egyház levéltárában a kiváltságleveleket széttépette, a káptalan pecsétjét összetörette. Az így kirabolt egyházban egy esztendőn át szünetelt az isteni tisztelet, a mi még a tatárjárás idejében sem történt.

Mikor az ország állapota már tűrhetetlenné vált, III. Miklós pápa 1278-ban Fülöp, fermioi püspököt küldte hazánkba, hogy «irtson és romboljon, építsen és plántáljon az Úr nevében». A pápai legatus fáradozásának sem volt valami nagy foganatja; sőt kevésen múlt, hogy életén nem váltotta meg a szentszéknek tett szolgálatát. László királylyal hamar összetűzött, s mert fölhatalmazása volt rá, egyházi átok alá fogta. A fiatal király a kúnok közé vette magát s vele tartott Gergely, esztergomi prépost és Miklós, választott — de meg nem erősített — esztergomi érsek is.

A kúnok szállásán történt, hogy egy éjjel a prépostot valaki karddal átszúrta és eltűnt. Miklós érsek úgy intézkedett, hogy a holttestet vigyék Pozsonyba a legatus elé s ne ellenkezzenek, bármiképen fog is az vele rendelkezni. Oda is vitték s ajtaja előtt letevén, esedeztek eltemetéseért. A legatus azt felelte, hogy «nem kell azt eltemetni, a ki maga szakadt el az egyháztól». Utóbb mégis megengedte, hogy a bélpoklosok temetőjében árkolják el. Alig hogy ez megtörtént, város-szerte hangoztatni kezdték, hogy a ki bűnbocsánatot akar

nyerni, vessen követ a halottra. Az összecsődűlt nép aztán nagy hamarjában olyan halom követ hányt össze, hogy háznál is magasabb lett az.

A prépost orvúl ejtett halálával is, meggyalázásával is a legatust vádolták, legalább a király környezetében. László nem is nyugodott addig, míg a legatust el nem fogatta s kúnjai közé nem vitte. Erre azonban az ország urai is felzúdúltak s Finta nádor — a kit már ismerünk — László királyt hasonlókép elfogta, vasra verette és Lóránt erdélyi vajda őrizetére bizta. Mikor a kúnok közt ennek híre terjedt, a legatust agyon akarták nyilazni. De beérték kevesebbel is, megfontolván, hogy szándékuk végrehajtásával csak királyuk sorsát súlyosbitották volna. Alku útjára kerűlt a dolog s kölcsönös bűnbocsánat igérete mellett szabadon bocsáttattak mind a ketten.

A pápai legatus menten el is hagyta hazánkat, a nélkül, hogy «az ország állapotjának megszilárdítására, a béke visszaszerzésére és a lakosok testi-lelki üdvösségére» — a miért küldték — valamit tehetett volna.

Az elbeszélésünkben imént említett Miklós érsek választásának története is érdemes arra, hogy egy-két szóval elmondjuk. Mikor 1272-ben az esztergomi érsek meghalt, az anyakirályné a kanonokokat ijesztgetéssel, fenyegetéssel kényszerítette, hogy kegyenczét, Miklós gyulafehérvári prépostot, László erdélyi vajda fiát válaszszák meg. Maga Miklós prépost a választásra összegyűlt kanonokokat egy egész nap étlen-szomjan fogva tartotta. Egy részök rá is adta szavazatát, más részök azonban mást választott. A pápa nem is erősitette meg egyiköket sem.

Az urak erőszakoskodásai azonban legtöbbször közönséges rablások. A híres Hunt-Pázmán ivadékai Hont-

ban, az utolsó Árpád alatt, egy ránk maradt itélet-levél szerint, így garázdálkodtak.

Lampert úr az esztergami érsek Berzencze nevű helységét elpusztítván, ott száz márkányi kárt okozott és két embert meggyilkolt; Perbetén a jobbágyoktól tizennyolcz barmot és lovat rabolt; Olveden szolgájával harmincznégy darab ökröt hajtatott el s megtámadván a rozsnyai kereskedőket, tőlök száz márka becsű lovakat és posztót raboltatott. Lampert úrnak István nevű testvére ugyancsak így élte világát. Az említett Ölveden két ökröt és egy lovat, a kéméndi pap malmában pedig egy embertől hat ökröt vett el. Majd Bén helység végén Dénes, érseki jobbágyot mindenéből kifosztotta; elvette lovát, egy márka pénzét, tegzét, dupla mentéjét, négy rőf posztóját más apróságokkal együtt, a miket nála talált. A harmadik testvér: László ezalatt Berzenczén rabolt, egy embert meggyilkolt s nyolcz ökröt és négy lovat vitt magával. Egyszer bátyjával, Lamperttel együtt zsákmányolván, egy helységet tökéletesen feldúltak s még a helység negyven faházát is magokkal vitték.

Egyik kitünő történetirónk «zsivány-országnagyoknak» nevezi ezeket a hatalmaskodókat s Árpád utolsó fiivadéka keservesen panaszkodik rájuk a pápához írt levelében. Elmondja, hogy négy király ideje óta egyremásra dúlják az országot; de velök szemben neki sincs más fegyvere, mint a hatalmaskodás.

Mikor Csák Máté, nádornak erőszakoskodásait már nem türhette s maga nem boldogúlt vele: felhatalmazta a Forgáchokat minden hozzátartozóikkal egyetemben, hogy Máté úrnak és öcscsének, valamint czimboráiknak, rokonaiknak, és szolgáiknak ott és úgy ártsanak, a hogy tőlök telik s ártani meg ne szűnjenek, míg a király és a Csákok közt fenálló egyenetlenség tart. Egyszer-

smind megtiltja az ország hatóságainak, hogy a király nevében kártevőket törvénybe idézni ne merészeljék.

Ilyen volt a viszony az ország királya és nádora közt. S mert a király volt a gyengébb, arra is van példánk, hogy uralkodása végén szövetséget — ünnepies esküvel erősített szerződést — köt hatalmas híveivel a még hatalmasabb békebontók ellen. E szerződésben a király megfogadja, hogy szövetségeseit és azoknak rokonait még halálukban is kegyelni, kegyeivel gazdagítani, ellenségeiktől ótalmazni fogja s hozzájárulásuk nélkül nem köt békét. A szövetséges főurak viszont arra kötelezik magukat, hogy a királyt híven szolgálják, a békebontókat parancsszóra megtámadják, senki fiát nem kimélik s ha a király személyesen vezet hadat, az ország határain túl is hűségesen követik. Ime, az ököljog a királyi palást ótalma alatt, a korona tekintélyével szentesítve!

De erre a sötét képre is esik egy-két fénysugár. Nem szólva arról, hogy a hatalmaskodások nyomása alatt növekedett büszkén a magasba a nemzet jogainak és szabadságának pálmafája, a világi társadalom romlottsága nem tört be a nők világába, s az otthon és az apáczakolostorok szentelt falain belűl ótalmat találtak, ápolásban részesűltek azok a nemesebb emberi tulajdonságok, a melyek a jövő megváltására voltak hivatva. Az Árpádok utolsó napjaira ép az a szent fény hinti ragyogását, a mely ott tündökölt a magyar keresztény egyház és királyság bölcsője felett.

Ezekben a szomorú időkben született a trón árnyékában az a két királyi gyermek, Szent Erzsébet és Szűz Szent Margit, a kik százezerek nevében hangosan hirdették példájukkal, hogy a keresztény erények nem haltak még ki a nemzetből s hogy a nemzetet a pusztulástól csak ezek az erények menthetik meg. Egyikről

sem jegyzett föl a krónika világrendítő nagy dolgokat. Őket ép azok a nemes, szép lelki tulajdonságok teszik nagygyá, a melyek az országkormányzó hatalmasokban hiányoztak. Az erőszakkal szemben a szelidség, a bűnös nagyravágyással szemben a lemondás, a kapzsisággal szemben a megelégedés, a könyörtelen gyűlölködéssel szemben a mindent kibékítő szeretet volt az ő fegyverök és ékességök. Valóban méltó utódai voltak Szent Istvánnak és Szent Lászlónak s példaadásukkal igaz jótevői nemzetöknek.

Erzsébet II. Endre királynak és Getrud királynénak volt gyermeke s 1207-ben született. Még nem töltötte be életének negyedik évét, mikor eljegyezték Lajos, thüringeni őrgrófnak s megmérhetetlen kincsekkel a vőlegény hazájába eresztették. Itt nevelkedett virágzó hajadonná; itt élte le erényekben gazdag életét s nem is kerűlt vissza többé hazájába. Szüleitől alig örökölt egyebet eleténél és földi kincseknél; példájukkal nem hatottak rá. Még gyermek volt, mikor anyját a fölkelő magyar urak a királyi palotában megölték, s fiatal élete alkonyatán a távolból vette hirét, hogy atyját és országát a pápa az egyház átkával készűlt a javulás útjára terelni.

Lelke ártatlanságát, szíve jóságát és hite tisztaságát semmi sem bizonyíthatná szebben, mint ez a történetke. Mikor egyszer egy igen szép mívű arany feszületet hoztak elébe, hogy ő is csudálná meg, így szólt: «Elég szép mű, de tudatlanok voltak, a kik csinálták, mert jobb lett volna, hogy ha az aranyat és ezüstöt a szegényeknek adták volna».

Felnövekedvén, egybekelt jegyesével és családjának élt. De azért nem zárkózott el boldogságában. Lelke legfőbb óhajtása volt, hogy boldogságát másokkal is megoszsza. Barátjuk volt a szerencséseknek, vigasztaló

segítő jótevőjük az inségre jutott szerencsétleneknek. Mindent kész volt magától megtagadni, hogy annál többet juttathasson másoknak.

Mikor ez idő tájt nagy éhinség uralkodott férje grófságában és a népet kétségbeejtette nyomorúsága, ő volt az inségre jutottak védőangyala. Naponként száz meg száz szegénynek adott élelmet asztalánál és kincseket érő sok pénzt osztatott ki közöttük fillérenként. A betegek számára kórházat rendezett be, s nemcsak arról gondoskodott, hogy jó ápolásban részesűljenek, hanem maga is fölkereste őket mindennap. Sorról-sorra járta az ő betegeit; a gyengébbeket ő maga etette-itatta, sőt ágyaikat is maga kezével igazította meg. Mikor a szörnyű inség végre megszűnt, nem volt senki, a ki ne az ő égi jóságának és könyörgéseinek tulajdonította volna, hogy a gondviselés elfordította e csapást a népről.

De Erzsébet boldogsága nem tartott sokáig. Csak öt évig élt még férjével, mikor ez a keresztes hadakkal a Szent-földre indúlván, meghalt. E hírre férje testvére kizavarta őt, a magára maradt özvegyet grófságából. A fényes palotát, megszokott otthonát el kellett hagynia, s gyermekeivel együtt bújdosásnak indúlt. Idegenek ótalmára és segítségére szorúlt, s hosszú ideig nem volt, a hol fejét nyugalomra hajthatta volna. De ő, a ki szerencséjében el nem bizakodott, szerencsétlenségében sem csüggedt el. Panasz nélkül tűrte a sors csapásait s lelke nemességével és hite erejével lefegyverezte üldözőit. Rokonai utóbb megbékéltek vele, s mikor földi javait visszakapta, megint az ügyefogyott szegény népnek lett jóságos gyámolává.

Fiatalon, huszonnégy éves korában halt meg Marburgban 1231-ben. Hogy milyen nagy volt az ő hire az egész keresztény világban, az is mutatja, hogy — a

mi mással meg nem történt — halála után ötöd évre még atyja és gyermekei életében avatták az egyház szentjei közé. Holtteste kiemelésénél ezernyi sokaság volt együtt. Megjelent maga II. Frigyes, a hatalmas német császár is, a ki drága mívű arany koronával ékesítette a szent emlékű lélek földi maradványait.

Erzsébet szentté avatása után tizedévre született az ő testvérbátyjának, IV. Bélának az a leánya, a kit Margitnak neveztek. Bölcsője mellett szüleinek szere tetén kívűl ott virrasztott szent életű nagynéjének fenséges, szelíd alakja, s ez lett vezetőjévé rövidre mért földi pályafutásában.

A benne lakó égi erőnek már zsenge gyermekkorában csudálatos jeleit adta. Még nem volt hét éves, mikor háborúba induló atyjának megjövendölte, hogy diadallal tér vissza s ellenfele halva fog a csatatéren maradni. Tizenkét éves korában költözött a Nyulak-szigetén épűlt apáczakolostorba, melyet nem is hagyott el többé.

Itt, királyi atyja fényes budai udvarának közelében, melyből a vigalom zaja sokszor a szent falakig elhatott, csendes önmegtagadással teljesítette apáczatársai mindennapi foglalkozását és ájtatosságait. Hiában hívták vissza szülei a fényt és örömeket kináló világba; hiában kérte meg kezét két hatalmas király: a cseh Ottokár és a nápolyi Károly, állhatatosan visszautasította minden kisértést.

Így élt és így húnyt el fiatalon, a mulandó földi dolgokat megvetve és az örök üdvösség után sóvárogva. Mikor halála hirére az ország főpapjai és főurai ravatalához siettek s az esztergomi érsek fölemelte holttestéről a halotti fátylat: a jelenlevők álmélkodására jóságos, szelíd arcza élettől elevenen, égi fényben ragyogott.

Az egyház nem vette föl szentjei közé, de az élők szentnek tartották s mint a nemzet szentjét fogadták kegyeletes emlékezetökbe az utódok.

Szent István és Szent László a királyság és kereszténység megalapítói voltak hazánkban. Mint uralkodóknak és hősöknek a hatalom és dicsőség jutott osztályrészökűl. Szent Erzsébet és Szűz Szent Margit életében, a női erények felmagasztalását látjuk; övék a szeretet, az önfeláldozás, könyörűletesség és jótékonyság koronája, a mely ebben a sötét korban kétszeres fénynyel ragyogott.

II.

Városaink. — Keletkezésük, fejlődésük. — A XIII. századig nincs országos jelentőségük. — Fellendülésük összefügg a kir. vármegyék elzüllésével és az oligarchia hatalomra kapásával. — Lakosságuk; szervezetük. — Hadi szolgálataik; adózásuk. — A polgárság. — A városok a műveltség és szabadság menedékhelyei.

Az oligarchia rajza után városainkról is kell szólanom, mert amannak hatalomra kapásával egy időben, az utolsó Árpádok alatt történt ezeknek országos jelentőségre jutása is. Nem a véletlen dolga, hogy egy kalap alatt szólok a kettőről; s nem is azé az egyéni kedvtelésé, a mely szereti az ellentéteket egymással szembe állítani, hogy egyiket a másikkal mesterségesen világítsa meg. E tények közt belsőbb a kapcsolat, mint a hogyan a fölszín mutatja. A királyi hatalom elgyengűlése tette az oligarchia hatalomra kapását elkerűlhetetlenné; ezekkel szemben támogatásra szorúlása városaink emelését szükségessé.

Ha egy pillantást vetünk városaink fejlődésére, azt hiszem, világossá válik állításom igazsága.

Idegen beköltözőknek népesebb községekben való megszállása már fejedelmeink korában megindúlt ott, a hol a haszon után járó, élelmes vállalkozók személyüknek, vagyonuknak, szerzeményüknek hathatós védelméről biztosítva voltak: tehát a fejedelmi székhelyek és esetleg a hatalmas törzsfők szállásai körűl. Szorosabb értelemben vett városokról azonban mégis csak a királyság és kereszténység kezdete óta lehet szó. Hisz mind a kettő idegenből átplántált intézmény volt; épen annak az idegen műveltségnek szülötte, a melynek hirdetői, terjesztői, védelmezői voltak a városokat alapító jövevények.

A dolog természeténél fogva első orban azok a városok foglalnak helyet, a melyek polgárainak szabadságát a király adta, védte, biztosította: a királyi városok. Ismeretes, hogy Szent István mily szívesen látta e «vendégeket», s mennyire szívére kötötte fiának is ilyeneknek az országba édesgetését és szolgálataik megbecsülését.

Az első időkben közvetlenűl tán még a királyénál is nagyobb részük volt az egyháznagyoknak ily városi községek alapításában. A hány püspöki székhely, a hány nagyobb monostor, úgyszólván, annyi város keletkezik e helyek körűl az illető püspök vagy apát főhatósága alatt.

Hasonló szolgálatot tettek a királyi vármegyék központjai; a várak aljában ugyanis a várispán hatósága alatt, többnyire a környék lakóiból szintén népes községek verődtek össze. Legszámosabbak lehettek az utóbbiak; mindenesetre fontosabbak voltak az elsőrendbeliek, az ú. n. királyi városok, a melyek közvetlenűl a királytól kapták szabadságaikat, a királyi kincstárba adóztak s a király zászlója alá küldték csapataikat. Nem is függtek senki mástól, egyedűl csak tőle.

Nem szólva arról, hogy a nemzet gazdasági életében milyen részt vettek a királyi városok, politikai történetünkben az első másfél század alatt alig nyílott számukra oly tér, hogy szolgálataikat országosan érezhető nyomatékkal érvényesíthették volna. Míg királyaink a harczias szokásaiból még ki nem vetkőzött nemzet közfegyverrekelésével, a vármegyék hadaival és előkelő híveik csapataival visszaverhették az országra támadó ellenséget: a városok támogatásának — már csak számuk csekélységénél fogva is — nem lehetett országos súlya és jelentősége. Fontosabbak voltak a kir. kincstárnak tett szolgálataik; de aránylag ezek is keveset nyomtak a latban, a míg a királyi vármegyék, királyi jószágok, a sokféle királyi haszonvételek bőven ontották a jövedelmet a király kincstárába.

De a XII. század közepétől fogva lassanként megváltozik a helyzet s a XIII. században hirtelen és gyökeresen átalakúl. A hogyan királyainkat részint könnyelműségök, részint a kényszerűség lépésről-lépésre abba az irányba sodorta, hogy a királyi jószágokat, vármegyéket és haszonvételeket elosztogassák vagy ezek bitorlását eltűrjék: úgy érzik mind égetőbben annak szükségét, hogy kincstáruk megfogyatkozó jövedelmeit máshonnan pótolják. Ha eleddig a városok járulékaira, mondhatnám, rá nem szorúltak s ép ennél fogva kevés ügyet vetettek rájuk, ezentúl beléjök vetik mentő-horgukat, hiszen városok alapítása, számukra kiváltságok osztogatása s ennek fejében szolgálataik lekötése soha meg nem támadott királyi jog volt s tetszésök szerint élhettek vele. Annyi oldalról szorongatott királyi hatalmuk érvényesítésére itt tág terűk kinálkozott.

De nem csupán kincstáruk haszna ösztökélte rá királyainkat, hogy a királyi városokra nagyobb gondot fordítsanak az eddiginél s hogy szaporításukra és fejlesz-

tésükre minden tőlük telhetőt elkövessenek. A régi hadi szervezet bomlása is hasonló erővel sarkalta őket ebbe az irányba. A vármegyei hadak száma egyre apadt; az ország nagyjainak fegyveres szolgálatát csak drága áron birták maguknak biztositani s e mellett soh'sem tudták, hogy a jóbarátból mikor lesz ellenség.

A harczolás módja is átalakulóban volt. Minél jobban ráadta magát a lakosság a földművelésre s minél ritkábban volt alkalma a fölfegyverkezett nemzetnek a fölkelésre: a régi magyar könnyű lovasság harczmódja annál kevésbbé őrizte meg eredeti mivoltát s annál gyengébben tette meg szolgálatait a csatamezőn. Az utolsó Árpádok alatt nem is annyira a magyar csapatok, hanem a betelepített s jórészt még nomád életet élő kúnok képviselik már a régi harczmódot s aratják ennek babérait.

De ezalatt a nyugati szomszédoknál egészen meg is változott a hadviselés mestersége s királyaink, a maguk kára nélkül nem állhatták meg, hogy a változáshoz ne alkalmazkodjanak. Mind nagyobb gondot fordítottak a jobb fegyverzetre s különösen arra, hogy a harczos minél tökéletesebben legyen védve a támadás ellen. A tetőtől talpig vasba öltözött lovagok kora beköszöntött. Királyaink sem lehettek el ily nehéz fegyverzetű katonaság nélkül; csakhogy ennek kiállítása sok költségbe került. Az anyagi jólétre juttatott királyi városoktól várhatták, követelhették meg legkönnyebben és legbiztosabban az ilyen csapatokat.

Azonban nem csupán az ország belső fejlődése utalta királyainkat mind sürgetőbben a városok gyarapítására és támogatására. Külső események is ebben az irányban hatottak közre: különösen a keresztes hadjáratok és a mongol vész. Természetesen mindegyik a maga módja szerint.

Nem szólva arról, hogy a keresztes hadjáratok egész világrészünkön buzdítólag, termékenyitőleg hatottak a városi életre, itt csak annak kiemelését tartom szükségesnek, hogy az átvonuló keresztes csapatoknak bőséges alkalmuk nyílt hazánk megismerésére s olyan összeköttetések szerzésére, a melyek nyomán egyre nagyobb kedvvel, bátorsággal s mind nagyobb sokaságban kerestek maguknak az idegenek új hazát királyaink ótalma alatt. Mikor az erdélyi és szepességi szászok betelepedéséről volt szó, fentebb méltattuk már, hogy milyen nagy hatásuk volt a keresztes hadjáratoknak a mi városi életünk föllendítésére is. S ez a hatás nem hogy csökkent volna, csak fokozódott a XIII. században.

A mongol vész hatása másképen nyilatkozott, de nem volt csekélyebb az imént említettnél. Ez a romboló áradat eszméltette először a nemzetet és királyainkat az ország eddigi védelmének fogyatékosságára s a védelem új módjáról való gondoskodásnak sürgősségére. Maga a mongol vész hagyta ránk azt a tanuságot, hogy a legbiztosabb védelmet a hegyormokon épűlt várak s kőfalakkal kerített, tornyokkal erősített városok szolgáltatják.

A hogyan első királyaink verték vissza a német császárok támadásait, úgy ezentúl nem lehetett már megvédeni az országot. Az idő nagyot haladt azóta s a magyar nemzet nem volt már az a nomád nép, a mely a békében is harczosnak érezte magát s szállásain úgyszólván tábori életet élt.

A mongol vész előtt alig volt egy-két várunk és megerősített városunk. Úgy látszik, hogy ezek sem voltak annak rendje-módja szerint kőfalakkal erősítve. Annál nagyobb igyekezettel látnak hozzá királyaink IV. Béla példájára az ország megerősítéséhez. Egymás után épűlnek kőváraink s erős kőfalak kezdik övezni városain-

kat. A hatalmas oligarchák első sorban a maguk védelmére építik vagy aknázzák ki váraikat s sziklafészkeikből mint a sasok úgy csapnak le s dúlják-rémítik a vidék népét. Az ország megvédésében, erősségek építésével, királyaink mellett a városokat illeti meg az oroszlánrész. Királyaink fel is használnak minden utat-módot, megragadnak minden eszközt s nem fukarkodnak kiváltságaik osztogatásával, csakhogy a városok számát szaporítsák, jólétüket fokozzák s szolgálataikat maguknak biztosítsák. Egyenlő nyomatékkal követelte ezt tőlük idegen támadás esetében az ország védelme, a belső háborúságok közepette koronájuk tekintélyének megóvása és békében kincstáruk jövedelmeinek gyarapítása.

Így történt, hogy a XIII-ik század vége felé a püspöki s más egyházi hatóság alatt álló városokon kívűl, mintegy negyven kir. városról tudósítanak már az egykorú följegyzések. E városok Pozsonytól Brassóig, Késmárktól Zágrábig, Trencséntől Zimonyig élénkítették kereskedelmükkel s védték fegyverükkel-falaikkal az ország főutait. Városaink keletkezésének sietőssége s az a czél, a melyet első renden szolgáltak, eléggé megmagyarázza, hogy alapításuk nem történhetett országszerte mindenütt egyformán s hogy nem történhetett idegen kaptafa szerint kizárólag idegenek által oly értelemben, a mikép azt némely történetírók állítják.

Városalapító idegeneknek nagy sokaságban való letelepítése a dolog természeténél fogva csak kivételesen fordúlhatott elő. Ilyen eset volt az erdélyi, szepességi és bányavidéki, nagyobbára német lakosságú városok alapítása. A mongol vész után a városok alapításának rendes módja az volt, hogy a király megjelölte azt a helyet, a hol erősséget akart építtetni vagy a hova például királyi palotát szánt; kiadta az illető hely szá-

mára a királyi privilégiumot s kihirdette hogy a beköltöző polgárok a városi kiváltságokon felűl több-kevesebb évre szóló adómentességet élveznek. A betelepedés ennek alapján megindúlt, de legtöbbnyire apránként történt s nem is egy-egy országból vagy vidékről, a minek következtében az ilyen városaink lakossága nem lehetett sem származásra, sem nyelvre, sem társadalmi állásra nézve egyforma. Vegyesen kerűlnek össze olaszok, németek, magyarok, nemes urak, iparosok, kereskedők, sőt földművelő parasztok is, ha földesuraiktól jobbágyi kötelességeik alól feloldattak.

Sok példát tudunk arra is, hogy a kir. vármegyei rendszer felbomlásával az egyik-másik vár aljában keletkezett község királyi várossá emelkedett. A vármegye elkallódván, a várjobbágyok és várnépek hol a nemesség sorába emelkedtek, hol földesurak jobbágyaivá sülyedtek. A vár maga védetlenűl maradt, holott a mongol vész után nagyobb szükség volt megerősítésére és védelmére, mint valaha. A megerősítés és védelem legegyszerűbb és legkönnyebb módja pedig az volt, ha a király a meglevő «váralja»-községet királyi várossá tette s ennek polgáraira bízta a korábbi várjobbágyok feladatának teljesítését. Éltek is királyaink ezzel a móddal bőven. Az ilyen királyi városok a régi lakosok mellé összegyűjtötték aztán a várjobbágyok és várnép szétzüllő elemeit, sőt a vidék nemes uraira is vonzó hatással voltak. E városainkban a magyarság ép az említett körűlményeknél fogva nem lehetett idegen, s ha többségre nem is vergődött, annál nagyobb volt tekintélye, a mely a hazai földre s a múltnak ehhez kötött emlékeire és hagyományaira támaszkodott.

Látni való, hogy a városok alapításában királyaink nem egy kész rendszert, kifejlődött és megállapodott in-

tézményt ültettek át a hazai földbe s hogy nem is csupán idegen betelepülőkkel alapították városainkat. A szükség teremtette meg ezeket, úgy a hogyan a szükség kivánta-engedte. Végleges rendezésük, egyöntetűvé tételük egy későbbi korra maradt feladatúl. A XIII. században forrongásban van még az egész városi élet; lépten-nyomon zavarra bukkanunk a jogok gyakorlása és a kötelességek teljesítése körűl. Városaink legnagyobb része nagyon is szembetünően magán hordja még keletkezése bélyegét, melyet csak a későbbi fejlődés mosott-koptatott le róluk.

Nemcsak keletkezésük módjára és lakosságuk elemeire, hanem kiváltságaikra és jogi állásukra nézve is különböznek egymástól városaink. Voltak nagyobb és kisebb szabadságú városok. Amazok teljesen önállóan s minden más hatóságtól függetlenűl intézték dolgaikat. Maguk választották tisztviselőiket, a kik a városi községtől megállapitott szabályok szerint jártak el hivatásukban. A városi kormányzat és igazságszolgáltatás élén a biró állt, a kit a király erősített meg tisztében. Ha a megválasztott birót a király alkalmasnak nem találta vagy egyéb más kifogás volt ellene, másnak választását kivánhatta; de joga és hatalma ezen túl nem terjedt. A biró aztán a király nevében és tekintélyével itélt, igazgatott s a kir. rendeletek közvetlenűl hozzá intéztettek. A kisebb szabadságú városokban némely ügyek ki voltak véve a rendes városi hatóság kezéből s a király kiküldött embere által intéztettek el.

De bármilyen fokú szabadsága volt is egyik-másik városnak, polgáraik magán jogai felett híven, buzgón és féltékenyen őrködtek valamennyien. Minden polgárnak joga volt pedig hozzá, hogy csak saját birája itélhetett fölötte, ellene csak rendjebelije tanuskodhatott, törvényes itélet nélkül s másutt mint otthon le

nem tartóztathatták, esküt csupán saját templomában volt köteles tenni s oda temetkezhetett, a hova neki tetszett.

A városi polgár eme jogait és ezekben a király védő hatalmát egyaránt élvezte mindenki, a ki a városban letelepedett. Városaink nem voltak még ott, a hova a német- és olaszországi városok már eljutottak. Ezekben ugyanis a régibb, tanácsbeli nemzetségek valóságos főhatóságot gyakoroltak a többi polgárok felett s a hatalom kérdése miatt örökös volt az osztályharcz közöttük.

Egyenlően osztoztak a polgárok a város terheiben is. Nem szólva arról, a mivel magának a városnak tartoztak, lássuk, miben állottak a király szolgálatára.

Első sorban áll honvédelmi kötelezettségük, hiszen főképen e végből keletkeztek s ezen az alapon nyugodott kiváltságaik erőssége. Majdnem azt mondhatnók, hogy kir. városaink e tekintetben a pusztuló kir. vármegyék helyét foglalták el. A XIII. században még koránsem voltak valamennyien kőfalakkal kerítve s megerősítve s ennél fogva nem tehettek egyenlő szolgálatot; de e hadi szolgálat egy vagy más alakban kiterjedt valamennyire s ép ennek foka szabta meg kiváltságaik s a király részéről élvezett kedvezéseik mértékét. A nagyobb, tehetősebb kir. városokat polgáraik a maguk költségén kőfalakkal övezték, árkokkal vették körűl és tornyokkal erősítették. Védelmökről is első sorban maguk gondoskodtak, noha ebben a király segítségökre volt. S részint könnyebbségük kedveért, részint egy-egy ilyen erősség megvédésének fontossága miatt, a hol szükség volt rá, állandóan királyi csapatok alkották az őrséget a királytól kinevezett várnagy alatt, a ki semmiben sem függött a város bírájától. Az ország java, a királyság érdeke kivánta ezt így, nem a városoké melyek

inkább tűrték, mint kívánták ezt a könnyebbséget. Az igaz, hogy a királyi segítség kevesbítette terheiket, növelte biztosságukat; de a királyi őrség jelenléte, a várnagy hatalma másfelől állandóan fenyegette függetlenségöket s ki nem apadó forrásáúl szolgált a súrlódásoknak. De a mit erődített városaink szenvedtek e miatt, nem szenvedték hiában és ingyen. Nagyobb volt tekintélyük, számosabbak kiváltságaik, bővebben fizetők a királyoktól kicsikart kedvezményeik.

Más városok csak azzal a hadi kötelezettséggel tartoztak, hogy nehéz fegyverzetű lovasságot állítottak ki; ez a kötelezettség különben a falak védelmén felűl kiterjedt az erődített városokra is. Vagy a telkek száma szerint, vagy általában történt a kiállítandó lovasság számának megállapítása; de nem egyenlő kulcs szerint. Egyik városban minden tíz, másikban minden ötven vagy a harmadikban minden száz lélekre esett egy-egy katona állítása. A szám csekélynek látszik, de a teher azért nagy volt; annál nagyobb, mivel elejénte a polgárok maguk katonáskodtak s csak később fogadtak zsoldosokat erre a czélra. A városi hadak fontosságát különben eléggé kitünteti az a tény, hogy csak a király személyes vezetése és zászlója alatt tartoztak táborba szállani s úgy látszik, nem is osztattak be egyik-másik országnagy csapatai közé, hanem együtt véve egy csapatot alkottak.

A városok hadi szolgálata mellett csak másod sorban említhető s országos szempontból csekélyebb jelentőségű adózásuk a királyi kincstárba. Az adó is, mint a katonaállítás, elejénte a telkek száma szerint volt meghatározva; utóbb azonban átalán vetették ki. Mennyire rúghatott a kir. városok adója, melylyel a kincstárt gazdagították, nincs módunkban számokra fejteni. Csupán egy-két elvétett adatunk van még ebből a korból s

a következő század elejéről. Így pl. Beszterczebánya városa 4000 arany forint jövedelem után 250, Buda, az ország székvárosa, 4000 forintot fizetett kir. adó fejében. De városainkat nem csupán az egyenes adózás terhelte ; sokkal terhesebb volt az ajándékozások és szolgáltatások sokféle neme már csak azért is, mert nehezen voltak határozottan megállapíthatók és mindenféle visszaélésre szolgáltattak alkalmat. Így pl. városaink a király megszállásához egy vagy több napi ellátással tartoztak, a mi nem volt kis dolog, mert királyaink rendesen nagy kisérettel utaztak. Följegyezve találjuk, hogy egy esetben az egy napi ellátásra hat ökröt, hatvannégy köböl bort és hatszáz kenyeret, más esetben meg tizenkét ökröt, ezer kenyeret, négy tonna bort számítottak. Egyik-másik város ebben is bizonyos könnyebbséget eszközölt ki a maga számára. Voltak városok, a melyek csak a királynak ellátásával tartoztak, kisérete pedig maga gondoskodott magáról; más városokban, a hol a kiséretet is el kellett látni, a kiséret száma meg volt határozva; előfordúlt az is, hogy a királyi kiséretnek csak szállást tartoztak adni, élelmet nem.

Az ajándékok is, úgy szólván, rendes adószámba mentek, mert nem is önkénytes, hanem köteles ajándékok voltak, melyeket vagy a kiváltságlevél maga, vagy a szokás követelt meg. Rendesen jártak az ujévi ajándékok a király és királyné számára s ezen felűl határozott díjak a nádornak, udvarmesternek s különösen a tárnokmesternek, a kinek főhatósága alá a kir. városok tartoztak. Az ajándékokból különben a kir. udvar alsóbb rendű emberei, az ajtónállók, a szakácsok, sőt alkalmilag még a kocsisok is kivették a maguk részét. A XIV. század elejéről olvassuk, hogy Buda a királynak és királynénak újévkor huszonegy márka értékű, arany-

nyal befuttatott ezüst edényeket ajándékozott; Pozsony pedig a királynak két és fél márka értékű ezüst kupát és két vég lőweni posztót, a királynénak két márka értékű ezüst kupát és egy vég posztót, az udvari méltóságoknak pedig lószerszámot és gyolcsot ajándékozott.

Hogy királyaink előtt mennyire kedvesek voltak városaink, s hogy polgáraik szolgálatát más téren is hogyan igyekeztek felhasználni, több ránk maradt adatból megitélhetjük. Gyakran alkalmazzák őket követek gyanánt; így pl. 1284-ben egy soproni polgár volt a király követe Albrecht osztrák herczegnél s jutalmúl egy falut kapott ajándékba; az 1291-ki hainburgi béke megkötésénél meg már a városi polgárok egész sora szerepel. A városi polgároknak általában meg volt engedve nemesi birtokok szerzése, csakhogy az ilyen birtok azért nem kerűlhetett a városi hatóság alá. A XIII. századból tudjuk, hogy Archinus Comes, esztergomi polgár volt az udvar bírája s fiát a királyné tartotta keresztvízre; Wernernek, a budai birónak fia utóbb, az Árpádház kihalása után, Károly Róbert király megkoronázásánál tanúképen szerepelt; az meg épen gyakori dolog volt, hogy előkelő polgárok az udvarnál hivataloskodtak.

Szóval, városaink és városi polgáraink már ebben a korban a jólétnek és tekintélynek magas fokára küzdötték fel magukat. Nagyobb városaink lakosságának száma tetemes volt; a mennyire meg lehet itélnünk, Esztergomé 8000, Pesté-Budáé 12,000, Székesfehérváré 20,000 lélekre rúghatott. Már csak ezekből az adatokból is megismerhetjük fontosságukat abban az időben, a mikor az ország még nagyon is gyéren volt benépesítve és a lakosság legeslegnagyobb része földműveléssel, ha nem baromtenyésztéssel foglalkozott.

Városaink valamennyien a békés munka áldásainak

hirdetői és terjesztői s a jog, törvény és szabadság nevében védelmezői kiváltságaiknak, a melyeket nem a királyi kegyelem ajándékának tekintettek, hanem a királylyal kötött szerződésnek. Meg is szolgáltak érte becsületesen s védték is minden erőszakkal szemben, mert ép oly elszántan forgatták fegyverüket, a mily ügyesen és szorgalmasan bántak a békés munka szerszámaival. Így válnak városaink a műveltség és szabadság mindmegannyi menedékhelyévé, a melyekben a múlt hagyományai egyesűlnek a jövő reményeivel. E kor műveltségét még az egyház irányozza és ápolja, de e műveltség legszebb gyümölcseit a városi polgárok jóléte, függetlensége és szorgalma érleli.

III.

A királyság és az egyház. — Püspökségek; társas káptalanok. — Szerzetes rendek; ezek gyors és nagymértékű elterjedése. — Egyházi lovagrendek. — A kor műveltsége és az egyház. — Az iskolák. — Külföldi egyetemek látogatása. — Az irodalom. — A művészet emlékei. — Az Árpádok öröksége.

Ama viszontagságok és válságok között, a melyek Szent István királyságát érték, az ő egyháza az állandóság képét tárja elénk. Az állandóság alatt nem változatlanságot értek. Sőt inkább az egyház feltünő mértékben nőtt, terjeszkedett és gyarapodott: de szervezetében, intézményeiben és hivatásában megmaradt annak, a mi volt. Sem kívülről nem érte támadás, sem belülről nem fenyegette veszedelem. Ama hosszú, elkeseredett harcz is, melyet a pápák vívtak a császársággal, hazánk határaitól messze zajlott le. Izgalmai nem jutottak el hozzánk; csak hatásait éreztük meg. S e hatások, bár-

mily magasra emelték az egyházat, meghasonlásba nem sodorták azt a királysággal. Hiszen királyaink a pápák és császárok százados küzdelme alatt mindenkor a szent szék oldalán álltak s országuk zavarai között, tekintélyük megingásában annál szívesebben látták az egyház segítségét, minél hatalmasabb volt az.

S az egyház hatalma az utolsó Árpádok idejében már az állami és társadalmi élet minden ágazatára, minden rejtekére kiterjedt. Jelen van ott is, a hova a királyság karja el nem hat. Ő szabja meg, mit szabad hinni, mit szabad tudni, mit szabad cselekedni. Nem történhetik más, mint a mit ő akar, vagy ő szentesít; s szavának most már a maga erejéből is tiszteletet bir szerezni és mindenkivel szemben engedelmességet biztosít. Csak a test az államé, a lélek fölött ő az úr. Társadalmi hatalmának úgyszólván nincsenek korlátai s az állam tehetetlen nélküle. Érzi, hogy a keresztény királyság éltető szellemének ő a letéteményese. Elfogadja, sőt megköveteli a királyság támogatását s kölcsönbe készségesen ajánlja fel a maga segítségét. De ő az, a ki többet ad s a királyság marad adósnak: nem is csoda, hogy hitelezők módjára gyámkodását kiterjeszti adósára. A magyar kath. egyház az Árpádok korának végén már teljes kifejlettségében áll előttünk; holott a középkori magyar királyság kialakulása csak a következő században, az Anjouk alatt megy végbe.

A szent királyok idejében alapított püspökségekhez járul a XIII. században még három, egyaránt bizonyítva a magyar királyság és egyház messzeterjedő hatalmát. Még a század közepe előtt csaknem egy időben áll elő a *szerémi* és *boszniai* püspökség s kél új életre a *milkói* püspökség. Ama kettő az eretnek patarenusok ellen, emez a pogány kúnok közt őrzi, ápolja és műveli a magyar ker. egyház javát. A magyar fő-

pásztorok sorát berekeszti a *spalatói* érsek a maga huszonöt apró püspökségével. A Szent István palástjának csak a szélén foglalnak helyet; de nagy multjuk, összeköttetéseik a művelt Olaszországgal és számos jó szolgálataik kedvesekké tették őket királyaink előtt. Nagyobb városainkban és egyes vidékeken, a hova püspöki székhely nem jutott, a szaporodó *társas káptalanok* lesznek az egyházi élet központjaivá. A régi *pozsonyi, székesfehérvári* és *ó-budai* káptalanok mellé sorakozik idővel az *aradi, dömösi, szebeni* és *szepesi* káptalan. Tiszteletre méltó testületek, a melyek ép oly mértékben képviselik az egyház fényét, mint annak erejét.

Az uralkodó egyház — a világi papság — mellett még szembeötlőbb a küzdő, harczoló, tanító egyház — a *szerzetesrendek* — gyarapodása. Monostoraik a XIII. században valósággal elárasztják az országot. A pápai hatalom emelkedését a szerzetes életnek szinte csudás föllendülése követte az egész nyugaton. A régi századok izzó vallási buzgósága lobban új lángra. Az egymás nyomában keletkező szerzetesrendek légiói más-más fegyverzettel, de egyenlő fegyelmezettséggel és rajongással követik a pápaságtól kitűzött új zászlót. Nem azért hevülnek már, hogy megváltsák: az égeti lelküket, hogy meghódítsák a világot.

Szokatlan az a gyorsaság, melylyel az új meg új irányok utat törnek hozzánk s az új meg új szerzetesrendek gyökeret vernek nálunk. A XI. században csak a Benedek-rend apostolai művelték az Úr szőlejét; a XII. században a Premontreiek és Cziszterciták állanak melléjük; a XIII. században nemcsak hogy e három rendnek száznál több monostora van, hanem rövid időközökben egymás után meghonosodnak a *Szent Ferencz-* és *Ágoston rendjebeliek,* a *Domonkosok,* a *Karthausiak,*

sőt egy magyar szerzetesrend is keletkezik: a *Pálosoké,* a mely tőlünk terjedez szét az éjszaki szomszéd országokban. Egy-két évtized alatt több monostor áll elő, mint a régebbi két században. A Domonkosok rendjét III. Honorius pápa 1216-ban erősíti meg s a bolognai egyetem híres tanára, magyarországi Pál (Paulus Hungarus) már 1221-ben Győrött megalapítja nálunk is első rendházukat. A század közepén tizenhat monostorból bocsátják ki rajaikat a pogány kúnok megtérítésére. Assissi Szent Ferencz rendje 1223-ban kapta meg a pápai megerősítést s heted évre Klétus, egri püspök, az arany bulla kiállítója, már monostort alapít számukra a maga székhelyén. Míg a magyar kereszténység első két századából női szerzetesrendekről csak elvétve vannak tudósításaink, most az apácza-kolostorok száma is felszökken. Szent István veszprémvölgyi első, ősi apácza-kolostorát hosszú sorban követik a Domonkosrendiek pécsi, fehérvári, veszprémi, a Clariszszák budai, n.-szombati, pozsonyi, a Cziszterczíták pozsonyi, a Ferenczrendiek n.-szombati stb. társházai s valamenynyiökre szelíd fényességét borítja Szűz Szent Margit kolostora a Nyulak-szigetén.

Az egyházi lovagrendek is korán és hirtelen elhatalmasodnak királyaink bőkezűségének verőfényében. A *Templomos vitézek* II. Gejza idejében alapítják első rendházukat s a XIII. század végén már hetven rendházuk van. A *János vitézek* ugyanabban az időben vernek gyökeret; a tatárjárás alkalmával az ország nagy szerencsétlenségében ott állnak IV. Béla jobbján, a ki utóbb Moldva és Havasalföld védelmét bízta rájuk. A *német lovagrend* később ver gyökeret nálunk s hamarabb el is pusztúl. II. Endre a Bárczasággal ajándékozza meg őket, de fönhéjázásukban a királylyal is újjat húznak. Mindent mertek s mindent elveszítettek. Nap-

juk itt nálunk leáldozott, de annál ragyogóbb fényben kelt föl utóbb a pogány poroszok közt, a kiket ők hódítottak meg a kereszténységnek és nyugoti kulturának.

Sok százra rúgott a gazdag adományokkal elhalmozott monostorok, sok ezerre az önfeláldozó munkásságban vetélkedő szerzetesek száma. Alig volt nagyobb városunk, a hol a legtöbb rendnek társháza ne lett volna s nem akad olyan elhagyatott vidéke az országnak, a melynek gyér népességét egy-egy monostor templomának keresztje ne gyűjtötte volna maga köré. Az egyház mindenütt jelen van: a rengeteg erdőségekben, a melyeknek irtására az első fejszecsapást az ő szolgái teszik meg; a városok sokadalmaiban, a melyeknek zajából magasra szállnak az ő zsolozsmáik; a királyi udvarban, a hol a hatalom dúslakodása közepett megszólaltatják a lelkiismeret szavát s a múló földi dicsőséggel szembeállítják az örök élet üdvösségét. A magán életben a bölcsőtől a sírig az egyház vezető, intő, dorgáló, büntető és jutalmazó keze el nem ereszti a lelki gondjaira bízott hívőt; a közéletben ő képviseli azt a magasabb rendet, a mely felül áll a törvény betűjén és a hatalom erőszakosságán. Ő tűzi ki a czélt, ő lobogtatja a sokaság előtt az örök ideál zászlaját. A templomban, az iskolában, az irodalomban, a művészetben csak úgy, mint a hatalom kezelésében, az országkormányzatban, az igazságszolgáltatásban és a csatatéren megtaláljuk keze nyomát, szelleme bélyegét és nagy szolgálatai dicsőítését. Ha arról beszélünk s büszkén hivatkozunk rá, hogy az Árpádok három százada alatt a magyarság egész mivoltában átalakulva méltán sorakozott nyugoti szomszédaihoz, nem szabad elfelejtkeznünk róla, hogy a nemzetet főkép az egyház gyúrta, idomította át, s hogy ezt a nagy munkát csak annak a

mindenre kiterjeszkedő nagy hatalomnak segítségével cselekedhette meg, a melyet a királyság reáruházott és a melyet a királysággal szemben is biztosított a maga számára.

Nincs érkezésünk annak fejtegetésére, hogy az egyház milyen részt vett az állami hatalomban a király személye körül: a kir. udvarban, a kir. tanácsban, követségek váltásában és az ország védelmében. Csak arra szeretnék még egy pillantást vetni, hogy mit tett az egyház a szellemi műveltség terén, s hogy e durva, erőszakos korban milyen volt az a kultura, a melynek magvait elhintegette, csemetéit védte és ápolta. Kevés az, a mi kőbe vésve, betűbe foglalva az idők e nagy távolságából ránk maradt; de nincs olyan emléke e kornak, a melyen az egyház kezevonását ott ne találnók.

Mint a fecskefészek a ház ereszéhez, úgy tapadt a középkori iskola az ódon templomok falához. Az egyháznak hivatása, privilegiuma volt a tanítás: más-más formában cselekedte ugyan, de csak ezt a hivatását teljesítette a templomban, iskolában egyaránt. A különbség legfölebb az volt, hogy az Isten házában mindenkihez szólott, az iskolában csak a kiválasztottakhoz. S kik voltak e kiválasztottak? azok, a kiket az ismeretek után való szomjúhozásuk a mester szárnyai alá vezetett s a kiket az egyház a maga számára, a maga szolgálatára nevelt föl. A világi társadalomban a könyvből meríthető ismereteknek nem volt keletök; azoknak sem szükségét, sem becsét nem érzik. Azt a műveltséget, a mely nélkül el nem lehettek, megadta az élet, a mely minél szabályozatlanabb és rakonczátlanabb volt, annál élesebben kifejlesztette a tehetségeket és annál többszörösen próbára tette az embert. A kard markolatához törődött kezük esetlen volt az

íróvessző forgatásához. A tudós és pap csakhogy egyet nem jelentett. S mit tanított iskoláiban az egyház? — azt, a mire neki szüksége volt. Az íráson, olvasáson, számoláson kezdte s ennek még hasznát vehette más is; de a mi ezen felül sorra került a kathedrán, annak már semmi köze sem volt az élethez. Mikor népünk a keresztséget fölvette, az egyház akkor már jól körülárkolta a keresztény műveltség birodalmát s gondos megfontolással nagy időkre fölépítette a maga iskolai rendszerét. A magyar templomban az isten tiszteletének módja szakasztott olyan módon történt, mint a nyugat bármelyik egyházában; iskolája sem lehetett másmilyen.

Bizonyára a parochiák mellett is voltak iskolák, ha a körülmények megengedték és a parochusban meg volt hozzá a buzgóság. Nem a nép javára, hanem az egyházi rend kedveért történt, a melynek sok emberre volt szüksége s ott szedte újonczait, a hol alkalma volt rá. Ezekről a kis iskolákról, a melyek egységes szervezet nélkül szűkölködtek, nincsenek adataink. Annál biztosabb a tudomásunk a káptalani és monostori iskolákról, a melyek e kor félszeg, ösztövér műveltségének igazi melegházai. Azt tanították bennük a XIII. században is, mint fél ezredévvel ezelőtt; jóformán iskolai könyveik sem változtak. Annak idején óvatos körültekintéssel eregették át az egyház sűrű rostáján, a mit a klasszikus világ romjai közül az idő megmentett. Rendszerbe foglalták a holt ismeretet, távol tartván tőle a régi kor éltető szellemét. A tudományt leszállították trónjáról. Nem tekintették művelését czélnak, eredményeit az emberi szellem gyönyörűségének: királynéból az egyház szolgáló leányává lett s félve leste szigorú gazdája parancsoló tekintetét. A szentegyházak, kolostorok falai közé zárva nem volt többet köze a világhoz,

nem érintkezett az élettel. A «hét szabad művészet» neve alatt foglalták össze az iskolai tudomány rendszerét. Grammatica, rhetorica, dialectica, arithmetica, musica, geometria és astronomia volt a tudományok korhadt törzsének hét virágtalan ága. A legfőbb helyet és a legtöbb időt foglalta el ezekben az iskolákban a latin nyelvvel való viaskodás és ha ezen diadalmaskodtak, az összes szellemi tehetségeknek a theológiai eszmék szolgálatában való fegyelmezése. Ez az iskola igazán az önmegtagadás iskolája volt s kipróbált módszere biztosan bevált az egyéniség megsemmisítésére, az eszme fölmagasztalására.

Föltehető, hogy minden káptalannak és szerzetesrendnek meg volt a maga iskolája, de hiteles följegyzések csupán egyről-kettőről maradtak ránk. A székesfehérvári, esztergomi, csanádi, győri, budai és szepesi káptalani iskolák, továbbá a Benczések somogyvári és tapolczai, a Dömések győri és budai, az Ágostonrendiek esztergomi iskolái névszerint is ösmeretesek előttünk. A kiket emez iskolák ki nem elégítettek és a kiket az egyház méltóknak talált arra, hogy az Istennek tetsző tudományokban tovább vezettessenek, azok számára a püspökségek magasabb hittudományi iskolákat állítottak. Ezek közül a régi följegyzések csak kettőnek, a szent-mártoninak és esztergominak a nevét hagyták ránk. Sőt elhatott hozzánk már a XII. században annak a tudós főiskolának, a párisi egyetemnek a híre is, a mely akkor egész világrészünket beragyogta. Tán ép ennek hatása alatt, az ő példájára nyitotta meg III. Béla királyunk a veszprémi főiskola kapuit, a hol a kor uralkodó tudományai mellett a hazai jog tanítására is gondot fordítottak. A következő században a nyugati főiskolák falai között hosszú szendergéséből új életre ébredez a tudomány s belőlük új szellem indúl hódító útjára:

de a veszprémi főiskola ezt a hajnalhasadást nem érte meg. Korán áldozatává lett nagy uraink erőszakoskodásának. Kún László uralkodásának elején még tizenöt tanár buzgólkodott benne s újabb királyi adományokban részesült; azonban mire az Árpádok napja leáldozott, elenyészett mindenestül, a nélkül, hogy nyomot hagyott volna maga után.

A XII. század vége óta a külföldi egyetemeket is mind számosabban keresték föl azok, a kik a hazai iskolákat elvégezvén, az itt szerezhető műveltségnél többre áhítoztak. *Párisba* a hittudományok, *Bolognába* és *Páduába* a jogtudományok vonzották őket. Bolognában a tizennégy nemzetből alakúlt egyetemi hallgatóság közt 1265 óta ott találjuk a magyart is, a melynek megvolt az a joga, hogy minden ötéves időközben a második és negyedik esztendőben az ő sorából lehetett az igazgatót választani. Van is róla tudomásunk, hogy a XIV. század elején Miklós, nyitrai püspök volt az egyetem rektora; Paulus Hungarus pedig, a Domonkosok rendjének megalapítója hazánkban, a bolognai egyetemen az egyházi jognak volt híres tanára. Páduában a hallgatóság huszonkét nemzete közt a negyedik helyet foglalta el a magyar s hat püspöknek a nevét ismerjük a XIII. századból, a kiket itt avattak a hit- és jogtudományok doktoraivá. Párisba III. Béla óta jártak hazánkból. Ugyancsak az ő idejéből négy nemesi ifjú nevét ismerjük, a kik itt tanultak s haza térvén, a püspökök díszes sorában foglaltak helyet. A párisi egyetem egyik hallgatójáról III. Béla király érdemesnek látja egyik ránk maradt levelében megjegyezni, hogy «meghalálozván, a tournay-i püspök azt jelenti róla, hogy a fiatal ember jó magaviseletű volt s rokonainak nem kellett utána adósságot fizetniök.» Annak is találjuk példáját, hogy a szegényebb, de tehetségök-

kel kitünt ifjak kiküldését nem csupán hatalmas mæcenások tették lehetővé, hanem egyesületek is alakultak e czélra. A XIII. század vége felé az esztergomi káptalannál — talán egyebütt is — «Krisztus társaságá»-nak neve alatt szegény deákok egylete alakult. Budai János, mesterkanonok, egyszersmind barsi főesperes volt a megalapítója s élén mindenkor a barsi főesperes állott, a kit az esztergomi érsek az intézet egykori növendékeiből nevezett ki. A társaság annyi költséggel rendelkezett, hogy évenként nehányat küldhetett ki tagjai közül egyik-másik külföldi egyetemre.

A hazai és külföldi iskolázás eredményeiről kevesebb a tudomásunk. A mértéket az egykorú hazai irodalom adná kezünkbe; de ennek csupán gyér töredékei jutottak ránk. Kezdetleges, fejletlen volt az egyáltalában; a könyvek előállításának nehézségei, ritkaságuk, drágaságuk egyaránt megbénították az irodalom érvényesülését. De meg a hol a szellem szabadsága oly erős korlátok közé volt fogva, lehetett-e az irodalom fejlődéséről, föllendüléséről csak szólani is? Egy-egy könyv nem évekre, nem is emberöltőkre, hanem úgyszólván századokra szólt. Az irodalom még nem közvagyon; inkább csak magán birtok, majdnem azt mondhatnám: privilégium. A középkori alapfelfogás érvényesül ebben is. Minden rendháznak, káptalannak, püspöknek, elvétve világi úrnak is megvan a maga egy-két könyve, melyeket nagy becsben tart. A könyv ép oly mértékben kincs, mint kuriózum. Az egyetemek túlságos népességét és nagy jelentőségét az adja meg, hogy igazi irodalom hiján a műveltségnek csaknem kizárólagos forrásai és terjesztői.

Ez a kozmopolita, papos-latinos műveltség a maga korlátoltságában és egyoldalúságában ugyanazt a bélyeget hordja magán a nyugat bármelyik népénél. A nem-

zeti szellemet inkább elfojtja, semhogy ápolná és megszólalni engedné. Ez alá a megítélés alá esik az a nehány könyvünk, a mely e régi századokból ránk maradt. Nem szólva az istentiszteletnél használt nehány szertartásos könyvről, Szent Gellért hittudományi értekezései, Calanus, pécsi püspök és Bernát, spalatói érsek szent beszédei e kor tudákosságának hirdetői csupán, minden vonatkozás nélkül a hazai viszonyokra. Becsesebbek Szt. István, Szt. Imre királyfi és Szt. Gellért püspök legendái, melyeket legalább tárgyuk a hazai földhöz köt, ha idegen ég izzó heve borúl is rájuk. Szent Istvánnak fiához intézett «intelmei», Rogerius nagyváradi kanonok «Siralmas éneke», egyik Béla királyunk névtelen jegyzőjének és Kézai Simonnak, Kún László udvari papjának krónikája már elárulják, hogy itt születtek ezen a földön s a ki írta őket, nem csak a kereszténység nagy közösségének, hanem ennek a nemzetnek is tagja, közérzésének részese. Szent István intelmeiben nemcsak a keresztény uralkodó bölcsesége szól hozzánk, hanem a magyar királyság alapítójának nemzete jövőjén csüggő szeretete és aggodalma. Rogerius mester, mikor a tatárok dúlásairól rajzolja meg irtózatos képét, a kereszténység gyászában hazája pusztulását, nemzete enyészetét siratja. Krónikáink büszkélkednek ugyan tudákosságukkal s megvetik az énekesek «csacsogásait», mégis gyönyörűséggel merítenek a népies hagyományok forrásaiból s nemzeti önérzetük át-áttöri munkájuk idegen nyelvének, idegen szellemének kettős pánczélját. Anonymus krónikája ebben az értelemben, bár idegen nyelven szól, az első magyar könyv; az ismeretlen szerző az első magyar író. Egy-egy mondásának meg-megvillanásánál nem láthatjuk még tisztán, de sejthetjük már azt az erőt, a mely a nemzetet áthatja s a mely nem találta

még meg a maga útját az írott betűhöz. Harmadfél századra lesz még szükség, míg a magyar szellem az irodalomban megnyilatkozik s ettől fogva irodalmunk a nemzeti életnek oly hatalmas, olyan különös jelentőségű tényezőjévé válik, mint sehol másutt. Az Árpádok korából a magyar nyelvnek is csupán egy-két írott töredéke jutott ránk. Ritka emlékek, drága ereklyék. Latin nyelven írott okleveleinkben egy-egy elvétve oda került magyar szó és a XIII. századból származó kéziratban fenmaradt magyar nyelvű *Halotti Beszéd* kétszáz hetven szava mindaz, a miből nyelvünk régi állapotára következtethetünk. De ezek a szók élnek ma is. Hangzásuk módosult, mint a hogy változott maga a nemzet is; de velük élve érezzük, hogy a nép lelkéből fakadtak s hatszáz év távolságán át közelebb juttatnak bennünket az Árpádok korának magyarjához, mint minden egyéb történeti emlékeink.

Az egyház hatalmát, gazdagságát és fényét legméltóbban képviselték a művészet alkotásai, melyek a hazai földön a kereszténység terjedésével egyidősek. Szent István alapította, építette az első székesegyházat s ettől fogva királyaink, főpapjaink, főuraink bőkezűsége meg nem fogyatkozott az Árpádok családjának kihalásáig. Abban a korban, a mikor a nép még sátrakban és faházakban lakott, a mikor még nem voltak kőből rakott váraink s a mikor főuraink és királyaink lakásai is hijjával voltak nemcsak a dísznek, hanem a kényelemnek is: tornyos székesegyházaink már magasra emelkedtek az ég felé, beszédes pompájukban hangosan hirdették Isten országának dicsőségét, a lélek hatalmát a test felett és az egyház elsőségét a földi dolgok rendjében. A művészet ugyanazt cselekedte, mint a tudomány; de a míg ezt lenyűgözte, szolgaságba kényszerítette a kor szelleme,

amannak szárnyait megoldotta és merész repülésre serkentette.

A XI. században épültek a *székesfehérvári, esztergomi, pécsi, nagyváradi, gyulafehérvári, veszprémi, csanádi, egri* és *váczi* székesegyházak s a *pannonhalmi, szalavári, pécsváradi, bakonybéli* és *zoborhegyi* monostori templomok, melyek a későbbi időkben többszörösen átalakítva, újraépítve végre nyom nélkül elenyésztek. Legtöbbjük azonban állt még s új díszt öltve pompázott, mikor a XII. század végével egyházi építészetünk átlépte virágzása küszöbét. A XII. század közepétől a XIII. század közepéig hosszú sorban követték egymást — az átépített templomokról nem szólva — a *zágrábi, szepesváraljai, lébényi, kis-bényi, deáki, zirczi, apátfalvi, pilis-szt.-kereszti, ócsai, aracsi, horpácsi, kaplonyi, zsámbéki* stb. többnyire apátsági templomok. Közöttük utolsó a sorban, de művészi tökéletességére nézve az első helyet foglalja el a *jáki* templom, melyet 1256-ban szenteltek fel. A kor utolsó nagyobb építkezései voltak: a *Nyulak-szigetén az apácza-kolostor temploma, Budán a Nagy-Boldog-Aszszony* és a *Domonkosrendiek, Pozsonyban a Ferenczrendiek* temploma és a *kassai székesegyház,* melynek alapját még V. István vetette meg, de hatalmas falait, büszke szép tornyát már az Anjouk építették fel. Százakra megy ama nagyobb egyházaink száma, a melyekről a művészet történetének tudomása van; sajnos, tizedrészöknek maradványai sem jutottak ránk s ezek közül is csupán egy-kettő állotta ki a századok viszontagságait, hogy az igazi művészet alkotásainak el nem muló szépségét hirdesse.

Mindaz, a mit árpádkori művészetünkről tudunk, a mellett tanúskodik, hogy az egyház egyetemes birodalmában a műveltség nem ismeri az országok szerint

megvont politikai határokat. Művészetünk is a nyugat művészete. Beérjük azzal a tanúsággal, hogy a művészi felfogás és ízlés nagy áramlatai nem kerülték el hazánkat s azok fejlődését hű képben tükröztetik vissza a hazai alkotások. E tanúság mellett örömünkre szolgál, ha itt-ott észreveszszük, hogy a kölcsönbe vett ízlésnek hazai művészeink nem hódoltak mindenben szolgailag, hanem a maguk szellemének bélyegét is rajthagyták alkotásaikon.

A nyugati művészet fejlődésének fokozatai azonos rendben váltogatják egymást hazai műalkotásainkon. A hatások ugyan egy-két emberöltővel megkésve jutnak el hozzánk, de el nem maradnak. Szent királyaink templomai az ó-keresztény stilben épültek. A következő század a román stilé; ebben a stilben épülnek még a XIII. század legszebb egyházai is, de ezek azért már nyilván elárulják a gót stil hatását. A XIII. század második felében terjed a gót stil s az Árpádok utolsó éveiben vetik meg alapját a kassai székesegyháznak, a melyet az Anjouk kegyelete és bőkezűsége a gót ízlés legszebb hazai alkotásává avatott. Az is észrevehető, hogy művészetünk fejlődésére milyen külső tényezők hatottak. Kétséget nem szenved, hogy a XI. században Olaszország adja a példányképeket és mestereket; hogy a XII. században francziaországi hatások lendítették föl építészetünket, s hogy a XIII. században a német érintkezések nyomai válnak mind erősebbekké. E hatások közvetítőire is rámutathatunk: a kereszténység első százada a Benczéseké; a másodikban a Premontreiek és Czisztercziták, a harmadikban a Domonkosok, Ferencz- és Ágostonrendiek népies szerzetei nyomják rá a maguk bélyegét a kor művészi alkotásaira.

A hol egy bazilika vagy dóm épült a középkorban,

ott a szobrász és kőfaragó vésője, a festő ecsetje, az ötvös kalapácsa és a himző tűje, egyszóval minden művészet egészen a fényűzésig vetekedett e magasztos alkotások földíszítésében. A pécsi székesegyház katakombájának szoborművei, a jáki templom fényes, gazdag portáléja, a veszprémi Gizella-kápolna, a turnicsei és szepesváraljai templomok falfestményei nemcsak legszebb alkotásai és legbecsesebb emlékei e kornak; hanem annak tanúbizonyságai is, hogy az egyházi motivumok közé fölvételt találtak a nemzetiek is. Az apostolok, egyházatyák és szentek társaságából nem hiányoznak nagy királyaink tiszteletre méltó alakjai sem és a szent történetek ábrázolásaival itt-ott művészi harmoniában olvadnak össze a hazai, nemzeti hősmondák jelenetei.

A keresztény művészet emez alkotásainak mindegyike egy-egy megható, fenséges szimbolum. Nem a véletlen dolga épen, hogy Szent Istvánunk székesfehérvári templomának viszontagságai e módon az ő királyságának fejlődését, válságait tárják elénk. Emez első székesegyházunk, melynek ragyogó díszét a legendaíró elragadtatással magasztalja, ó-keresztény ízlésben épült. Az idő megrongálta, tűz pusztította; III. Béla királyunk román ízlésben újra építette. Leégett ismét; de hamvaiból új életre támadt. Róbert Károly gót ízlésben építette fel s Nagy Lajos sírkápolnát épített oldalára. Másfél század múlva Mátyás király restaurálta utoljára. A mohácsi vészig őrizte királyaink holttetemeit, a múltnak kegyelettől megszentelt emlékeit. A nemzeti királyság bukása után élete vész, elpusztúl és rommá lesz maga is.

*

Ime az Árpádok öröksége.

Magyarország hatalmas ország. A keleti és nyugati császárság közt a Kárpátoktól az Adriai-tengerig ér le s a melléktartományok koszorújával övezi keleti és déli határait. Ék a szláv és germán világ közé verve; kapocs a nyugati kultura és a keleti barbárság közt; nem sokára amannak védő pajzsa a keletről rázuduló támadásokkal szemben.

Magyarország gazdag ország. Rengeteg erdőkben, tágas legelőkben, jó termőföldben bővelkedik. Bányái ontják a kincset; folyói, tavai, árterületei vaddal, hallal szolgálnak. Kanaánja a beköltözőknek s szívesen megosztja áldásait azzal, a ki cserében keze-esze munkájával fizet. Sok idegent fogadott fiává, még többnek befogadására alkalmas és hajlandó. Népességét megsokszorozhatja a nélkül, hogy adományai bőségén csorba esnék.

Magyarország művelt ország. A természettől nyitott kapuit nyitva tartotta nyugat felé mindenkoron. A nyugati művelt népek állami és egyházi intézményei erős gyökeret vertek a haza földében s nem volt a nyugati kulturának olyan áramlata, a mely hazánk határainál megállt volna. Az irodalom és művészet nálunk is megtermette kései gyümölcseit.

Magyarország szabad ország. A két császárság malomkövei nem őrölték meg; támadásaikkal szemben nemcsak megvédte, meg is erősitette függetlenségét. Királyát tisztelte, de zsarnokot nem tűrt. Az államhatalomban a nemzet osztozott királyával. A nyugati hűbériség sok hatását befogadta; de a velejáró szolgaságot visszautasitotta s meg nem engedte a korona szétdarabolását. Nagy szabadságában féktelenségre is hajlandó, de korán megismeri az írott jog becsét s szabadságát nemcsak kardjával védi, hanem a törvénynyel

is, melynek tiszteletére a szükség megtanította. A századokra szóló büszke magyar alkotmány alapjait az Árpádok vetik meg; nem rajtuk múlt, hogy a megkezdett építést be nem tetőzhették. Ez a feladat az Árpádok örökségével együtt az Anjoukra szállt s a történet magasztalással tanúskodik róla, hogy az Anjouk méltók voltak a rájuk szállt gazdag örökségre.

FÜGGELÉK.

A nevezetesebb események időrendben.

I. Árpád. 892(?)—907.

893. Bolgár háború.
895(?) Kiköltözés Etelközből.
895(?)—899. A honfoglalás.
899. A brentai csata. Béke Berengárral.
907. Árpád halála.

II. Zsolt. 907—947.

907. A Magyarországot megtámadó német birodalmi hadsereg veresége Pozsonynál és Ennsburgnál.
910. A magyarok győzelme Augsburg mellett.
924. A magyarok Szászországban vereséget szenvedvén, kilencz évi békét kötnek I. Henrik, német királylyal.
925. A kalandozó magyarok Szent-Gál monostorában.
933. A merseburgi (Riade m.) vereség.
940. Kalandozásaik Olasz- és Francziaországban; átmennek Spanyolországba is.
943. A magyarok Konstantinápoly alatt; Bulcs és Gyula mint kezesek a görög császár székvárosában fölveszik a ker. hitet.

III. Taksony. 947—972.

947. Taksony fejedelem egész Otrantóig pusztítja Olaszországot.
951. Olaszországon át Dél-Francziaországba ütnek s az egész nyarat itt töltik.
954. Egy sereg Felső-Olaszországot, másik Francziaországot pusztítja.
955 (aug. 10). Az augsburgi vereség.

958—968. Több ízben betörnek a görög császárságba.
970. A drinápolyi vereség.

IV. Gejza. 972—997.

972. Béke I. Ottó, német császárral.
972—77. Wolfgang, Bruno és Pilgrin téritései.
994(?) A fejedelmi család megkeresztelkedése.
995(?) István házassága Gizella herczegnővel; német urak beköltözése.

V. Szent István. 997—1038.

997—1000. A kereszténység diadala az ország nyugati felében. A pogányság támadása; Koppány veresége.
1000 (1002?) István követsége II. Szilveszter pápához. István királylyá koronázása (aug. 15).
1002. A pogányság támadása az ország keleti felében Gyula vezérlete alatt; István diadala.
1028 (?) Ótom legyőzése.
1030. II. Konrád császár támadása Magyarország ellen és veresége; a magyarok Bécsig kalandoznak.
1031 Imre királyfi halála.
1038 (aug. 15). István király halála.

VI. Péter és Aba Sámuel. 1038—1047.

1041. Péter elűzése; Aba Sámuel királylyá választása.
1044. A ménfői csata. Aba halála; Pétert III. Henrik császár visszahelyezi a trónra.
1045. Péter hűséget esküszik III. Henrik császárnak Székesfehérvárott.
1046. Összeesküvés Péter ellen; menekül, de Mosonynál elfogják.
1047. Péter halála székesfehérvári börtönében. A pogányság támadása Vata vezetése alatt.

VII. Első Endre. 1047—1053.

1047. Endre hazaérkezése Oroszországból; megkoronázása; a pogányság támadásának leverése.
1049. Béla herczeg hazajön Lengyelországból; a vezéri harmadot kapja.
1051. III. Henrik császár első hadjárata hazánk ellen.
1052. III. Henrik császár második hadjárata hazánk ellen.

1053. Béke a császársággal.
1058. Salamon királylyá koronázása.
1060. Testvérháború Endre király és Béla herczeg közt; Endre veresége és halála.

VIII. Első Béla. 1060—1063.

1061. Székesfehérvári nemzetgyülés. A pogányság támadása és leverése. Jánus.
1063. Béla király hirtelen halála.

IX. Salamon. 1064—1074.

1065. Salamon meghasonlása bátyjaival; kibékülésök.
1070. A cserhalmi ütközet.
1072. Nándorfehérvár elfoglalása.
1074. A mogyoródi csata. Salamon elveszti koronáját.

X. Első Gejza. 1074—1077.

XI. Szent László. 1077—1095.

1081. László visszafogadja az országba Salamont.
1083. Salamon a visegrádi fogságban; szabadon bocsátása.
1091. László Horvátországot elfoglalja; a kúnokat legyőzi és a foglyokat letelepíti a későbbi Jászságban.
1092. A szabolcsi országgyülés.

XII. Kálmán. 1095—1114.

1095—1096. Keresztes hadak átvonulása hazánkon.
1102. A horvátok fölkelése; leverésük; Kálmán Horvát- és Dalmátország királyává koronáztatja magát.
1103. Kálmán elfoglalja Bosznia egy részét s Ráma királyának nevezi magát.
1105—1111. Háborúk Velenczével.
1103—1113. Álmos herczeg támadásai Kálmán ellen.

XIII. Második István. 1114—1131.

1122. Kúnok letelepítése a későbbi Kis-Kúnságban.
1127. István orosz hadjárata; Kiew ostroma.
1128—1130. Háború a görög császársággal.

XIV. Második (Vak) Béla. 1131—1141.

1132. Aradi gyülés.
1132—1133. Borics támadásai.

XV. Második Gejza. 1141—1161.

1146. A fiatal király háborúja az osztrák herczeggel.
1147. Német és franczia ker. hadak átvonulása hazánkon.
1143—1150. Szászok és flamandok letelepedése Erdélyben és a Szepességben.
1152—1156. Háborúk a görög császársággal.

XVI. Harmadik István. (II. László és IV. István) 1161—1173.

1161. II. László megkoronázása.
1162. II. László halála; IV. István trónfoglalása; fél év mulva elűzik.
1163—1168. Háborúk a görög császársággal. A Szerémség és Dalmáczia elvész.

XVII. Harmadik Béla. 1173—1196.

1174. Bélát a kalocsai érsek királylyá koronázza.
1177. Gejza herczeg legyőzése és fogságba vetése.
1180. Mánuel halála; Dalmáczia és a Szerémség visszakerűl.
1189. Barbarossa Frigyes császár keresztes hadának átvonulása az országon.
1181—1193. Diadalmas háborúk Velenczével.

XVIII. Imre. 1196—1204.

1197. Endre herczeg elfoglalja Horvát-Dalmátországot s a király seregét megveri.
1199. Újabb harcz Endre hg. és Imre király között.
1203. Imre király fogságba veti öcscsét.
1204. Imre király utódává koronáztatja csecsemő-korban levő fiát, Lászlót s gyámjává a fogságából szabadon bocsátott Endre hg.-et rendeli.

XIX. Harmadik László. 1204—1205.

1205. Konstanczia özvegy királyné a gyermek-királylyal és a koronával Leopold, osztrák hg.-hez menekűl. László halála.

XX. Második Endre. 1205—1235.

1213—1214. Endre galicziai hadjárata.
1214. Összeesküvés a királyné ellen; ennek meggyilkolása.

1217—1218. Endre ker. hadjárata.
1222. Az arany bulla kihirdetése.
1227—1228. A moldvai kúnok megtérítése; Kúnország a magyar királyság melléktartománya.
1231. Endre újra megerősíti és kiegészíti az arany bullát.
1232. A pápa meghatalmazásával Róbert, ersztergomi érsek egyh. átok alá veti az országot.
1234. Az erre felhatalmazott boszniai püspök Endrére is kimondja az egyház átkát, de az esztergomi érsek nem engedi meg kihirdetését.

XXI. Negyedik Béla. 1235—1270.

1236. Az elégedetlen urak Fridrik, osztrák herczeget hívják be a trónra; de Béla király visszaűzi s békére kényszeríti őt.
1237. Julián szerzetes megtalálja a volgamelléki magyarokat.
1239. Béla király befogadja és letelepíti a mongolok elől menekülő kúnokat.
1241. A mongolok betörése. A sajóparti (mohi) ütközet.
1241. A mongolok elhagyják Magyarországot. Béla visszatér s hozzálát az ország helyreállításához.
1246. Béla harcza Fridrik, osztrák herczeggel.
1247—61. Béla háborúi Ottokárral.
1262—1267. Béla küzdelme fiával, Istvánnal, az ifjabb királylyal.
1267. Béla megerősíti és bővíti az arany bullát.

XXII. Ötödik István. 1270—1272.

1270—1271. István háborúja Ottokárral.
1272. Szerb háború. Joakhim bán Németországba viszi a király kisebbik fiát, Endre herczeget. István halála.

XXIII. Negyedik (kún) László. 1272—1290.

1273. Háború Ottokárral.
1275. Szövetség Habsburgi Rudolffal Ottokár ellen.
1276. Az első háború Ottokár ellen Rudolf német király oldalán.
1278. A második háború Ottokár ellen. A dürnkruti csata.
1279. Fülöp fermói püspök, pápai legatus sikertelen kisérletei az ország bajainak orvoslására.

1282. László a Hód tavánál leveri a felzendült kúnokat.
1290. A pápa ker. hadat rendel a kúnok ellen. László halála.

XXIV. Harmadik Endre. 1290—1301.

1290. Rudolf, német király Albert nevű fia számára követeli a magyar koronát.
1291. IV. Miklós pápa Martell Károlynak adományozza a magyar királyságot.
1295. Martell Károly halála. Jogait fiára, Róbert Károlyra ruházza.
1298. Endre szövetséget köt Alberttel s leányát, Ágnest feleségűl veszi.
1300. Róbert Károlyt hívei behozzák az országba és megkoronázzák.
1301 (január 14). Endre király elhúnytával az Árpádház fiága kihal.

TARTALOM.

ELSŐ KÖNYV.

A pogány magyarság kora.

Első fejezet.

Az őshazától az új hazáig.

Második fejezet.

A pogány hőskor mondavilága.

Harmadik fejezet.

A pogány magyarok müveltsége.

MÁSODIK KÖNYV.

A magyar ker. egyház és királyság megalapítása.

Első fejezet.

Gejza fejedelem, az úttörő.

Második fejezet.

István diadalra juttatja a kereszténységet és királyságot.

Harmadik fejezet.

István király egyházi és állami intézkedései.

Negyedik fejezet.

Imre királyfi és Gellért püspök.

Ötödik fejezet.

István király utolsó évei és halála.

HARMADIK KÖNYV.

A magyar királyság küzdelme a nyugoti és keleti császársággal.

Első fejezet.

III. Henrik császár támadásai hazánk ellen.

Második fejezet.

I. Béla és családja elhárítja a német támadások veszedelmét.

Harmadik fejezet.

Szent László király.

Negyedik fejezet.

Kálmán király.

Ötödik fejezet.

Küzdelem a görög császársággal. — III. Béla király.

